

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ & ΙΣΤΟΡΙΑΣ

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ & ΙΣΤΟΡΙΑ»**

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Πηνελόπη Οικονομάκη
ΑΜ: 1111Μ051

**«Θρησκεία στον δημόσιο χώρο στην Αλβανία: από τις απαγορεύσεις
του 1967 στη σημερινή πραγματικότητα».**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

1. Αναπληρωτής καθηγητής, Δημήτρης Χριστόπουλος (σύμβουλος σπουδών)
2. Εντεταλμένος διδασκαλίας, Λάμπρος Μπαλτσιώτης (σύμβουλος σπουδών)
3. Καθηγητής, Στέφανος Παπαγεωργίου

ΑΘΗΝΑ, ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ, 2014

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	4
Κεφάλαιο 1^ο Οι παρακαταθήκες.	
1.α. Αλβανικός εθνικισμός και το ζήτημα της θρησκείας	11
1.β. Η πολιτική απέναντι στη θρησκεία στο Μεσοπόλεμο	17
1.γ. Οι θρησκευτικές κοινότητες της Αλβανίας	28
Κεφάλαιο 2^ο Η εθνοφυλετική και θρησκευτική πολιτική του κομμουνιστικού καθεστώτος	
2.α. Η εγκαθίδρυση του κομμουνιστικού καθεστώτος, η ιδεολογία του και οι πολιτικές του πρακτικές για τον μετασχηματισμό της αλβανικής ταυτότητας	32
2.β. Η πολιτική απέναντι στη θρησκεία	
2.β.1 Η έννοια του δημόσιου χώρου σε σχέση με τη θρησκεία μέσα από τα συντάγματα της Αλβανίας	39
2.β.2 Οι αντιθρησκευτικές πολιτικές πρακτικές και απαγορεύσεις κατά την περίοδο 1944-1967	41
2.β.3 Οι θεσμικές και ιδεολογικές απαγορεύσεις κατά την περίοδο 1967 έως το θάνατο του Εμβέρ Χότζα	48
Κεφάλαιο 3^ο Η μετα-ολοκληρωτική περίοδος	
3.α.1 Η θρησκευτική αναγέννηση στις αρχές της δεκαετίας του '90 και η εξέλιξή της	62
3.α.2 Ο ρόλος των θρησκευτικών Κοινοτήτων στη νέα εθνική ταυτότητα της Αλβανίας	76

3.β. Οι διακριτοί ρόλοι Πολιτείας-Θρησκευτικών Κοινοτήτων και ο βαθμός εκκοσμίκευσης του σημερινού κράτους	81
Κεφάλαιο 4^ο Πολυθρησκευτικότητα, θρησκευτική έκφραση και laïcité	93
Συμπεράσματα	108
Παράρτημα εικόνων	115
Βιβλιογραφία	123

”Fatta l'Italia, bisogna fare gli
Italiani”

Αφού φτιάξαμε την Ιταλία,
πρέπει να φτιάξουμε και τους
Ιταλούς.

Massimo d'Azeglio

Εισαγωγή

Θεωρητικά, κάθε εθνική κοινότητα, στα νεότερα χρόνια, αντλεί την ταυτότητα και διαμορφώνει τους όρους της αυτοσυνειδησίας της, με βάση έναν μύθο εθνογένεσης σε συνδυασμό με ορισμένα διαχρονικά χαρακτηριστικά που από κοινού συνθέτουν την φαντασιακή παρακαταθήκη της εκάστοτε εθνωθυμίας. Η επιλογή και εργαλειακή χρήση κάποιων χρονικών οροσήμων ως εθνικών εορτών, ορισμένης γλώσσας και θρησκείας ως επίσημης και συγκεκριμένων ιστορικών προσωπικοτήτων ως ηρώων επιτρέπει την οικοδόμηση μιας εθνικής ταυτότητας και τη συγκρότηση μιας πολυσυλλεκτικής οιονεί προσωπογραφίας. Ακριβώς αυτά τα σημεία αποκτούν τέτοια συμβολική εξουσία ώστε εντός των θεσμικών πλαισίων ενός κράτους να ασκούν και συμβολική βία, ανυψούμενα σε *doxai* όπως έγραφε και ο Pierre Bourdieu, που θεωρούσε ότι οι ιδεολογικοί μηχανισμοί ενός κράτους επιδιώκουν μια συνεχώς διαχεόμενη στον δημόσιο χώρο αναπαραγωγή της συμβολικής εξουσίας εκείνων των στοιχείων που προκρίνουν ως ταυτοτικά, σε βαθμό που να κάνει λόγο για *doxic* επίδραση αυτών, δηλαδή για την τοξική διείσδυση της συμβολικής τους ισχύος στο συλλογικό υποκείμενο.

Ωστόσο, ειδικά, στην περίπτωση της αλβανικής εθνότητας η οποία όλο και πιο έντονα μετά το 1870 και τη σύγκρουση Ρωσίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αναζήτησε τα ειδοποιά χαρακτηριστικά της επιζητούμενης ενότητας της, ανεδείχθη μια σειρά από συγκρουόμενες μεταξύ τους συλλογικές ταυτότητες. Στα εδάφη της βρίσκονταν διαφορετικές θρησκείες (*millet*), δόγματα (*mezhep*), θρησκευτικά

τάγματα (tarikats), όπως οι δερβίσηδες και μεγάλες οικογένειες ή φυλές με αποτέλεσμα ο ταυτοτικός άξονας του αλβανικού Έθνους να μετατοπίζεται μεταξύ Δύσης και Ανατολής καθώς η μεγαλύτερη σε πληθυσμό μουσουλμανική θρησκευτική ομάδα ερχόταν αντιμέτωπη με τις μικρότερες καθολικές και ορθόδοξες, χριστιανικές ομάδες που υποστηρίζονταν από ισχυρές προστάτιδες δυνάμεις, όπως η Αυστροουγγαρία, η Ιταλία, η Ρωσία και η τότε Ελλάδα (μέσω του Οικουμενικού Πατριαρχείου) αλλά και η αλβανική υπηκοότητα να συνδυάζεται με έναν αριθμό «δευτερευουσών», εξίσου ισχυρών, υπηκοοτήτων. Ήδη με την άνοδο του Ζώγου στην εξουσία με τον τίτλο του βασιλέως των Αλβανών (και όχι της Αλβανίας), ο οποίος αρέσκετο στην αναπαραγωγή του μύθου για την απευθείας καταγωγή του από τον ήρωα Σκεντέρμπεη, άρχισε η προσπάθεια περιορισμού της οριοθέτησης της αλβανικής ταυτότητας εντός των ορίων της μουσουλμανικής θρησκείας και του συγκείμενου της κατακερματισμένης πλέον οθωμανικής αυτοκρατορίας, με τον ίδιο τρόπο που ο Κεμάλ επεδίωξε ένα λαϊκό κράτος. Σκοπός στο νεοσύστατο τότε αλβανικό κράτος ήταν η απώθηση στο ιστορικό παρελθόν και μακριά από τον δημόσιο χώρο, των χριστιανικών ή μουσουλμανικών «εμείς» και η ανάδειξη ενός αλβανικού «εμείς», αν και κατεξοχήν ήταν οι μουσουλμάνοι, όπως ο Ζώγου ή (εκ καταγωγής) ο Χότζα, εκείνοι που απεμπολούσαν στο όνομα του αλβανικού έθνους, τον πολιτικό ρόλο που τους αναγνώριζε επί αιώνες η Υψηλή Πύλη, μετά το θάνατο του χριστιανού Σκεντέρμπεη στα 1468 και τη μετέπειτα στρατιωτική συντριβή των διαδόχων του.

Η θρησκευτική ή δογματική διαφοροποίηση είχε ήδη οδηγήσει σε συγκρούσεις με ενδεικτική αναφορά στην και πολιτικού χαρακτήρα εξέγερση του Ιουνίου 1924, της οποίας ηγείτο ένας ορθόδοξος Ιερέας με το όνομα Θεοφάνης Μαυρομάτης γνωστός και ως Fan Noli που ανέτρεψε τον Ζώγου. Ίσως το πιο ενδεικτικό ιστορικό παράδειγμα που εκτείνεται σε ένα χρονικό διάστημα τεσσάρων και πλέον αιώνων είναι η κοινότητα των Αρμπερών (Arbëresh, παρήχηση του όρου αρβανίτες, σε αντίθεση με τους γηγενείς της Αλβανίας Shqiptarë), μια αμιγής εθνική και γλωσσική αλβανική ομάδα στη νότια Ιταλία που συγκροτήθηκε με τη διαφυγή των ηττημένων στρατευμάτων του γιού του Σκεντέρμπεη, Ιωάννη Καστριώτη στην καθολική Ιταλία, όπου βρήκαν ασφαλές καταφύγιο από την καταδίωξη των Οθωμανών. Η κοινότητα αυτή που αριθμούσε 80 έως 100 χιλιάδες διατήρησε τα

εθνικά χαρακτηριστικά της και ενσωμάτωνε όσους διέφευγαν από την αλβανική επικράτεια κατά τη διάρκεια της ύπαρξης της οθωμανικής αυτοκρατορίας, συνετέλεσε στην εθνική αναγέννηση (rilindja) των ετών 1870 και έπειτα με γνωστότερη συμμετοχή αυτή του Girolamo de Rada, ο οποίος θεωρείται ο συγγραφέας των πρώτων αλβανικών έργων, για την αλβανική λογοτεχνία, κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, που εγράφησαν στα Ιταλικά και εξεδόθησαν στην Ιταλία και κάνουν τις πρώτες αναφορές σε «αλβανική γραμματική» και «αλβανικό αλφάβητο». Είναι ακριβώς αυτή η πολιτιστική αναγέννηση που εστιάζει σε ιστορικές προσωπικότητες, όπως ο Σκεντέρμπεης, για να αποδομήσει την επιρροή πχ των ταγμάτων των μπεκτασήδων (στα μέσα του 1960 ήταν μια από τις ισχυρότερες θρησκευτικές ομάδες) και να μετατρέψει ένα συγκείμενο θρησκευτικών και εξ αυτού διχαστικών παραμέτρων σε εννοιολογικό πλαίσιο καθοριζόμενο από τα κοινά στοιχεία της κατά τον αλβανικό ιστορικό Sami Frashëri πελασγικής/ιλλυρικής καταγωγής, της γλώσσας και του εθνικού ήρωα Σκεντέρμπεη ή Καστριώτη, που όπως θα δούμε αποτελούσε το καλύτερο υπόδειγμα και σημείο αναφοράς της οικοδόμησης μιας υπερθρησκευτικής αλβανικής ταυτότητας.

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας είναι η μελέτη του διαρκώς περιοριζόμενου ρόλου που καλείται να παίξει η θρησκεία στο δημόσιο χώρο της Αλβανίας, κατά την περίοδο 1967 ως και σήμερα. Ειδικότερα επιχειρείται να μελετηθεί ο ρόλος που η θρησκεία διαδραμάτισε και διαδραματίζει σε ό,τι ορίζεται ως δημόσιος χώρος, σε πολιτικό, κοινωνικό και φυσικά εθνικό επίπεδο. Η περίπτωση της Αλβανίας, που εξετάζεται, είναι μοναδική και παρουσιάζει μια ιδιοτυπία. Αφενός, ο αλβανικός εθνικισμός χαρακτηρίζεται αρκετά όψιμος και αμφιλεγόμενος. Η χρονική στιγμή που κάνει την εμφάνιση του, τουλάχιστον απροκάλυπτα πλέον, αποτελεί απόρροια των γενικότερων εξελίξεων που λαμβάνουν χώρα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, στα Βαλκάνια και εν γένει στη διεθνή σκηνή. Η αλβανική εθνική ταυτότητα συγκροτείται, έχοντας ως βασικές συνιστώσες τη γλώσσα, την κοινή φυλετική καταγωγή και παραδόσεις. Ο αλβανικός εθνικισμός στο σημείο αυτό έρχεται σε αντιδιαστολή με τους αντίστοιχους βαλκανικούς, που αναπτύσσονται γύρω από το ιδεολόγημα της θρησκείας. Ωστόσο, σε αρκετές περιπτώσεις, κατά τις απαρχές του αλβανικού εθνικισμού, και όπως συνέβαινε και στα υπόλοιπα βαλκανικά έθνη, παρατηρείται μια ταυτοποίηση του αλβανικού έθνους μέσω των επιμέρους

θρησκειών, αδιαμφισβήτητα σκόπιμη. Αφετέρου, η ιδιαιτερότητα που χαρακτηρίζει την Αλβανία, συνίσταται στο γεγονός ότι αποτελεί το μοναδικό κράτος των Βαλκανίων αλλά και της Ευρώπης-που παραδοσιακά είναι Χριστιανική-, όπου η Μουσουλμανική Κοινότητα πλειοψηφεί κατά πολύ.

Η χρονική περίοδος που εστιάζουμε, δεν επελέγη τυχαία άλλωστε· ξεκινά το 1967 με την αυτοανακήρυξη της Αλβανίας ως αθεϊστικό κράτος, το πρώτο στον κόσμο εκείνη την εποχή, από τον σοσιαλιστή ηγέτη της, και ηγέτη του Αλβανικού Κόμματος Εργασίας, Ενβέρ Χότζα. Παράλληλα, τίθεται σε ισχύ μια σωρεία θρησκευτικών απαγορεύσεων, που περιελάμβαναν το κλείσιμο, τη μετατροπή ή την καταστροφή των θρησκευτικών λατρευτικών χώρων, την κατάλυση της όποιας θρησκευτικής πρακτικής και την ποινικοποίηση της εκδήλωσης του θρησκευτικού αισθήματος. Η θρησκευτική αναβίωση, που ακολουθεί της πτώσης του κομμουνιστικού καθεστώτος, σηματοδοτεί τις απαρχές μιας εποχής με πολύ έντονη κινητικότητα και πληθώρα μετασχηματισμών σε πολιτικό, κοινωνικό αλλά και πολιτισμικό επίπεδο. Οι θρησκευτικές Κοινότητες ανασυγκροτούνται, αποκτούν νέες βάσεις και προοπτικές εντός του αλβανικού κράτους, ενώ οι σχέσεις μεταξύ αυτών και του κράτους αναδιαμορφώνονται. Επιπλέον, η θρησκευτική αυτή αναγέννηση θέτει την Αλβανία στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος της ευρωπαϊκής και εν γένει της διεθνούς κοινότητας ως προς το ζήτημα της θέσης της χώρας στην Ευρώπη.

Μεθοδολογία

Η μεθοδολογία, που ακολουθήθηκε στη συγκεκριμένη εργασία βασίζεται κυρίως σε βιβλιογραφική ανασκόπηση, με στόχο την όσο το δυνατόν πιο ευρεία κάλυψη της σχετικής βιβλιογραφίας τόσο σε ιστορικό, όσο και σε κοινωνιολογικό επίπεδο. Κρίθηκε σκόπιμο να προηγηθεί μια μελέτη πάνω σε θεωρητικά ζητήματα και έννοιες, ώστε να κατανοηθούν ευκολότερα ή να απαντηθούν ερωτήματα που προέκυψαν από δεδομένα που τα κείμενα περιέχουν, σε κάποιες περιπτώσεις αντιφατικά μεταξύ τους, σχετικά με πολιτικές πρακτικές και στρατηγικές των Αλβανών εθνικιστών και πολιτικών. Η μελέτη αυτή διευκόλυνε και την κριτική θεώρηση των παραπάνω δεδομένων. Η αναζήτηση και μελέτη της βιβλιογραφίας έγινε είτε μέσω βιβλιοθηκών πανεπιστημιακών και μη (όπως είναι για παράδειγμα η Γεννάδειος βιβλιοθήκη).

Η χρήση της βιβλιογραφική ανασκόπησης, ως βασικό όργανο της επιστημονικής έρευνας, οφείλεται στο γεγονός ότι τα δεδομένα που θα εξετάζονταν ως ενδεχόμενες πρωτογενείς πηγές έρευνας διατίθενται στην αλβανική γλώσσα, γνώση της οποίας δεν έχω. Προκειμένου να είναι όσο το δυνατόν πιο πλήρης η μελέτη και διερεύνηση του ρόλου της θρησκείας στο δημόσιο χώρο, κατά την περίοδο 1967 μέχρι και τα νεότερα χρόνια, κρίθηκε αναγκαία η πρόσβαση, πέραν της χρήσης ελληνικής, αγγλικής και γαλλικής βιβλιογραφίας, σε διαδικτυακά επιστημονικά περιοδικά, σχετικά με ιστορία και πολιτική κοινωνιολογία ή φιλοσοφία, καθώς και σε διαδικτυακές βάσεις δεδομένων. Ως πρωτογενείς πηγές της έρευνάς μου χρησιμοποιήθηκαν ενημερωτικά διαδικτυακά άρθρα, αναφορές και ετήσιες εκθέσεις της Έπαυσης Αρμοστείας του Ο.Η.Ε., η Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα του Ο.Η.Ε., άρθρα από τα αλβανικά συντάγματα της περιόδου που εξετάζουμε αλλά και από το Σύνταγμα του 1946, το συγγραφικό έργο του Ενβέρ Χότζα, στο οποίο διατυπώνονται οι απόψεις του σε σχέση με το πεδίο έρευνάς μας και επιπλέον οι ομιλίες του.

Εδώ, θα πρέπει να επισημανθεί ότι η παράθεση των σχετικών με τη θρησκεία άρθρων από την αλβανικά συντάγματα του 1976, 1991 και 1998 θεωρήθηκε απαραίτητη για τον προσδιορισμό, ανά περίοδο, του θεσμικού πλαισίου, που διέπει τις θρησκευτικές Κοινότητες, τον ρόλο τους στο δημόσιο χώρο και τις σχέσεις εμπλοκής τους με το Κράτος. Η αντιπαράθεση τους και η συνάρτησή τους με τις ισχύουσες συνθήκες και εν τέλει πρακτικές μας δίνουν μια πληρέστερη και ολοκληρωμένη τεκμηρίωση της έρευνάς μας.

Η εργασία χωρίζεται σε τέσσερα βασικά μέρη:

Στο πρώτο μέρος, επιχειρείται να γίνει η διάρθρωση του πλαισίου μέσα στο οποίο ξεκίνησε να αναπτύσσεται ο αλβανικός εθνικισμός και να κατασκευάζεται η αλβανική εθνική ταυτότητα. Διερευνώνται οι σχέσεις εμπλοκής μεταξύ της τελευταίας και των θρησκευτικών ετεροτήτων κατά τη διάρκεια της εθνοκατασκευής και ο ρόλος, που η υφιστάμενη πολυθρησκευτικότητα, διαδραμάτισε στον προσδιορισμό της εθνικής ιδεολογίας, του Αλβανισμού. Στη συνέχεια, γίνεται αναφορά στην περίοδο, που ακολούθησε της ιδρύσεως του αλβανικού κράτους και πιο συγκεκριμένα κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου (1919-1939). Κρίνεται σκόπιμο να οριστούν οι πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες της περιόδου, εντός και

εκτός Αλβανίας, ώστε να κατανοήσουμε και να αξιολογήσουμε καλύτερα την εξέλιξη του αλβανικού εθνικισμού. Το σημείο που θα εστιάσουμε αφορά την πολιτική που ακολουθείται απέναντι στη θρησκεία και λαμβάνει χώρα στη δημόσια σφαίρα πλέον από την πολιτική ήγεςια του αλβανικού κράτους. Θα παρουσιαστούν οι πρακτικές που ακολουθήθηκαν απέναντι στις θρησκευτικές Κοινότητες και τους εκπροσώπους τους, ενώ ιδιαίτερη μνεία θα γίνει στο ζήτημα της απόσχισης της Αλβανικής Ορθόδοξης Εκκλησίας από το Πατριαρχείο και της ανακήρυξης της ως Αυτοκέφαλη.

Επιπλέον θα παρουσιαστούν συνοπτικά οι τέσσερις βασικές θρησκευτικές Κοινότητες που συνθέτουν την πολυθρησκευτική Αλβανία και θα προσδιοριστεί πληθυσμιακά η παρουσία τους στη χώρα.

Στο δεύτερο μέρος, θα ακολουθήσει η παρουσίαση της εθνοφυλετικής και θρησκευτικής πολιτικής στρατηγικής που το κομμουνιστικό καθεστώς ακολούθησε. Καταρχάς, θα παρουσιαστεί το ιστορικό πλαίσιο της εγκαθίδρυσής του, ο αξιακός του κώδικας και οι μηχανισμοί και πρακτικές που χρησιμοποίησε για την εφαρμογή της πολιτικής του στοχοθεσίας. Θα αναδειχθεί ο μείζων ρόλος του ηγέτη του, Ενβέρ Χότζα, στον ιδιαίτερο χαρακτήρα του σοσιαλιστικού καθεστώτος, έτσι όπως αυτό εφαρμόστηκε στην Αλβανία και θα καταδειχθεί το πιο βασικό χαρακτηριστικό του χαρακτήρα αυτού- η πολιτική απέναντι στη θρησκεία. Στη συνέχεια και αφού επιχειρηθεί να προσδιοριστεί ο τρόπος που εμπλέκεται η έννοια του δημόσιου χώρου με τη θρησκεία μέσα από τα τρία συντάγματα της Αλβανίας, (1976, 1991, 1998), θα παρουσιάσουμε τις πολιτικές πρακτικές και απαγορεύσεις, που έλαβαν χώρα, σε θεσμικό και σε ιδεολογικό επίπεδο, κατά την περίοδο της διακυβέρνησης του σοσιαλιστή ηγέτη. Την περίοδο αυτή τη χωρίζουμε σε δύο επιμέρους, 1944-1967 και 1967 έως και το θάνατο του Χότζα. Ο διαχωρισμός της διακυβέρνησης του δεν γίνεται τυχαία φυσικά. Αφενός αφορά την εστίαση στο αντικείμενο μελέτης της παρούσας εργασίας, δηλαδή την περίοδο 1967 και έπειτα, και αφετέρου επιβάλλεται να δοθεί έμφαση, ακόμα και με αυτόν τον μεθοδολογικό μηχανισμό, στην διαφορά έντασης της πολιτικής απέναντι στη θρησκεία από το καθεστώς.

Στο τρίτο μέρος, θα αναφερθούμε διεξοδικά στην υλική και πνευματική ανασυγκρότηση των θρησκευτικών Κοινοτήτων από το 1990 και στην εξέλιξή της θρησκευτικής αυτής αναβίωσης στη σφαίρα του δημόσιου χώρου, έως σήμερα.

Επιπλέον θα εστιάσουμε στη νέα σχέση μεταξύ εθνικής και θρησκευτικής ταυτότητας και θα αξιολογήσουμε το βαθμό εμπλοκής μεταξύ των δύο. Παράλληλα, θα εξετάσουμε και θα παρουσιάσουμε την σχέση που υφίσταται μεταξύ των θρησκευτικών Κοινοτήτων και του κράτους και θα επιχειρηθεί να προσδιοριστεί το πλαίσιο της αλληλεπίδρασης τους. Ως παρελκόμενο, θα γίνει κριτική θεώρηση των παραπάνω δεδομένων και θα διερευνηθεί ο βαθμός εκκοσμίκευσης του σημερινού κράτους.

Στο τέταρτο μέρος θα εστιάσουμε σε ορισμένα στοιχεία, που απεικονίζουν την θρησκευτική πολυμορφία της αλβανικής κοινωνίας και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που αποτυπώνονται στο επίπεδο της θρησκευτικής αυτής πολλαπλότητας. Στη συνέχεια θα αποτυπώσουμε το πλαίσιο μέσα στο οποίο λαμβάνει πλέον χώρα η θρησκευτική έκφραση σε όλες της τις εκφάνσεις του δημόσιου βίου. Επιπλέον, ιδιαίτερη αναφορά θα γίνει στους όρους της εκκοσμίκευσης και της *laïcité*. Θα παρουσιάσουμε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τις ειδοποιούς διαφορές μεταξύ τους και θα αναλύσουμε ειδικά την έννοια της *laïcité*, και την τυχούσα εκφορά και ενσωμάτωσή της στην ισχύουσα πολιτική στρατηγική του αλβανικού κράτους απέναντι στα θρησκευτικά ζητήματα. Η εφαρμογή της *laïcité* στα υπόλοιπα ευρωπαϊκά κράτη, με χαρακτηριστικότερη την περίπτωση της Γαλλίας-με την οποία συνδέεται άμεσα, λόγω καταβολών-θα μας βοηθήσει στην κριτική μας θεώρηση ως προς την εφαρμογή της στην Αλβανία.

Κεφάλαιο 1ο Οι παρακαταθήκες.

1.α. Αλβανικός εθνικισμός και το ζήτημα της θρησκείας.

Σύμφωνα με τον Μπενεντίκτ Άντερσον, ο 18^ο αιώνας προαναγγέλλει, για τη Δυτική Ευρώπη κυρίως, τις απαρχές της εποχής του εθνικισμού, με την ευδοκίμηση και ταχεία ανάπτυξη ενδο-ευρωπαϊκών εθνικιστικών κινημάτων, και παράλληλα την οπισθοχώρηση της θρησκευτικής συνείδησης, η οποία άλλωστε ήταν παρελκόμενο της ορθολογιστικής εκκοσμίκευσης, που χαρακτήρισε τον αιώνα του Διαφωτισμού. Ο εκκοσμιευμένος αυτός μετασχηματισμός της πνευματικότητας βρήκε την πιο ενδεδειγμένη έκφρασή του στην έννοια των εθνικών κρατών.¹ Αυτή η νέα ιδέα, το «έθνος-κράτος», ερχόταν σε αντιδιαστολή με τις εθνότητες ως προς το νόημα του. Είχε πολιτικό νόημα και, σύμφωνα με τον ορισμό του Έρικ Χομπσμπάουμ, «αντιπροσώπευε το σώμα των πολιτών, των οποίων η συλλογική συνοχή είχε ως αποτέλεσμα το κράτος, το οποίο και ήταν η πολιτική τους έκφραση». Παράλληλα και επιπρόσθετα, ως φαντασιακή κοινότητα, σύμφωνα με τον Άντερσον, το έθνος-κράτος στηριζόταν, σε προϋπάρχοντα στοιχεία συλλογικής ταυτότητας, πολιτισμικά, γλωσσικά και στοιχεία κοινής καταγωγής και εθνικής σύνδεσης.

Από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα που αναπτύσσεται ο αλβανικός εθνικισμός και διεκδικεί κρατική υπόσταση, τα συστήματα αυτοπροσδιορισμού, πάνω στα οποία συγκροτείται ή αντιτίθεται η νέα εθνική αλβανική ταυτότητα είναι τα εξής: ο μύθος της καταγωγής, ο μύθος της εθνικής ομοιογένειας και της πολιτισμικής καθαρότητας, ο μύθος των διαρκών εθνικών αγώνων, καθώς και ο μύθος της αδιαφορίας προς τη θρησκεία.² Η αλβανική κοινωνία αναμφίβολα δεν είναι στατική, αλλά σύνθετη, πολυεθνική, πολυγλωσσική και πολυθρησκευτική, αποτέλεσμα ποικίλων πληθυσμιακών μετακινήσεων, διαφοροποιημένων δημογραφικών μεταβολών, προσηλυτισμών (αυτό αφορά στη μετάβαση από μία θρησκευτική ομάδα σε μία άλλη) και εναλασσόμενων προσχωρήσεων σε διάφορες εθνοτικές ομάδες.³

¹ Μπενεντίκτ Άντερσον, Φαντασιακές Κοινότητες, Αθήνα, 1997, σελ.33

² Stephanie Schwandner-Sievers – Bernd J.Fischer (επιμέλεια), Αλβανικές ταυτότητες - Μύθος και Ιστορία, Αθήνα, 2012, σελ.126.

³ Nathalie Clayer, Οι απαρχές του αλβανικού εθνικισμού, Ιωάννινα, 2007, σελ.33-35.

Εξετάζοντας την αλβανική περίπτωση στο έργο του *Έθνη και εθνικισμός*, ο Χομπσμπάουμ διαπιστώνει την πολυπλοκότητα της κοινωνίας και θέτει σε αμφισβήτηση πρωτοεθνικά συνεκτικά στοιχεία, όπως τη γλώσσα, τη θρησκεία, την υπαγωγή σε μία διαρκή πολιτική οντότητα, ενώ δίνει έμφαση στον μύθο της καταγωγής ή αλλιώς, στην εθνοτική συνείδηση (και κανόνα της «φυλετικής αλληλεγγύης»), τον οποίο θεωρεί ιδιαίτερα ισχυρό.⁴ Όταν τίθεται το θέμα της θρησκείας στη βιβλιογραφία, συχνά υπονοείται ότι οι θρησκευτικές αντιλήψεις και συνήθειες του αλβανικού πληθυσμού κινούνται μεταξύ μίας «αδιάφορης ή και επιφανειακής θρησκευτικότητας» και μίας ιδιαίτερης «ανεξιθρησκείας», όπως υποστηρίχτηκε και από άλλους ερευνητές, όπως η Clayer.⁵ Η προσκόλληση σε ένα συγκεκριμένο θρησκευτικό δόγμα, σύμφωνα με τις αρχές του αλβανικού εθνικισμού και την αντίστοιχη βιβλιογραφία, δεν ενδιέφερε τους Αλβανούς επειδή η εθνική τους ταυτότητα δημιουργήθηκε ανεξάρτητα από τέτοιου είδους επιλογές και είναι ριζωμένη στο αρχαίο Ιλλυρικό της παρελθόν. Ήδη από τις απαρχές του αλβανικού εθνικισμού παρατηρείται η προώθηση του ιδεώδους της «πολιτικής θρησκείας» του αλβανισμού, η οποία εκφράζεται απόλυτα σε ένα από τα πιο σημαντικά ποιήματα-μανιφέστο του γνωστού εθνικιστή συγγραφέα Πάσχο Βάζα (Pashko Vasa), το *O moj Shqypni* (ω φτωχή μου Αλβανία): «Αφυπνισθείτε, Αλβανοί...να μην νοιαζόμαστε για εκκλησιές και τζαμιά. Η πίστη των Αλβανών είναι ο Αλβανισμός!»⁶

Παράλληλα, στην περιγραφή που κάνει σχετικά με την εξέλιξη της αλβανικής εθνικής συνείδησης, ο Εκρέμ Μπέη Βλιώρα τονίζει ότι στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η πλειονότητα του αλβανικού πληθυσμού ήταν απαθής και ότι κανένας τους δεν αισθανόταν ότι ανήκει σε έναν λαό.⁷ Από την άλλη μεριά, ο Mehmet bey Konitza, στο έργο του *The Albanian Question*, τονίζει τα εξής: «Ανάμεσα στα πολλά ψεύδη που διαδίδονται...είναι και η θέση ότι αυτοί (οι Αλβανοί) είναι διαιρεμένοι από θρησκευτικές διαφορές. Παρόλα αυτά, η Αλβανία είναι ίσως η μόνη χώρα στην Ευρώπη, όπου η θρησκεία δεν έχει προκαλέσει καθόλου διχασμούς ανάμεσα στους κατοίκους...»⁸ Στην πραγματικότητα, το ζήτημα της έλλειψης θρησκευτικού

⁴ Eric Hobsbawm, *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1994, σελ.79-80,102.

⁵ Nathalie Clayer, *Οι απαρχές του αλβανικού εθνικισμού*, Ιωάννινα, 2007, σελ.52.

⁶ Στο ίδιο, σελ.52.

⁷ Στο ίδιο, σελ.52.

⁸ http://www.albanianhistory.net/texts20_1/AH1918_3.html

«φανατισμού» ή αντίθετα, της θρησκευτικής ανεκτικότητας των Αλβανών δεν τίθεται απόλυτα σωστά. Πρόκειται βασικά για μια εθνική και σκόπιμη επιλογή.⁹ Αν και κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας, η θρησκεία ήταν το βασικό ενωτικό στοιχείο για τη συγκρότηση κοινοτικών ταυτοτήτων,¹⁰ η έντονη παρουσία των Οθωμανικών αρχών, οι μεταβλητές πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες και συγκυρίες, αλλά και άλλοι παράγοντες ωθούν την αλβανική εθνότητα σε μια, επί σκοπώ, χρήση της θρησκείας. μια Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο πατέρας του Σκεντέρμπεη, Ιωάννης (Γκιον) Καστριώτης, ο οποίος μεταχειριζόταν την αλλαγή θρησκεύματος ή χριστιανικού δόγματος ως μέσο άσκησης διπλωματίας και αναζήτησης συμμαχιών. Ως σύμμαχος της Βενετίας ήταν καθολικός, αλλά ασπάστηκε την ορθοδοξία όταν συμμάχησε με τον Στέφανο Λαζάρεβιτς της Σερβίας. Η αλβανική παροιμία «ku eshte shpata eshte feja» (όπου το σπαθί, εκεί κι η πίστη), εύστοχα συμπυκνώνει τα παραπάνω.¹¹ Επιπλέον, το 1809 ο Hobhouse κατέγραψε τα λόγια ενός μελετητή της θρησκευτικής συμπεριφοράς των Αλβανών: «Οι άνθρωποι αυτοί που ζουν ανάμεσα στους χριστιανούς και τους μωαμεθανούς, υποστηρίζουν πως τους είναι εντελώς αδύνατο να αποφασίσουν ποια θρησκεία είναι καλύτερη, οπότε, για να είναι σίγουροι πως δεν έχουν αρνηθεί εντελώς την αληθινή πίστη, με πολλή σύνεση ασπάζονται και τις δύο. Κάθε Παρασκευή πηγαίνουν στο τζαμί και κάθε Κυριακή στην εκκλησία, εξασφαλίζοντας έτσι την προστασία τους από τον αληθινό προφήτη».¹² Σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας τους οι Αλβανοί μεταπηδούσαν με ιδιαίτερη ευκολία από τη μία θρησκεία στην άλλη: γίνονταν καθολικοί, ορθόδοξοι ή μουσουλμάνοι, ανάλογα με τα συμφέροντα της στιγμής. Στον Ύστερο Μεσαίωνα η χώρα τους είχε μεταβληθεί σε πεδίο μάχης μεταξύ καθολικής Δύσης και ορθόδοξης Ανατολής. Κάθε φορά που η Δύση προήλαυνε, οι Αλβανοί φεουδάρχες και συχνά και οι υποτελείς τους, ασπάζονταν τον καθολικισμό. Όποτε νικούσε το Βυζάντιο και η Δύση υποχωρούσε, ασπάζονταν την ορθοδοξία.¹³

Χαρακτηριστικά αναδεικνύει τα παραπάνω το παράδειγμα του εθνικού ήρωα των Αλβανών, του Gjergj Kastrioti-Skanderberg (Γεώργιος Καστριώτης-Σκεντέρμπεης), που για ένα τέταρτο του αιώνα ήταν ορκισμένος εχθρός των

⁹ Nathalie Clayer, Οι απαρχές του αλβανικού εθνικισμού, σελ.52.

¹⁰ Στο ίδιο, σελ.106.

¹¹ Στο ίδιο, σελ.40.

¹² Στο ίδιο, σελ.41.

¹³ Miranda Vickers, Οι Αλβανοί, Αθήνα, 1997, σελ.40.

Οθωμανών. Ο Σκεντέρμπεης καταγόταν από χριστιανική οικογένεια και από νεαρή ηλικία τον είχαν πάρει όμηρο οι Οθωμανοί στην Ανδριανούπολη, όπου ανατράφηκε ως μουσουλμάνος και υπηρέτησε ως αξιωματικός τον Σουλτάνο. Το 1443 ο Σκεντέρμπεης επέστρεψε στην πατρίδα του στη σημερινή βορειοδυτική Αλβανία, αποκήρυξε το Ισλάμ και αντιστάθηκε για πολλά χρόνια στον οθωμανικό στρατό.¹⁴ Με το παράδειγμα του Σκεντέρμπεη οι Αλβανοί εθνικιστές βρήκαν τον πιο ιδεατό τρόπο για να αναπτύξουν ένα εθνικό επιχείρημα περί εθνικής αντίστασης στους εχθρούς που επιβουλευόνταν την ακεραιότητα της πατρίδας και την ενότητα του αλβανικού λαού. Ο μετασχηματισμός του σε εθνικό σύμβολο εξυπηρετούσε την εθνική συνοχή.¹⁵ Επιπλέον, η περίπτωση του Σκεντέρμπεη φαίνεται να «βολεύει» τον εθνικό μύθο και ως προς τα θρησκευτικά του χαρακτηριστικά, καθώς αλλαξοπίστησε επανειλημμένα. Μάλιστα χαρακτηριστική είναι και η επιλεκτική χρήση βασικών ιστορικών γεγονότων και κατορθωμάτων του, ενώ εντύπωση κάνει η αναφορά στον χριστιανικό προσανατολισμό του και την αντίστασή του απέναντι στους μουσουλμάνους κατακτητές, με τέτοιο τρόπο όμως, ώστε να μην τονίζεται η θρησκευτική διάσταση, καθώς ο θρησκευτικός παράγοντας είναι διαιρετικός για το αλβανικό έθνος. Στη συλλογική μνήμη των Αλβανών η φιγούρα του Σκεντέρμπεη μετακινήθηκε από το θρησκευτικό περιεχόμενό της.¹⁶ Ο εθνικός ήρωας του αλβανικού λαού αποτελεί την ενσάρκωση κάθε Αλβανού εθνικιστή. Ο Fan Noli, με κάποια δόση ιστορικής ανακρίβειας στο όνομα της έμφασης, γράφει στο *Historia e Skënderbeut* (Η ιστορία του Σκεντέρμπεη): «Ο Σκεντέρμπεης ήταν ένας γνήσιος Αλβανός, αφού άλλαξε την θρησκευτική του πίστη ανάλογα με την πολιτική συγκυρία».

Για τους λαούς των Βαλκανίων η θρησκεία έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαδικασία της εθνοκατασκευής.¹⁷ Στην περίπτωση όμως των Αλβανών, η θρησκευτική τους ανομοιογένεια θεωρούνταν ότι είχε ως αποτέλεσμα την αδυναμία ανάπτυξης εθνικής συνείδησης. Ο J.C. Hobhouse αναφέρει χαρακτηριστικά ότι ο λαός διακρίνεται στο σύνολό του από πνεύμα ανεξαρτησίας και φιλοπατρίας, που καταργεί σε μεγάλο βαθμό την τεράστια διαφοροποίηση που παρατηρείται σε άλλα

¹⁴ <http://www.elsie.de/pdf/articles/A1998Islam.pdf>, σελ 1, παραγρ. 2^η.

¹⁵ Stephanie Schwandner-Sievers - Bernd J.Fischer (επιμέλεια), Αλβανικές ταυτότητες - Μύθος και Ιστορία, σελ.74.

¹⁶ Στο ίδιο, σελ.156.

¹⁷ Στο ίδιο, σελ.77.

μέρη της Τουρκίας ανάμεσα στους οπαδούς των δύο θρησκειών. Και, ενώ στην ερώτηση «τι είναι;», αυτοί απαντούν «είμαστε Τούρκοι» ή «είμαστε χριστιανοί», στην περιοχή της Αλβανίας απαντούν «είμαστε Αλβανοί».¹⁸

Οι Αλβανοί, χωρισμένοι από τον 11^ο αιώνα σε δύο θρησκείες (καθολικοί και ορθόδοξοι) και μετά από τον 15^ο αιώνα σε τρεις (καθολικοί, ορθόδοξοι και μουσουλμάνοι), αντίθετα με τους άλλους βαλκανικούς λαούς, δε χωρίστηκαν σε τόσες ανάλογες εθνικότητες. Αυτή η ιδεολογική διαφοροποίηση, παρά τις νοσηρές συνέπειες που είχε τόσους αιώνες στη χώρα, δεν κατάφερε να εξαλείψει την εθνική συνείδηση των Αλβανών. Και παρόλο που η χώρα ήταν χωρισμένη σε τρεις εχθρικές η μία για την άλλη θρησκείες, δε γνώρισε θρησκευτικούς πολέμους στην ιστορία της.

«Ο Αλβανός», έγραφε ο Λόρδος Χομπχάουζ, σύντροφος του Μπάυρον στα ταξίδια του Τσάιλντ Χάρολντ στην Αλβανία, «θα σας πει στην αρχή ότι είναι Αλβανός και μετά ποια είναι η θρησκεία του. Το έντονο ένστικτο της διαφύλαξης της αλβανικής εθνικότητας, ο θρησκευτικός προσηλυτισμός που επιβλήθηκε στον λαό από τους κατακτητές και το σχετικά χαμηλό επίπεδο της μάζας των κληρικών, ήταν πιθανώς οι παράγοντες που, μόνοι ή μαζί με άλλους, εμπόδισαν το ριζώμα της θρησκείας στην ψυχή των Αλβανών. Οι σχετικά χαλαροί δεσμοί που είχαν οι Αλβανοί με τη θρησκεία, οφείλονταν επίσης στον πολιτικό ρόλο που έπαιξε η τελευταία. Αυτή είναι η δεύτερη θεμελιακή πλευρά του ιστορικού του ρόλου στην Αλβανία. Οι θρησκείες χρησιμοποιήθηκαν πάντα σαν ιδεολογικά όπλα των κατακτητών που από τη Δύση και από την Ανατολή τις έφεραν μαζί τους. Έτσι, ήδη από την καταγωγή τους, βρίσκονταν ανακατεμένες με την πολιτική, χρησιμεύοντας ως στήριγμα των εισβολέων και όργανο των δυνάμεων που ενδιαφέρονταν, ώστε ο θρησκευτικός διαμελισμός των Αλβανών να παίζει έναν τελείως διαλυτικό ρόλο στο πολιτικό επίπεδο...»¹⁹

Από το τέλος του 19^{ου} αιώνα, όπου τοποθετείται και η έναρξη του αλβανικού εθνικισμού συστηματικά πλέον, ο πολιτικός λόγος στόχευε στην προώθηση μιας εθνικής αλβανικής ταυτότητας και προσπαθούσε να εξαλείψει ή τουλάχιστον, να ελαχιστοποιήσει τη σημασία των θρησκευτικών ταυτοτήτων, επειδή φαινόταν ότι αποτελούσε στο εξής εμπόδιο για την διαδικασία της εθνοκατασκευής. Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι οι φορείς αυτού του πολιτικού λόγου και εκπρόσωποι του

¹⁸ Miranda Vickers, *Οι Αλβανοί*, σελ.38-39.

¹⁹ Στο ίδιο, σελ. 366.

αλβανικού εθνικισμού προέρχονταν από όλα τα θρησκευτικά δόγματα. Η απειλή ενδεχόμενης αποσταθεροποίησης της προσπάθειας αυτής για τη δημιουργία ισχυρής αλβανικής εθνικής ταυτότητας, από την πολλαπλότητα των θρησκευτικών ετεροτήτων δημιούργησε μια ισχυρή συνείδηση για την αναγκαιότητα μιας εθνικής μη θρησκευτικής ταυτότητας. Το αλβανικό εθνικιστικό κίνημα επρόκειτο να αντιμετωπίσει μία κατάσταση ισχυρής θρησκευτικής διαίρεσης: το Ισλάμ, την Ορθοδοξία και τον Ρωμαιοκαθολικισμό, ενώ θα μπορούσαν να προστεθούν και οι Μπεκτασήδες ως ξεχωριστή θρησκευτική κοινότητα.²⁰ Επιπλέον, υπήρχε έντονος κίνδυνος εσωτερικών σχισμάτων με βάση το θρήσκευμα, που πηγάζε από το γεγονός ότι πολλοί ανώτεροι εκκλησιαστικοί ηγέτες επιχείρησαν να ορίσουν την εθνικότητα των πιστών τους με όρους μη αλβανικούς, όπως οι Ορθόδοξοι Αλβανοί του νότου που κυρίως προσδιορίζονταν στα πλαίσια μιας ελληνικής μειονότητας, ενώ οι Ορθόδοξοι Σουνίτες Μουσουλμάνοι ορίστηκαν ως «Τούρκοι».²¹ Οι αλβανιστές, αν και σε αρκετες περιπτώσεις φέρεται να χρησιμοποιούσαν ως βάση τους στον αγώνα τους να προσελκύσουν μάζες τις θρησκευτικές ταυτότητες, θεώρησαν σκόπιμο για την επιτυχία και ασφαλή κατάληξη της προσπάθειάς τους, τη δημιουργία μιας «πανθρησκευτικής πλατφόρμας». Σ' αυτήν θα ενέτασσαν όλες τις θρησκευτικές ετερότητες, χρησιμοποιώντας ως ενωτικό σύνδεσμο την αλβανική εθνική ιδεολογία-τον Αλβανισμό. Αντίθετα για παράδειγμα με τον σέρβικο εθνικισμό, όπου αναμειγνύονται η εθνοτική και η θρησκευτική ταυτότητα, ο αλβανικός στερούνταν κάθε ισχυρής θρησκευτικής εξάρτησης.²² Ο αλβανικός εθνικισμός συγκροτήθηκε λοιπόν γύρω από τη γλώσσα, την κοινή καταγωγή και παραδόσεις και όχι γύρω από τη θρησκεία. Το έντονο ένστικτο της διαφύλαξης της αλβανικής εθνικότητας ήταν που, σε συνδυασμό και με άλλους παράγοντες, εμπόδισε τη δημιουργία θρησκευτικής συνείδησης στον αλβανικό λαό.

Όπως διαπιστώνεται, το ζήτημα της θρησκείας ως επικείμενη πηγή διχόνοιας συνιστά μια εμμονή για πολλούς της πρόσφατης αλβανικής ιστορίας και η μόνη

²⁰ <http://www.elsie.de/pdf/articles/A1998Islam.pdf> σελ 3-7. Με βάση την απογραφή του 2000 που δημοσίευσε το Κέντρο Τεκμηρίωσης και Πληροφόρησης για τις Μειονότητες της Ανατολικής Ευρώπης, οι Μπεκτασήδες αποτελούν το 15% του Αλβανικού πληθυσμού <http://www.greekhelsinki.gr/english/reports/CEDIME-Reports-Minorities-in-Albania.html>, [BEKTASHIS (04/09/2000)] (σελ. 1).

²¹ Stephanie Schwandner-Sievers - - Bernd J.Fischer (επιμέλεια), Αλβανικές ταυτότητες - Μύθος και Ιστορία, σελ.104.

²² Stephanie Schwandner-Sievers - - Bernd J.Fischer (επιμέλεια), Αλβανικές ταυτότητες - Μύθος και Ιστορία, σελ.103-104.

ειδοποιός διαφορά αφορά στον τρόπο προσέγγισης του ζητήματος αυτού στη διάρκεια των διαφόρων περιόδων της αλβανικής ιστορίας τους δύο τελευταίους αιώνες. Οι εθνικιστές του 19^{ου} αιώνα προβάλλουν ως λύση του προβλήματος την αντιπαραβολή του εθνικισμού προς τις υφιστάμενες θρησκείες. Αυτό εξηγεί και τη θεοποίηση του όρου «Αλβανισμός», όρου που, όπως προειπώθηκε, επινοήθηκε από τον Πάσχο Βάζα.²³ Επιπλέον, υπήρξαν και προτάσεις που, αν και διαφοροποιούνταν, ωστόσο αποσκοπούσαν στην εξάλειψη της αρνητικής απήχησης του θρησκευτικού παράγοντα. Για παράδειγμα, ορισμένοι αλβανιστές πρότειναν να ανακηρυχθεί ο Μπεκτασισμός σε παναλβανική θρησκεία ή να προσηλυτισθεί η ορθόδοξη αλβανική κοινότητα στον Ουνιτισμό ή ακόμα να διακανονισθεί ένας μαζικός προσηλυτισμός στον Προτεσταντισμό.²⁴ Εδώ, θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο Ναΐμ Φρασάρι, ένας κατ' εξοχήν εθνικιστής, μέσα στα λογοτεχνικά του έργα προσπαθεί να μεταλλάξει το μπεκτασικό θρησκευτικό δόγμα σε όχημα εθνικών φιλοδοξιών.²⁵ Από την άλλη, ο Ζώγου (Ahmed Zogu), όπως θα δούμε στη συνέχεια, βάσισε την πολιτική στρατηγική του στην «εθνικοποίηση της θρησκείας», δηλαδή στην επιβολή του κρατικού ελέγχου σε όλους τους θρησκευτικούς οργανισμούς και στον περιορισμό των εξωτερικών διασυνδέσεών τους.²⁶ Η Αλβανία ωστόσο, παρέμενε διαιρεμένη χώρα και μετά την ανακήρυξή της σε εθνικό κράτος, ενώ ελάχιστοι άνθρωποι προσδιορίζονταν πρωταρχικά ως Αλβανοί με βάση την εθνικότητα τους.

1.β. Η πολιτική απέναντι στη θρησκεία στο Μεσοπόλεμο.

Με την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας του το 1912, το αλβανικό κράτος διαμορφώνει μια ιδιαίτερη στρατηγική, η οποία στόχευε στην εκρίζωση της θρησκείας, προπαγανδίζοντας τον αλβανικό «οικουμενισμό». Ο χαρακτήρας της κυβέρνησης όφειλε να είναι κοσμικός, ενώ καμία θρησκεία δεν αναγνωρίστηκε ως επίσημη, παρόλο που ήταν αναγνωρισμένο το δικαίωμα της όποιας θρησκευτικής λατρείας.²⁷ Η δημιουργία κράτους καθιστούσε πλέον επιβεβλημένη την κατασκευή

²³ Στο ίδιο σελ.105.

²⁴ Στο ίδιο σελ.77.

²⁵ Στο ίδιο, σελ.111.

²⁶ Στο ίδιο, σελ.78.

²⁷ Nathalie Clayer, *God in the "Islam et Identité nationale"*, στο *Religion et Nation chez les Albanais, XIXe-XXe siècles*, Κωνσταντινούπολη, 2006, σελ. 340.

μιας εθνικής ιδεολογίας. Άλλωστε, οι απερχόμενοι Βαλκανικοί πόλεμοι και ο Α΄ Παγκοσμίος Πόλεμος είχε οδηγήσει την αλβανική πλευρά στο συμπέρασμα ότι για να μπορέσει να σφυρηλατηθεί μια κοινή εθνική συνείδηση και να προσδιορίζονται οι Αλβανοί ως προς την εθνικότητα, θα έπρεπε οι όποιες θρησκευτικές διαφορές να υποχωρήσουν στο όνομα αυτής. Το να φέρει κάποιος λοιπόν τη θρησκευτική του ταυτότητα ήταν προσωπικό δικαίωμα και δε λειτουργούσε ακόμα αντιφατικά με την εθνική συνείδηση του Αλβανού πολίτη.

Η μεσοπολεμική περίοδος στην Αλβανία ορίζεται από το 1919 έως το 1939 και χαρακτηρίζεται στις απαρχές της από ιδιαίτερη πολιτική αστάθεια και αναταραχές στο εσωτερικό της χώρας. Το στοιχείο της τρομοκρατίας, η παρανομία και οι ληστρικές επιδρομές από συμμορίες -κατάλοιπα της περιόδου που ακολούθησε μετά το τέλος των πολέμων (1921), στους οποίους είχε εμπλακεί η Αλβανία από το 1910 και είχαν οδηγήσει τη χώρα στην κατάσταση που βρισκόταν πριν τον πόλεμο-βρίσκονταν σε έξαρση. Επιπλέον, προσδιορίζεται από την προσχώρηση της Αλβανίας στην Κοινωνία των Εθνών και από τις συνεχείς προσφυγές των Τσάμηδων στην τελευταία, με τις οποίες διαμαρτύρονταν για την απαλλοτρίωση κτημάτων προς όφελος των προσφύγων από τη Μικρά Ασία και την καταπάτηση των δικαιωμάτων τους.

Κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, παρατηρείται έντονη κινητικότητα από την αλβανική πλευρά για τη διαμόρφωση μιας κοινής εθνικής συνείδησης κοσμικού χαρακτήρα. Χαρακτηρίζεται από τη διακυβέρνηση του Αχμέτ Ζώγου, ο οποίος ανέλαβε με τη βοήθεια των Γιουγκοσλάβων την πρωθυπουργία της χώρας το Δεκέμβρη του 1922 έως το Φεβρουάριο του 1924 όταν ανετράπη από τον πολιτικό του αντίπαλο Φαν Νόλι. Μετά από έξι μήνες επανέρχεται και από τότε και μέχρι το 1939 διατηρεί την πρωθυπουργία αρχικά, την προεδρία έπειτα και εν τέλει από το 1928 και μετά τη βασιλεία της χώρας.²⁸ Στην αυτοανακήρυξή του ως ηγεμόνας, ο Ζώγου έλαβε τον τίτλο «Ζωγ Α΄, βασιλεύς των Αλβανών», κάτι το οποίο προκάλεσε την αντίδραση της Ελλάδας και της Γιουγκοσλαβίας αφού θεωρήθηκε ως κίνηση

²⁸ Ο Ζώγου ανατρέπεται το 1924 μετά από μια βίαια επανάσταση, της οποίας ηγήθηκε ο ορθόδοξος ιερέας Φαν Νόλι. Με την βοήθεια κυρίως των Γιουγκοσλάβων και άλλων συντηρητικών δυνάμεων που αντέδρασαν στον σοσιαλιστικό/κομμουνιστικό χαρακτήρα της εξέγερσης του Ιουνίου, ο Ζώγου επιστρέφει στην εξουσία μετά από έξι μήνες. Θα μείνει στην εξουσία μέχρι τον Απρίλιο του 1939 όταν ανατράπηκε και τράπηκε σε φυγή μετά από την εισβολή του ιταλικού φασιστικού στρατού που κατέλαβε την Αλβανία.

αλτρωτισμού λόγω του ότι στα εδάφη τους βρίσκονταν αλβανικοί πληθυσμοί. Παρόλα αυτά, το καθεστώς του ήταν κατά βάση συντηρητικής κατεύθυνσης, λαϊκό και εν μέρει προοδευτικό. Χαρακτηριστικά παραδείγματα της μετριοπαθούς διακυβέρνησής του είναι αφενός η ενθάρρυνση της ορθόδοξης εκκλησίας της Αλβανίας να γίνει αυτοκέφαλη, μολονότι δεν ανέχθηκε ποτέ παρεμβάσεις από την εκκλησία²⁹ και αφετέρου, η θεσμοθέτηση της κατάργησης της κάλυψης του προσώπου των μουσουλμάνων γυναικών. Ήδη, τον Αύγουστο του 1923, σε συνέδριο που συγκλήθηκε στα Τίρανα από μουσουλμάνους σε μια προσπάθεια καταστολής της λαϊκής δυσaráσκειας που ολοένα και αυξανόταν, μεταξύ των επικείμενων μεταρρυθμίσεων που τέθηκαν προς συζήτηση ήταν και το παραπάνω. Την αποποίηση αυτής της παραδοσιακής και θρησκευτικής τους πρακτικής αποδέχτηκαν, αν και απρόθυμα, και οι πλέον συντηρητικοί μουσουλμάνοι, αφού αναγνώρισαν ότι αποτελούσε αναγκαιότητα για την ευημερία της αλβανικής κοινωνίας.³⁰ Κατά τη διακυβέρνηση του Ζώγου, η θρησκεία, όπως υποστηρίζει η Clayer, αποτέλεσε μέσο προσέγγισης της κοινωνίας από την πολιτική εξουσία και χρησιμοποιήθηκαν οι θρησκευτικές ιεραρχίες των σουνιτών μουσουλμάνων, των μπεκτασήδων και των Ορθοδόξων για τον σκοπό αυτό.³¹

Η πλήρης ή μερική κάλυψη του προσώπου των γυναικών χαρακτηρίστηκε ως ποινικά κολάσιμη πράξη, ενώ για την προώθηση των νέων ιδεών, ο Ζώγου απέστειλε σε περιοδεία στο πιο απομακρυσμένο βόρειο τμήμα της χώρας, στο οποίο ανήκε η Σκόδρα -εστία του εναπομείναντος μουσουλμανικού φανατισμού-, τρεις από τις ανύπαντρες μουσουλμάνες αδελφές του με τα πρόσωπα ακάλυπτα.³² Όλες αυτές οι κινήσεις φυσικά συνιστούσαν μέρος της προσπάθειάς του να προωθήσει την περαιτέρω εκκοσμίκευση, τον εκσυγχρονισμό και τη δυτικοποίηση της χώρας του και παράλληλα, να αποτρέψει πιθανές εξεγέρσεις και αναταραχές στο εσωτερικό της χώρας. Ήδη, η δυσaráσκεια των ορθόδοξων Αλβανών, καθώς και η έχθρα τους για τους μουσουλμάνους τσιφλικάδες, ολοένα και αυξανόταν λόγω της πιο ευνοϊκής μεταχείρισης που οι τελευταίοι απολάμβαναν. Άλλωστε, όπως διαπιστώνει ο Harry Eyres, στην πλειονότητα των μουσουλμάνων ήταν ριζωμένο το αίσθημα της

²⁹ Miranda Vickers, *Οι Αλβανοί*, σελ.191.

³⁰ Στο ίδιο, σελ.158.

³¹ ³¹ Nathalie Clayer, *God in the "Land of the Mercedes". The religious communities in Albania since 1999**, στο *Religion et Nation chez les Albanais, XIXe-XXe siècles*, Κωνσταντινούπολη, 2006, σελ.400.

³² Miranda Vickers, *Οι Αλβανοί*, σελ.192.

ανωτερότητας απέναντι στους χριστιανούς, όπως χαρακτηριστικά φαίνεται στο παρακάτω απόσπασμα της αναφοράς του προς το Φόρειν Όφρις: «Η στάση των μουσουλμάνων απέναντι στους χριστιανούς δεν έχει αλλάξει και πολλές φορές φοβάμαι ότι ούτε πρόκειται να αλλάξει ποτέ. Η σημασία της λέξης ισότητα δεν έχει διεισδύσει στο μυαλό του μουσουλμάνου. Δεν μπορούν να δεχτούν ότι είναι δυνατό να μην είναι κατώτερός τους ο χριστιανός και όλες τους οι πράξεις αντανakλούν αυτό το αίσθημα. Όταν συζητώ με τους υπουργούς το θέμα, αυτοί διαμαρτύρονται πως δεν κάνουν διακρίσεις μεταξύ των δύο κοινοτήτων και πως καταβάλλουν κάθε προσπάθεια να το αποδείξουν έμπρακτα. Προσθέτουν όμως πως «εμείς οι μουσουλμάνοι είμαστε η πλειοψηφία, και γι' αυτό είναι φυσικό να έχουμε το πάνω χέρι». Οι χριστιανοί, από την άλλη πλευρά, είναι άτολμοι και δεν έχουν κατορθώσει να απελευθερωθούν από τα δεσμά που τους επέβαλε η υποδεέστερη θέση στην οποία βρίσκονταν επί αιώνες. Είναι όμως δυσανεκτικοί από την κατάσταση, ιδιαίτερα όσοι ζουν στον νότο. Λένε πως μπορεί να είναι πρόθυμοι να υπακούσουν μια κυβέρνηση πλειοψηφίας, αλλά όχι και να ανεχτούν την τυραννία της πλειοψηφίας. Φοβούνται πως, αν δεν επιβάλουν την παρουσία τους, θα υποστούν μια τυραννία ανάλογη με αυτήν της τουρκοκρατίας. Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να επισημάνω πως παρατηρείται σημαντικό ρεύμα μετανάστευσης χριστιανών που εγκαταλείπουν την Κεντρική και Νότια Αλβανία και αντίστοιχα ένα ρεύμα μουσουλμάνων που φτάνει στην Αλβανία από τις γύρω χώρες, συνδυασμός που είναι ανησυχητικός.»³³

Η νέα κυβέρνηση στόχευε στη διατήρηση της σταθερότητας και της τάξης και εν μέρει το πέτυχε θέτοντας τέρμα στις συνεχείς τοπικές εξεγέρσεις. Ωστόσο, η απαγόρευση κάλυψης του προσώπου των μουσουλμάνων γυναικών, που προαναφέρθηκε, αν και αντιμετώπισε ελάχιστες αντιδράσεις από τα συντηρητικά στοιχεία στα βόρεια της χώρας κατά την επίσκεψη-«εκστρατεία» των αδελφών του Ζώγου-στοιχείο αντιφατικό αν ληφθεί υπ' όψιν ότι το τμήμα αυτό αποτελούσε την εστία των μουσουλμάνων εξτρεμιστών, δεν λήφθηκε ιδιαίτερα υπ' όψιν από τις εκεί μουσουλμάνες, ενώ στο νότο το μέτρο αυτό προκάλεσε τη ριζική διαφωνία των συντηρητικών μουσουλμανικών στοιχείων, οδηγώντας σε αναταραχές που όμως δεν διήρκησαν πολύ.³⁴ Επίσης, και τα καθολικά γένη του βορρά δεν ήταν τόσο φιλικά διακείμενες απέναντι στον μουσουλμανικής καταγωγής Ζώγου, όσο οι

³³ Miranda Vickers, Οι Αλβανοί, σελ.157.

³⁴ Στο ίδιο, σελ.192.

μουσουλμανικές.³⁵ Η δυσπιστία τους απέναντι στην κεντρική εξουσία αποτελούσε ένα από τα σοβαρότερα εμπόδια για την ενοποίηση και την πρόοδο της χώρας. Επιπρόσθετα, η στέψη του αλλόθρησκου Αχμέτ Ζώγου το 1928 τους δυσαρέστησε.

Μετά την εγκαθίδρυση του μοναρχικού καθεστώτος στην Αλβανία, ακολούθησε η υποβολή και ψήφιση νέου συντάγματος. Το σύνταγμα αυτό χαρακτήριζε το Βασίλειο της Αλβανίας ως δημοκρατική, συνταγματική και κληρονομική μοναρχία. Δεν όριζε επίσημη θρησκεία του κράτους και θεωρούσε όλα τα δόγματα ίσα ενώπιον του νόμου.³⁶ Ωστόσο, η εθνικοποίηση της εκπαίδευσης το 1933, που είχε ως αποτέλεσμα το κλείσιμο κυρίως των ελληνικών μειονοτικών σχολείων του νότου, αν και στόχος ήταν η επιβολή κρατικού ελέγχου στα ιταλικά σχολεία, θεωρήθηκε ένα μέτρο που σαφώς στρεφόταν κατά της ελληνικής και ορθόδοξης χριστιανικής κοινότητας. Άμεση συνέπεια αυτού ήταν η άρση της υποστήριξης προς τον Ζώγου τόσο των καθολικών όσο και των ορθόδοξων Αλβανών.³⁷ Εδώ να σημειωθεί ότι οι καθολικοί βρίσκονταν διασκορπισμένοι κυρίως στις Βόρειες περιοχές της Αλβανίας, στον Νότο του Μαυροβούνιου, στο Κόσοβο-Μετόχια και στη σημερινή Μακεδονία, κάποιες μικρές καθολικές ομάδες ήταν εγκατεστημένες στο βορειοανατολικό τμήμα του βιλαετίου του Κοσόβου (σλαβόφωνες), ενώ κυριότερες έδρες του καθολικισμού ήταν η Σκόδρα, το Δυρράχιο και η Πρισρένη.³⁸ Από την άλλη, η ορθόδοξη κοινότητα βρισκόταν εγκατεστημένη στην περιοχή της Νότιας Αλβανίας.

Σε μια απόπειρα να φιλελευθεροποιήσει το καθεστώς του, ο Ζώγου ελαχιστοποίησε μεταξύ άλλων τους περιορισμούς για τα σχολεία που είχε εθνικοποιήσει στις ελληνόφωνες περιοχές του νότου μεταξύ του 1935 και 1936, ενώ λίγο αργότερα επιτράπηκε με βασιλικό διάταγμα και η επαναλειτουργία των καθολικών σχολείων.³⁹ Επιπλέον, το 1937, μετά από σχετική προτροπή του Ζώγου

³⁵ Στο ίδιο, σελ.169.

³⁶ Στο ίδιο, σελ.178.

³⁷ Στο ίδιο, σελ.189.

³⁸ Τα στοιχεία βασίζονται στην απογραφή του 2000 που δημοσίευσε το Κέντρο Τεκμηρίωσης και Πληροφόρησης για τις Μειονότητες της Ανατολικής Ευρώπης. Βλ.

<http://www.greekhelsinki.gr/english/reports/CEDIME-Reports-Minorities-in-Albania.html>

CATHOLICS (08/09/2000), σελ. 1.

³⁹ Miranda Vickers, Οι Αλβανοί, σελ.190-191.

προς την ορθόδοξη κοινότητα της Αλβανίας, οι ορθόδοξοι Αλβανοί πέτυχαν να τους αναγνωριστεί το αυτοκέφαλο από τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως.⁴⁰

Στόχος, ωστόσο, της πολιτικής του Αχμέτ Ζώγου, παρά τον μετριοπαθή φιλελευθερισμό που εν μέρει επεδίωξε να διαφανεί κατά τη διακυβέρνησή του, ήταν να ενώσει το αλβανικό στοιχείο και να υποβαθμίσει τον θρησκευτικό παράγοντα, εξαίροντας την πίστη στην εθνική ιδέα και προσβλέποντας στην αναγέννηση του αλβανικού έθνους με τη μορφή ενός ενιαίου και ανεξάρτητου κράτους. Αφού καμιά από τις πίστεις δεν είχε τη δυνατότητα να αποτελέσει ενοποιητικό στοιχείο για τους Αλβανούς, η γλώσσα έγινε μια από τις πρώτες πηγές ταυτότητας, το μόνο διαθέσιμο στοιχείο που θα γεφύρωνε τις διαφορές μεταξύ των διαφόρων θρησκευτικών και τοπικών ταυτοτήτων. Μέρος της πολιτικής αυτής ήταν και η χρήση των μύθων που δημιουργήθηκαν από τους πατέρες της αλβανικής αναγέννησης, φορείς της αλβανικής εθνικιστικής ιδεολογίας περί της αρχαιότητας της αλβανικής γλώσσας, της ιλλυρικής καταγωγής του αλβανικού λαού και της ηρωικής φιγούρας του Σκεντέρμπεη, ως βασικός θεματικός άξονας για την κατάρτιση της γενιάς που εκπαιδεύτηκε κατά τη βασιλεία του Ζώγου.

Ο εξαλβανισμός της αλβανικής Εκκλησίας με την απόσπασή της από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, επίσης αποτέλεσε μέρος της στρατηγικής του Ζώγου. Ο Φαν Νόλι, μια μεγάλη πνευματική προσωπικότητα της εποχής, συγγραφέας, ορθόδοξος ιερωμένος και πολιτικός, αποτέλεσε τον κύριο εκπρόσωπο των ιδεών αυτών-της εθνικοποίησης δηλαδή της αλβανικής εκκλησίας-και μάλιστα, μετέφρασε στην αλβανική γλώσσα το κείμενο της θείας λατρείας και παράλληλα, την επέβαλε ως γλώσσα διεξαγωγής της. Ωστόσο, μεγάλο μέρος του πληθυσμού παρέμενε πιστό στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, καθώς θεωρούσαν τα παραπάνω μέτρα αντικανονικά και αυθαίρετα. Αυτό προκάλεσε εν μέρει εκκλησιαστική αναρχία. Με διαμεσολάβηση του μητροπολίτη Τραπεζούντος, Χρύσανθου, επικυρώθηκε τελικά η αναγνώριση της αλβανικής Εκκλησίας σε αυτοκέφαλη, όμως αναγνωρίστηκε ως γλώσσα της θείας λατρείας η ελληνική, εξαιρώντας σε ορισμένες περιπτώσεις και τη χρήση της αλβανικής. Το παρακάτω έγγραφο-σημείωμα του Υπουργείου Εξωτερικών

⁴⁰ Για την αναγνώριση του Αυτοκεφάλου της Αλβανικής Εκκλησίας Βλ. σχετικά το έργο Α. Γκλαβίνας, Το Αυτοκέφαλον της εν Αλβανία Ορθοδόξου Εκκλησίας επί τη βάσει ανεκδότων εγγράφων, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών-Ίδρυμα Μελετών Ιονίου και Αδριατικού Χώρου, ΙΜΙΑΧ, Ιωάννινα, 1978.

ενημερώνει λεπτομερώς για τις αποφάσεις που ελήφθησαν στις διαπραγματεύσεις που έγιναν εκείνη την περίοδο :

«Διά της γενομένης εν Τυράννοις συμφωνίας της 7^{ης} Ιουλίου 1926 μεταξύ του Πατριαρχικού Εξάρχου Μητροπολίτου Τραπεζούντος και της Αλβανικής Κυβερνήσεως καθορίζοντο τα εξής σημεία: Η Εκκλησία της Αλβανίας χειραφετούμενη θα περιλαμβάνη πέντε Μητροπόλεις. Ο Μητροπολίτης Τυράννων θα είναι συγχρόνως ο Αρχιεπίσκοπος και ο Πρόεδρος της Συνόδου... Δια την κατά την λειτουργίαν χρησιμοποιουμένην γλώσσαν ορίζετο ότι θα ίσχυε το status quo, ήτοι θα επεκράτει η χρησιμοποιουμένη κατά τόπους την εποχήν της συνάψεως του συμφώνου γλώσσα. Εις την ελληνικήν μειονότητα εξησφαλίζετο πλήρης ελευθερία εν τη κοινοτική αυτής ζωή, εν τη θρησκεία, γλώσση, μορφώσει και φιλανθρωπική δραστηριότητι αυτής, συμφώνως προς τα σχετικά άρθρα (1 και 5) της ενώπιον της Κοινωνίας των Εθνών γενομένης δηλώσεως της Αλβανικής Κυβερνήσεως περί προστασίας των μειονοτήτων... Διά της γενομένης εν Αθήναις την 9^{ην} Δεκεμβρίου 1929 συμφωνίας μεταξύ του Αγίου Τραπεζούντος και του Αλβανού απεσταλμένου το Πατριαρχείον εδέχθη όπως αντί του status quo ορισθή ότι εις τας αλβανοφώνους περιφερείας θα γίνεται η λειτουργία αλβανιστί ίνα ικανοποιηθή ούτω η εθνική φιλοτιμία των Αλβανών εθνικιστών και να καθίσταται η λειτουργία νοητή εις τους αλβανοφώνους πληθυσμούς, συμφώνως άλλως τε προς τας φιλελευθέρους παραδόσεις της Μεγάλης Εκκλησίας προς ενίσχυσιν δημιουργίας εθνικής εκκλησιαστικής γλώσσης, ήτις θα παρείχε συγχρόνως και το πλεονέκτημα ότι θα ενεπνέετο εν τη διαμορφώσει της υπό της ελληνικής και απεμπολούντο ούτω τυχόν σλαυϊκαί και λατινικαί ρίζαι...

...ο κ. Αβραάμ ορθώς παρατηρήσας ότι δεν θα συνέφερε ούτε εις την Αλβανίαν αλλ' ουδέ και εις την Ελλάδα η δημιουργία και αναγνώρισις νέων εν Αλβανία μειονοτήτων. Η άρνησις αύτη του Αλβανού απεσταλμένου, εφ' ής άλλωστε υπελόγιζε το Οικουμενικόν Πατριαρχείον και ην μετά χαράς ήκουσεν ο Άγιος Τραπεζούντος προβαλλομένην, δίδει το δικαίωμα εις το Πατριαρχείον να είπη εις τας Εκκλησίας Ρουμανίας και Σερβίας ότι επρότεινε την επέκτασιν της προστασίας και επί των άλλων εν Αλβανία μειονοτήτων αλλ' ευρέθη προ κατηγορηματικής αρνήσεως των Αλβανών. Συγχρόνως όμως διά να μη τυχόν παρεξηγηθή η απέναντι των δύο Εκκλησιών {...}, το Οικουμενικόν Πατριαρχείον επρότεινε την αντικατάστασιν του σχετικού άρθρου διά μνείας των σχετικών διατάξεων της εν Γενεύη δηλώσεως,

καθ'ην προστατεύονται άπασαι αι μειονότητες... Ούτω καταρτιζομένης της Εκκλησίας θα εξεδίδετο ο Τόμος του Αυτοκεφάλου. Η προτεινομένη αλβανική διατύπωσις αποτελεί ανώδυνον διά την Αλβανικήν Κυβέρνησιν δέσμευσιν, καθόσον το σχετικόν άρθρον (6) της συμφωνίας των Τυράνων... ομιλεί περί ευρείας κοινοτικής και εκπαιδευτικής ελευθερίας, ενώ το αλβανικόν σχέδιον διατυπώσεως περιορίζεται μόνον εις την παραχώρησιν της χρήσεως της γλώσσης εν τη τελέσει των θρησκευτικών καθηκόντων της μειονότητος.»⁴¹ Η Αλβανική εκκλησία λοιπόν θα περιελάμβανε πέντε μητροπόλεις με επικεφαλής εκείνη που βρισκόταν στα Τύραννα, ενώ δίνει το δικαίωμα στις ελληνικές μειονότητες της Αλβανίας να χρησιμοποιούν την ελληνική γλώσσα, καθώς και οι αλβανικές μειονότητες θα απολάμβαναν το δικαίωμα της τέλεσης λειτουργιών στην αλβανική γλώσσα.

Θα πρέπει να επισημανθεί ο ιδιαίτερος ρόλος και η υφέρπουσα ανάμειξη των ορθόδοξων εκκλησιών και των αντίστοιχων κυβερνήσεων της Ρουμανίας και της Γιουγκοσλαβίας στο ζήτημα της απόσπασης της Αλβανικής Εκκλησίας από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Παρά το γεγονός ότι οι προαναφερθείσες εκκλησίες απέφυγαν την επίσημη αναγνώριση της Αλβανικής Εκκλησίας κατά τις αρχικές προσπάθειες αυτής για την ανακήρυξή της σε Αυτοκέφαλη, στην πραγματικότητα συνέβαλαν σημαντικά στη δρομολόγηση αυτής της προσπάθειας και στην επιτυχή κατάληξή της. Ο σκοπός της στρατηγικής αυτής διαφαίνεται καθαρά στο παρακάτω απόσπασμα ενός επίσημου κυβερνητικού εγγράφου που απευθύνεται στην πρεσβεία των Τυράνων: «...Ο σκοπός της πολιτικής της Ρουμανικής Κυβερνήσεως είναι ακριβώς εκείνος ον αναφέρετε εν τω προμνησθέντι υμετέρω εγγράφω. Τω όντι η Ρουμανική Κυβέρνησις απέβλεπεν διά καταλλήλου κολακείας του Βησσαρίωνος και της Αλβανικής Κυβερνήσεως εις την εξασφάλισιν ωρισμένων πλεονεκτημάτων χάριν της βλαχικής μειονότητος της Αλβανίας και δή της παραδοχής ως εκκλησιαστικής αυτής γλώσσης της ρουμανικής. Την σήμερον, όποτε η ειρηνένη Κυβέρνησις διαβλέπει την θέσιν του Βησσαρίωνος σοβαρώς κλονιζομένην και επικειμένην ίσως την αποκατάστασιν των σχέσεων της Αλβανικής Εκκλησίας μετά των Πατριαρχείων, φαίνεται στρεφομένη κατά του Βησσαρίωνος απλώς και μόνον ίνα εξασφαλίση παρά του διαδόχου αυτού τα αυτά πλεονεκτήματα και ίνα παρουσιάση την ενδεχομένην επιτυχίαν των διαπραγματεύσεων ως οφειλομένην και εις τας ενεργείας της

⁴¹ Βασίλειος Κόντης (επιμέλεια), Ελληνισμός της Βορείου Ηπείρου και ελληνοαλβανικές σχέσεις, αριθ.εγγρ.7, Αθήνα, 1997, σελ.49-53.

Ρουμανικής Εκκλησίας προσδοκώσα να επιτύχη ανταλλάγματα αποκλειστικώς προς όφελος της κουτσοβλαχικής μειονότητας. Τοιαύτην προφανώς πρόθεσιν ενέχουσι και αι ενέργειαι του αυτόθι Γιουγκοσλαύου Πρεσβευτού καθόσον αμφότεραι αι περί ων πρόκειται Εκκλησίου και Κυβερνήσεις επιθυμούσι να δώσωσι την εντύπωσιν ότι εις αυτάς οφείλεται η αποκατάστασις ομαλών σχέσεων της Αλβανικής Εκκλησίας μετά του Οικουμενικού Πατριαρχείου, δεδομένου ότι η επί τόσα έτη ηθική υποστήριξις ήν έλαβεν εκ Βουκουρεστίου και Βελιγραδίου η νεαρά Εκκλησία εξήντησε την δύναμιν αντιδράσεως του Πατριαρχείου».⁴²

Γίνεται αρκετά εμφανές λοιπόν, ότι οι ανωτέρω κυβερνήσεις και οι αντίστοιχες Εκκλησίες τους διεκδίκησαν ενεργό ρόλο στο υφιστάμενο ζήτημα της Αλβανικής Εκκλησίας, και στοιχειοθέτησαν με στρατηγική την προσέγγιση και αντιμετώπισή του, προσβλεποντας έτσι στην ικανοποίηση των πολιτικών τους σκοπιμοτήτων. Αυτή η αρωγή τους, που έλαβε χώρα στο πλαίσιο της δημόσιας σφαίρας, και στην οποία απέδωσαν τη μετέπειτα διαλλακτική αντιμετώπιση της Αλβανικής Εκκλησίας από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, ήταν ένας εύσχημος μηχανισμός για τις κεκαλυμμένες διεκδικήσεις τους.

Ειδικά για τη γλώσσα τέλεσης των ορθόδοξων θρησκευτικών τελετών συχνά παρατηρούνταν παραβάσεις των σχετικών διατάξεων που προέβλεπαν τη χρήση της γλώσσας σύμφωνα με το εθνικό στοιχείο που υπερίσχυε στην κάθε περιφέρεια. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση των ανακρίσεων που διεξήχθησαν κατά την περίοδο του Πάσχα κατά μιας ομάδας εγκρίτων πολιτών της ορθόδοξης κοινότητας Κορυτσάς, οι οποίοι έψαλαν το «Χριστός Ανέστη» στα ελληνικά σε ένα ναό που βρισκόταν εκτός της πόλης. Οι ίδιοι χαρακτηρίστηκαν ως στασιαστές.

Αξιοσημείωτο της περιόδου αυτής είναι η αύξηση της εκδήλωσης του θρησκευτικού συναισθήματος, όπως διαφαίνεται, με την ιδιαίτερα ζωνηρή κίνηση στις εκκλησίες των ορθοδόξων. Στην ουσία του, η διαφοροποιημένη, σε σχέση με το παρελθόν, θρησκευτική αυτή συμπεριφορά είχε χαρακτήρα επίδειξης κυρίως κατά των μουσουλμάνων συμπολιτών. Υπολάνθανε δηλαδή ένας ανταγωνισμός μεταξύ των θρησκευτικών ετεροτήτων, ένα υφιστάμενο αίσθημα θρησκευτικού φανατισμού. Η ελληνόφωνη μειονότητα θεώρησε ως το βασικότερο κατά της ορθόδοξης θρησκείας πλήγμα, την ανακήρυξη της Αυτοκέφαλής Αλβανικής Εκκλησίας, την

⁴² Στο ίδιο, αριθ.εγγρ.58, σελ.165-166.

οποία χαρακτήρισε ως αυθαίρετη κίνηση και σχισματικό πραξικόπημα των αλβανικών αρχών.⁴³ Επίσης, καταγγελτικά απεφάνθη ότι η αλβανική κυβέρνηση επεδίωξε για λόγους πολιτικούς την υπαγωγή των εκκλησιαστικών ζητημάτων στην Ιερά Σύνοδο που έδρευε στα Τύραννα. Επιπλέον, η υπαγωγή της ακίνητης περιουσίας των ορθόδοξων εκκλησιών στο Γενικό Εκκλησιαστικό Ταμείο, σε συνδυασμό με τα μέτρα που ελήφθησαν για τη γλώσσα σε θρησκευτικό και εκπαιδευτικό αργότερα επίπεδο, θεωρήθηκε όχι μόνο μέρος της πολιτικής για την αποδυνάμωση του θρησκευτικού συναισθήματος, αλλά και μια τακτική προσηλυτισμού στον Ουνιτισμό. Σε σχετικό έγγραφο προς την ανωτέρα διοίκηση χωροφυλακής Ηπείρου και το γραφείο Ειδικής Ασφάλειας, αναφέρεται χαρακτηριστικά: «Λαμβάνω την τιμήν ν' αναφέρω κατά βασίμους πληροφορίας της υπηρεσίας μου ότι εις τα χωρία της Αλβανίας, τα οποία κατοικούνται υπό ομογενών ορθοδόξων, δρα εντατικώς η ουνιτική προπαγάνδα προσπαθούσα διά των υλικών μέσων, άτινα διαθέτει, να προσεταιρισθή όχι μόνον τους απλοϊκούς χωρικούς, αλλά και τους διανοουμένους και αυτούς ακόμη τους κληρικούς.».⁴⁴

Πέρα από την ουνιτική προπαγάνδα, για την οποία γίνεται λόγος, πολλές είναι οι αναφορές και καταγγελίες της Ορθόδοξης Εκκλησίας για προπαγάνδα υποκινούμενη από τους καθολικούς. Αναφέρεται σχετικά σε έγγραφο της περιόδου αυτής:

«Η θέσις της Ορθοδόξου Εκκλησίας εν Αλβανία ευρίσκεται εις κρίσιμον σημείον ένεκα της ενεργουμένης εντατικής καθολικής προπαγάνδας. Προς τούτο συντείνουνσι και αι εσχάτως αναπτυχθείσαι εγκάρδιαι σχέσεις της Αλβανίας μετά της Ιταλίας... Κατά της καθολικής προπαγάνδας αντιτίθεται ο Υπουργός Βασίλειος Αβραάμ, Αβδουρραχμάν Ντίμπρας και ο Τζαφέρ Βίλλα, οίτινες και παρεκίνησαν τον Αρχιεπίσκοπον Βησσαρίωνα, όστις εδημοσίευσεν εγκύκλιον κατά της καθολικής προπαγάνδας. Σημειωτέον ότι ο Βησσαρίων εξακολουθεί μεταφράζων και τα υπόλοιπα εκκλησιαστικά βιβλία εις την αλβανικήν γλώσσαν απαγορεύσας την ιερουργίαν εις την ελληνικήν... Επίσης ενώ πρότερον απηγορεύετο το μάθημα των

⁴³ Τον Σεπτέμβριο του 1922 ένα ορθόδοξο συνέδριο συγκλήθηκε στο Βεράτιο και κήρυξε το Αυτοκέφαλο της εκκλησίας στην Αλβανία, αν και η αυτοκέφαλη εκκλησία της Αλβανίας αναγνωρίστηκε από το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης μόλις τον Απρίλιο του 1937.

⁴⁴ Βασίλειος Κόντης (επιμέλεια), Ελληνισμός της Βορείου Ηπείρου και ελληνοαλβανικές σχέσεις, αριθ.εγγρ.120, σελ.285.

θησκευτικών εις την ιταλικήν, ήδη κατόπιν ενεργειών των Υπουργών Λιμποχόβα και Κρόσι επετράπη το τοιούτον».⁴⁵

Σύμφωνα με τις ίδιες πηγές, και οι ίδιες οι ιταλικές αρχές μετά την κατάληψη της Αλβανίας το 1939, ενώ αναμενόταν να είναι φιλικά διακείμενες προς το χριστιανικό στοιχείο, έδειχναν ιδιαίτερη εύνοια στο μουσουλμανικό στοιχείο και αυτό γινόταν αντιληπτό σε όλα τα επίπεδα ζωής. «...Αι προσπάθειαι των όμως αύται είναι καταδικασμέναι εις αποτυχίαν δεδομένου ότι το χριστιανικόν στοιχείον έχει καλώς αντιληφθή ότι οι μουσουλμάνοι εξακολουθούν υπό το κρατούν καθεστώς απολαμβάνοντες πάντων των ων και υπό το προηγούμενον καθεστώς απελάμβανον προνομίων, εξακολουθούν κατέχοντες σχεδόν απάσας τας δημοσίας θέσεις, εξακολουθούν διατηρούντες τας στενότερας μετά των ιταλικών αρχών σχέσεις, ενώ αυτοί οι χριστιανοί καίτοι πολυπληθέστεροι εις τας νοτίους επαρχίας της Αλβανίας είναι εντελώς παραγκωνισμένοι εκ της δημοσίας ζωής. Το διάχυτον αίσθημα δυσφορίας όπερ έχει ως εκ τούτου εμφωλεύσει εις τας ψυχάς των χριστιανών εξηγείται εκ του ότι κατά την κατάληψιν της Αλβανίας τινές εξ αυτών εβουκαλίσθησαν υπό της φρούδης ελπίδος ότι υπό χριστιανικόν Κράτος, έστω και ιταλικόν, ήθελον ίσως τύχει καλυτέρας μεταχειρίσεως ή υπό το καταλυθέν καθεστώς του Ζώγου».⁴⁶

Οι διαθέσεις που περιγράφονται παραπάνω, επιβεβαιώνονται ως ένα βαθμό μετά την πλήρη προσάρτηση της Αλβανίας και την εγκαθίδρυση της φιλοφασιστικής κυβέρνησης. Ο Μουσολίνι, με την ευκαιρία της ενσωμάτωσης δύο εκατομμυρίων Αλβανών μουσουλμάνων στην Ιταλική Αυτοκρατορία, αποφάσισε την ανέγερση τεμένους στη Ρώμη. Όπως αναφέρει ο Τσιάνο: « Η ιδέα αυτή προκάλεσε φρίκη στο Βατικανό... ο Ντούτσε όμως έχει πάρει την απόφασή του, με την υποστήριξη του βασιλιά που πάντα πρωτοστατεί σε οποιαδήποτε αντiekκλησιαστική ενέργεια. Προσωπικά, δεν θεωρώ πως είναι απαραίτητο να γίνει κάτι τέτοιο... ακριβώς επειδή η πρόταση αυτή αφορά τους Αλβανούς, οι οποίοι -όπως είναι γνωστό- είναι λαός αθεϊστικός και θα προτιμούσε μια αύξηση των μισθών από ένα τζαμί».⁴⁷

Παρά, λοιπόν, τις συνεχείς προσπάθειες των Αλβανών εθνικιστών για ουδετεροποίηση της θρησκείας και για την αντικατάστασή της από ένα νέο είδος εθνικής πίστης, η πραγματικότητα, ως ένα σημείο, μάλλον ήταν διαφορετική και

⁴⁵ Στο ίδιο, αριθ.εγγρ.87, σελ.228.

⁴⁶ Στο ίδιο, αριθ.εγγρ.160, σελ.352-353.

⁴⁷ Miranda Vickers, Οι Αλβανοί, σελ.197-198.

δικαιολογούσε τον στοχευμένα κοσμικό χαρακτήρα της κυβέρνησης, που λειτουργούσε ως μοχλός για την ισχυροποίηση της αλβανικής ταυτότητας και την εθνική ομογενοποίηση.

1.γ. Οι θρησκευτικές κοινότητες της Αλβανίας.

Σύμφωνα με τον ιστορικό Roberto Morozzo Della Rocca, «Οι Αλβανοί καθολικοί είχαν ως πνευματική τους αναφορά το Βατικανό, οι Αλβανοί ορθόδοξοι είχαν το Οικουμενικό Πατριαρχείο, οι σουνίτες Αλβανοί την Umma των πιστών του Προφήτη και τους αγίους τόπους, οι Αλβανοί μουσουλμάνοι μπεκτασήδες κήρυτταν ένα είδος οικομενικού πανθεϊσμού, και όμως όλοι ήταν σύμφωνοι να κηρύττουν αφοσίωση και αγάπη για την πατρίδα τους.»⁴⁸

Η Αλβανία αποτελεί μία πολυθρησκευτική χώρα αφού στους κόλπους της περιλαμβάνει τέσσερις κοινότητες: την Μουσουλμανική (Σουνίτες), την Μπεκτασική⁴⁹, την Ορθόδοξη, και την Καθολική. Εδώ ενδιαφέρον έχει να επισημάνουμε ότι και πριν την εθνική ανεξαρτησία η συνύπαρξη των κοινοτήτων αυτών αποτελούσε εν μέρει αίτιο προστριβών και διχασμού· οι θρησκευτικές τελετές λάμβαναν χώρα σε τρεις γλώσσες: Ελληνικά για τους ορθόδοξους, λατινικά για τους καθολικούς και αραβικά για τους μουσουλμάνους Αλβανούς. Επιπρόσθετα, η οθωμανική εξουσία συνδύαζε κατά τρόπο απόλυτο την εθνότητα με το θρήσκευμα, διακρίνοντας τους μουσουλμάνους Αλβανούς ως Τούρκους, τους ορθόδοξους Αλβανούς ως Έλληνες και τους καθολικούς Αλβανούς ως λατίνους. Επόμενο ήταν λοιπόν η θρησκεία να θεωρηθεί ως ο μοχλός για την εκκρίζωση της εθνικότητας και το αλβανικό εθνικό κίνημα να έχει όπως είδαμε παραπάνω αντιθρησκευτικό

⁴⁸ Roberto Morozzo Della Rocca, *Nazione e religione in Albania (1920-1944)*, Il Mulino, Bologna, 1990, σελ.

⁴⁹ Η Nathalie Clayer λέει χαρακτηριστικά στη σχετική της μελέτη: «.. Η μελέτη αυτή προβάλλει, επίσης, την μετατροπή της αδελφότητας των Μπεκτασήδων σε μια θρησκευτική ξεχωριστή κοινότητα στα πλαίσια του ανεξάρτητου αλβανικού κράτους, λόγω της αριθμητικής της δύναμης αλλά και του ρόλου της στην ανάπτυξη του αλβανικού εθνικισμού.»
Nathalie Clayer, *Μπεκτασισμός και αλβανικός εθνικισμός*, στο Ευστρ. Ζεγκίνης (εισ.-επιμ.), ο.π., σελ. 75- 126, σελ. 125-126.

χαρακτήρα. Οι κοινότητες αυτές συνυπάρχουν μετά το 1990, όταν σταμάτησε η διώξή τους από το κράτος, σε κλίμα αρμονίας.

Η Ισλαμική κοινότητα αποτελεί τη μεγαλύτερη πληθυσμιακά θρησκευτική ομάδα της Αλβανίας, με ποσοστό περίπου 70%,⁵⁰ με τους Σουνίτες να υπερισχύουν έναντι της Μπεκτασικής κοινότητας κατά μεγάλη αναλογία. Η αδελφότητα των Μπεκτασήδων, κατά την ίδρυση του αλβανικού κράτους, αποτελούσε το 20% της Μουσουλμανικής κοινότητας και κατά συνέπεια το 15% του συνολικού πληθυσμού.⁵¹ Η επικράτηση του Ισλάμ εξηγήθηκε ως προσπάθεια διατήρησης της Αλβανικής ταυτότητας στην προσπάθεια του κράτους να μην εξελληνιστεί ή να εκσλαβιστεί, ωστόσο αργότερα η σύνδεση αυτή αποδυναμώθηκε,⁵² και εν μέρει συνέδραμε σε αυτό το σοσιαλιστικό πνεύμα της μπεκτασικής μουσουλμανικής κοινότητας. Η άνοδος του Μπεκτασισμού, που ουσιαστικά αποτέλεσε ανεξάρτητη θρησκευτική κοινότητα, μετά τον 19^ο αιώνα και έπειτα, είχε ως αποτέλεσμα την αποδυνάμωση του Σουννιτικού στοιχείου στη χώρα, και θεωρήθηκε ως γέφυρα μεταξύ Ισλάμ και Χριστιανισμού.⁵³ Σε αντίθεση με τη Σουννιτική μερίδα, οι σχέσεις της μπεκτασικής κοινότητας με το πολιτικό σύστημα δεν ήταν έντονες, αφού ήθελε να είναι γνωστή περισσότερο για τη διεθνή της δράση και να μη θεωρηθεί εργαλείο πολιτικής προπαγάνδας.⁵⁴

Η ορθόδοξη κοινότητα της Αλβανίας είναι η λιγότερο ομοιογενής, αφού την αποτελούν πέρα των Αλβανών, Βλάχοι, Έλληνες και Σλάβοι.⁵⁵ Σύμφωνα με το καταστατικό του 1929 η ορθόδοξη εκκλησία χωρίστηκε σε τέσσερις επισκοπές: Κορυτσάς, Τιράνων, Βερατίου και Αργυροκάστρου.⁵⁶ Στην ευρεία περιοχή της Νότιας Αλβανίας, το ορθόδοξο δόγμα θεωρείται ως το «γνήσιο χριστιανικό δόγμα»,

⁵⁰ Nathalie Clayer, *Islam, State and Society**, στο *Religion et Nation chez les Albanais, XIXe-XXe siècles*, Κωνσταντινούπολη, 2006, σελ. 317.

⁵¹ Natalie Clayer, *Μπεκτασισμός και αλβανικός εθνικισμός*, στο *Ευστρ. Ζεγκίνης (εισ.-επιμ.)*, ο.π., σελ. 75- 126, σελ. 128.

⁵² Nathalie Clayer, *God in the "Land of the Mercedes"*. The religious communities in Albania since 1999*, στο *Religion et Nation chez les Albanais, XIXe-XXe siècles*, Κωνσταντινούπολη, 2006, σελ. 413-5.

⁵³ Στο ίδιο, σελ. 416.

⁵⁴ Στο ίδιο, σελ. 416-8.

⁵⁵ Στο ίδιο, σελ. 420.

⁵⁶ <http://kisha-e-shqiperise-kryepiskop-anastas.blogspot.gr/>

ως η πρωτογενής θρησκεία των Μουσουλμάνων και ως η βασική και μόνη μορφή του Χριστιανισμού που ενυπάρχει στις κοινότητες των μεταναστών στην Ελλάδα.⁵⁷

Τέλος, η Καθολική κοινότητα της Αλβανίας, αποτελεί τη μικρότερη πληθυσμιακά και την περισσότερο διωχθείσα από τις άλλες τρεις.⁵⁸ Η πλειοψηφία της συγκεντρώνεται στο βορειοδυτικό τμήμα της χώρας, με τη Σκόδρα να αποτελεί το θρησκευτικό της κέντρο και δεν φτάνει παραπάνω από 10% σήμερα.⁵⁹ Αποτελεί την ενσάρκωση της Δύσης, του δυτικού τρόπου σκέψης και πολιτισμού. Στην κοινότητα αυτή εντάσσονται θεωρητικά και κάποιες προτεσταντικές ομάδες, που εκφράζουν αιρετικά δόγματα και από την πρώτη στιγμή της εμφάνισής τους, περίπου στις αρχές του 1940, σκοπός τους ήταν ο προσυλητισμός του αλβανικού λαού.⁶⁰ Αναζητούν οπαδούς μεταξύ των μουσουλμάνων και δη των νέων ανθρώπων, επειδή πλειοψηφικά υπερισχύουν αλλά και επειδή τους θεωρούν αρκετά ελαστικούς και ευέλικτους στο να μεταπηδήσουν σε ένα άλλο δόγμα.⁶¹

Η σύντομη ιστορική αναδρομή είχε ως στόχο να αναδείξει την προσπάθεια που κατέβαλαν οι Αλβανοί εθνικιστές στο να θέσουν τις πρώτες βάσεις για τη δημιουργία αλβανικής εθνικής ταυτότητας και να κατασκευάσουν ένα έθνος, μέσα από διάφορες πολιτικές και κοινωνικές συγκυρίες. Ο Αλβανισμός ως εθνικός προσδιορισμός, κατά τη διαδικασία της εθνοκατασκευής βασίστηκε, σε αντιδιαστολή με τους υπόλοιπους βαλκανικούς εθνικισμούς, σε προσδιορισμούς όπως η γλώσσα, η έννοια της κοινής καταγωγής και αίματος, οι κοινές παραδόσεις. Λειτουργήσε ανεξάρτητα από θρησκευτικές υπαγωγές και έτσι συγκρότησε τη λεγόμενη ιδιοτυπία του. Η μακράιωνη αυτή αναζήτηση κατάφερε να προσδώσει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά σε ένα πολυθρησκευτικό έθνος που διαιρείται σήμερα σε Μουσουλμάνους -συμπεριλαμβανομένων των Μπεκτασήδων-, Ορθόδοξους και Καθολικούς. Η εγκαθίδρυση της οικουμενικότητας του Αλβανισμού και η αντιμετώπιση της θρησκείας ως δευτερεύουσας έννοιας στόχευε στην εκκοσμίκευση του αλβανικού κράτους, γεγονός που συνάδει με τη σημερινή τάση εκκοσμίκευσης

⁵⁷ Nathalie Clayer, *God in the "Land of the Mercedes", The religious communities in Albania since 1999**, στο *Religion et Nation chez les Albanais, XIXe-XXe siècles*, Κωνσταντινούπολη, 2006, σελ.424.

⁵⁸ Στο ίδιο, σελ. 424-5.

⁵⁹ Στο ίδιο, σελ.425.

⁶⁰ Στο ίδιο, σελ.427.

⁶¹ Στο ίδιο, σελ. 428.

των κρατών, όπως της Γαλλίας και της Γερμανίας. Παρά, λοιπόν, τις συνεχείς προσπάθειες των Αλβανών εθνικιστών για ουδετεροποίηση της θρησκείας και αντικατάστασή της από ένα νέο είδος εθνικής πίστης, η πραγματικότητα, ως ένα σημείο, μάλλον ήταν διαφορετική, αφού σε αρκετά σημεία αλληλοτροφοδοτούνταν σιωπηρά και συνεργάστηκαν άτυπα· αυτό λοιπόν δικαιολογούσε τον στοχευμένα κοσμικό χαρακτήρα της κυβέρνησης, ως βασικός μοχλός για την ισχυροποίηση της αλβανικής ταυτότητας και την εθνική ομογενοποίηση που προαναφέραμε.

Κεφάλαιο 2^ο Η εθνοφυλετική και θρησκευτική πολιτική του κομμουνιστικού καθεστώτος.

2.α. Η εγκαθίδρυση του κομμουνιστικού καθεστώτος-η ιδεολογία του και οι πολιτικές του πρακτικές για τον μετασχηματισμό της αλβανικής ταυτότητας.

Μετά την εισβολή στην Αλβανία των ιταλικών δυνάμεων την 7^η Απριλίου 1939 και την ολοκληρωτική κατάληψή της, εγκαθιδρύθηκε μια φιλοφασιστική κυβέρνηση συνεργασίας μεταξύ των Ιταλών κατακτητών και των Αλβανών. Την Αλβανική πλευρά εκπροσωπούσαν μέλη του Φασιστικού Κόμματος της Αλβανίας, του μοναδικού πολιτικού κόμματος της χώρας, που είχε ιδρυθεί τον Απρίλιο του 1939 και ελεγχόταν από τη Ρώμη.⁶² Η συνταγματική μοναρχία εξακολουθούσε να αποτελεί τυπικά το πολίτευμα της χώρας, όμως ουσιαστικά, το νομοθετικό έργο που ασκούσε το Ανώτατο Φασιστικό Συμβούλιο ήταν περιορισμένο έως και τυπικό, αφού ουσιαστικά περιοριζόταν στην επικύρωση των διαταγμάτων του Ιταλού βασιλιά. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι κατά την περίοδο αυτή, το αλβανικό κράτος είχε μετατραπεί σε μικρογραφία του ιταλικού φασιστικού κράτους.⁶³

Στην πραγματικότητα, ο φασισμός δεν είχε πολλούς υποστηρικτές στην Αλβανία καθώς η πλειονότητα του αλβανικού λαού ήταν εχθρικά διακείμενη προς τις δυνάμεις κατοχής και ό,τι αυτές πρέσβευαν, ενώ παράλληλα, το συνέδεαν ιδεολογικά και με το καθεστώς της δικτατορίας του Μεταξά στην Ελλάδα.⁶⁴ Αξιοσημείωτο είναι ότι η Αλβανία αποτέλεσε καταφύγιο πολλών Εβραίων που συνέρρεαν από τα γειτονικά κράτη για να βρουν ασφαλές καταφύγιο στα αλβανικά βουνά, ώστε η Δημοκρατία της Αλβανίας ονομάστηκε μεταπολεμικά Χώρα-«Δίκαιη των Εθνών» από το Μουσείο Μνήμης του Ολοκαυτώματος των ΗΠΑ. Ωστόσο, αξίζει να αντιδιαστείλουμε τις κατοικούμενες από Αλβανούς περιοχές και κυρίως, τους Αλβανούς του Κοσσυφοπεδίου, οι οποίοι υπήρξαν ένθερμοι υποστηρικτές του ιταλικού καθεστώτος κατοχής, θεωρώντας το φορέα εκπλήρωσης των ιστορικών τους

⁶² Miranda Vickers, *Οι Αλβανοί*, σελ. 201.

⁶³ Στο ίδιο, σελ. 199.

⁶⁴ Στο ίδιο, σελ. 205.

προσδοκιών για την επαναδιεκδίκηση των εδαφών τους και την ενοποίησή τους με την υπόλοιπη αλβανική επικράτεια.⁶⁵

Είναι αξιοσημείωτο ότι η Αλβανία ήταν η μοναδική βαλκανική χώρα, στην οποία δεν είχε ιδρυθεί κομμουνιστικό κόμμα ως τη δεκαετία του 1920. Οι πρώτοι Αλβανοί κομμουνιστές, οι οποίοι ήταν οπαδοί του Φαν Νόλι, σχημάτισαν στη Μόσχα την Εθνική Επαναστατική Επιτροπή, η οποία εντάχθηκε στη Βαλκανική Συνομοσπονδία Κομμουνιστικών Κομμάτων και συνεπώς, στην Κομμουνιστική Διεθνή (Κομιντέρν). Αυτή εξασφάλισε στους Αλβανούς κομμουνιστές οικονομική και πολιτική στήριξη, ενώ τον Αύγουστο του 1928 ιδρύθηκε στη Σοβιετική Ένωση το Κομμουνιστικό Κόμμα Αλβανίας, μέλη του οποίου στάλθηκαν στην χώρα τους για την οργάνωση του εκεί αντίστοιχου. Μάλιστα τον Ιούνιο του 1924, αξιοσημείωτη υπήρξε η συμμετοχή αριστερών/κομμουνιστικών δυνάμεων στην ανατροπή και εκδίωξη του βασιλιά Ζώγου, ο οποίος επανήλθε αργότερα με εξωτερική βοήθεια. Το 1941 υπήρχαν οκτώ διαφορετικές ομάδες, δύο από τις οποίες ήταν τροτσκιστικές και ήρθαν σε ρήξη με τη Σοβιετική Ένωση.⁶⁶ Οι κομμουνιστικοί πυρήνες ήταν μικροί και τα σχέδιά τους αντιμετώπιζονταν με καχυποψία, γεγονός που, σε συνδυασμό με την ιδεολογική σύγχυση και τις έντονες εσωτερικές διαμάχες που επικρατούσαν εκείνη την περίοδο, δυσχέραινε την ένωση της διασπασμένης κομμουνιστικής ηγεσίας και τη σύνδεση των ομάδων τους.

Το Κομμουνιστικό Κόμμα Αλβανίας ιδρύθηκε επίσημα στις 8 Νοεμβρίου 1941 από διανοούμενους κυρίως μεσοαστικής προέλευσης, ενώ στη θέση του γραμματέα του Κόμματος τοποθετήθηκε ο Εμβέρ Χότζα.⁶⁷ Το κίνημα είχε μείζονα συμβολή στον αντιστασιακό αγώνα και την αντίσταση κατά των δυνάμεων του Άξονα. Μετά το τέλος του πολέμου, τη διακυβέρνηση της χώρας ανέλαβαν οι σοσιαλιστές και τον Νοέμβριο του 1944 ο Εμβέρ Χότζα σχημάτισε κυβέρνηση στα Τίρανα ως επικεφαλής της Αντιφασιστικής Εθνικοαπελευθερωτικής Επιτροπής, η οποία μετονομάστηκε σε Δημοκρατική Κυβέρνηση της Αλβανίας. Ο ίδιος ο Χότζα, προσηλωμένος στον σταλινισμό, διέκοψε διπλωματικές σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία το 1948, ενώ το 1956 διακόπτει σχέσεις με τη Μόσχα και με όλα τα άλλα κομμουνιστικά κράτη της Ανατολικής Ευρώπης. Παρ' όλα αυτά, η Αλβανία υπήρξε το πρώτο κομμουνιστικό κράτος που επιτέθηκε ανοιχτά στον Τίτο, συνεχίζοντας να

⁶⁵ Στο ίδιο, σελ. 203.

⁶⁶ Στο ίδιο, σελ. 204.

⁶⁷ Στο ίδιο, σελ. 204-205.

ευθυγραμμίζεται με τη Σοβιετική Ένωση σε πολιτικά και μη επίπεδα, παρά και την περιοδική προσέγγιση προς το Πεκίνο.⁶⁸

Η διακυβέρνηση του Χότζα, ο οποίος κυβέρνησε τη χώρα από το 1944 έως το θάνατό του το 1985, χαρακτηριζόταν από τον φόβο των εξωτερικών επεμβάσεων και των εσωτερικών υπονομεύσεων, στοιχεία που, όπως θα φανεί παρακάτω, συντέλεσαν σε μια συνειδητή περιθωριοποίηση και απομόνωση της Αλβανίας. Στόχος του ήταν η διατήρηση της ανεξαρτησίας και της ακεραιότητας της χώρας, αλλά και του κομμουνιστικού καθεστώτος. Επιδίωκε να δημιουργήσει μια ενιαία χώρα με σοσιαλιστικό σύστημα και να ξεπεράσει τις τοπικές και θρησκευτικές διαφορές που κατά τη γνώμη του επηρέαζαν την ανάπτυξη του κινήματος της εθνικής ανεξαρτησίας κατά την εποχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η βασική του επιθυμία ήταν να δημιουργήσει τον «νέο σοσιαλιστή», ο οποίος θα οριζόταν τόσο από μια σταθερή αμιγή αλβανική ταυτότητα όσο και από κομμουνιστική συνείδηση.⁶⁹

Οι κομμουνιστές, προσπαθώντας να ενδυναμώσουν την εθνική ταυτότητα και συνοχή με μια ριζοσπαστική στρατηγική ακραίου εθνικισμού, προέβησαν στη μυθοποίηση σημαντικών γεγονότων της αλβανικής ιστορίας, όπως για παράδειγμα τη σχέση της χώρας με τον αντιστασιακό αγώνα στη διάρκεια του πολέμου εναντίον του Άξονα.⁷⁰ Η νέα αντίληψη της ιστορικής της πορείας διαμορφώθηκε στα πλαίσια της νοτιοανατολικής ιστοριογραφίας, η οποία ακολούθησε ένα νεωτεριστικό στυλ εθνικιστικού χαρακτήρα. Στόχος της ήταν να προσδώσει εθνοκεντρικό χαρακτήρα στο ιστορικό της γίνεσθαι και κατ' επέκταση να αποδείξει την εθνική ταυτότητα των κατοίκων της επικράτειάς της. Στόχος του Εμβέρ Χότζα ήταν η δημιουργία και η ανάπτυξη μύθων με ιδιαίτερη ισχύ, οι οποίοι θα απαντούσαν άμεσα σε βασικά ερωτήματα -ίσως όχι πάντα σωστά-, όπως για παράδειγμα «τι είναι το αλβανικό έθνος», «τι ρόλο μπορεί να παίζει η Αλβανία στη σύγχρονη παγκόσμια τάξη», «τι πραγματικά σημαίνει να είσαι Αλβανός» και θα συντελούσαν στην επίτευξη του ενοποιητικού εθνικού οράματος για την κατασκευή μίας νέας Αλβανίας. Ως εκ τούτου, συνέδεσαν το κίνημά τους με τους αγώνες του Σκεντέρμπεη ενάντια στις εξωτερικές επιβουλές. Ο συνδυασμός μνήμης και ηρωοποίησης εκείνων που συμμετείχαν ή θυσιάστηκαν με την κατασκευή μύθου, αποτελεί ένα κοινωνικό

⁶⁸ Στο ίδιο, σελ. 240.

⁶⁹ Τζέιμς Πέτιφερ-Μιράντα Βίκερς, Αλβανία: Από την αναρχία σε μια βαλκανική ταυτότητα, σελ. 16-17.

⁷⁰ Στο ίδιο, σελ. 24.

συμβόλαιο που λειτουργεί δεσμευτικά για τους εν δυνάμει μαχητές του ενός αγώνα που δεν καταδεικνύεται για τον εθνικιστικό και ρατσιστικό του χαρακτήρα (και τις συνέπειες που είχε αυτός στη διεθνή πρακτική). Άλλωστε, οι μύθοι είναι απόλυτα σημαντικοί για τη διαδικασία της αυτοκατανόησης, επειδή προσφέρουν ένα πλαίσιο για σημαντικές κοινές, εθνοτικές ή πολιτισμικές ομάδες.⁷¹ Η απουσία μίας κοινής εθνικής θρησκευτικής πίστης και η αργοπορημένη ανάπτυξη της εθνικής συνείδησης στην Αλβανία είχε ως αποτέλεσμα να δημιουργηθεί παραπάνω από ένας δημιουργικός μύθος.⁷² Ο Χότζα διαπίστωσε άμεσα την απουσία ενός μύθου εθνικής εμβέλειας, και, στοχεύοντας στη δημιουργία ενός ισχυρού πλαισίου εθνικής συνείδησης, προχώρησε στην κατασκευή του δικού του. Στη διαδικασία αυτή, μείζονα ρόλο έπαιξε η χρήση του συγκρητισμού στην αλβανική ιστορία, δηλαδή η επιλεκτική χρήση εκείνων των ιστορικών φιγούρων που θα διευκόλυναν τη στοχοθεσία του.⁷³

Ο ίδιος ο Χότζα αποτέλεσε τη βασική φιγούρα του πρωταρχικού αυτού μύθου και το κύριο αντικείμενο της σοσιαλιστικής αλβανικής μυθοπλασίας της Νέας Αλβανίας,⁷⁴ που εξελίχθηκε σαν ένα θρησκευτικό δόγμα. Ο κομμουνισμός παρουσιάζεται ως το μέλλον του κόσμου και το Αλβανικό Κομμουνιστικό Κόμμα ως το μοναδικό μέσο πραγμάτωσης αυτού του οράματος. Το παρελθόν του αλβανικού λαού αποκηρύσσεται ως φαύλο και πηγή μόνιμων δεινών. Στο ποίημα του Ισμαήλ Κανταρέ, «Τι σκέπτονται αυτά τα βουνά», η νέα αυτή μυθολογία εκφράζεται με τον καλύτερο τρόπο. Τα βουνά της Αλβανίας αναλογίζονται όχι μόνο τα δεινά του αλβανικού λαού, αλλά και την αντίσταση και τον ηρωισμό των Αλβανών ανά τους αιώνες, που είχε αποτύχει λόγω της απουσίας πραγματικού ηγέτη, και περιμένουν τον μεγάλο ηγέτη-σωτήρα. Τελικά, αυτός έφτασε και είναι το Κομμουνιστικό Κόμμα.⁷⁵ Ωστόσο, εδώ υπάρχει μια αντίφαση· από τη μία μεριά, οι κομμουνιστές αρνούνται το παρελθόν και τον παλιό κόσμο, από την άλλη όμως, αντιλαμβάνονται τη σημαντική θέση που αυτό καταλαμβάνει στη συλλογική μνήμη των Αλβανών και πως, για να προωθήσουν επιτυχώς τη νέα «θρησκεία», τον Αλβανισμό, και για να παραμείνουν στην εξουσία, είναι απαραίτητο να γεφυρώσουν το παλιό με το νέο και

⁷¹ Stephanie Schwandner-Sievers - - Bernd J.Fischer (επιμέλεια), Αλβανικές ταυτότητες - Μύθος και Ιστορία, σελ. 212-213.

⁷² Στο ίδιο, σελ. 207.

⁷³ Στο ίδιο, σελ. 207-208.

⁷⁴ Στο ίδιο, σελ. 198.

⁷⁵ Στο ίδιο, σελ. 158-160.

να τιμήσουν την παλαιά πίστη, στα θεμέλια της οποίας αναδύθηκε η Αλβανία. Γι' αυτό το λόγο, επιλέχθηκαν δύο ηγετικές φιγούρες του ένδοξου παρελθόντος και ιδιαίτερα εξυμνηθέντες· ο Σκεντέρμπεης και ο Ενβέρ Χότζα. Δεν είναι τυχαίο εξάλλου ότι και ο πρώτος βασιλιάς της Αλβανίας Ζώγου επικαλούνταν ως νομιμοποίηση της δυναστείας του την υποτιθέμενη εκ μητρός καταγωγή του από τον Σκεντέρμπεη.

Σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό, να υπογραμμίσουμε τη διαφορετική οπτική με την οποία τα δύο καθεστώτα αντιλαμβάνονταν τη θρησκεία· οι μεν εθνικιστές ερμήνευαν τις τρεις θρησκείες ως πηγή διχασμού των Αλβανών, ενώ οι κομμουνιστές τις ταύτιζαν με τον παλαιό συντηρητικό κόσμο -«το όπιο του λαού», κατά τον Μαρξ.⁷⁶ Η ανάγκη να συνδυαστούν οι δύο αυτές ιδεολογίες απαιτούσε την τροποποίηση των εθνικιστικών μύθων και τη διεύρυνσή τους, ώστε αυτοί να μπορέσουν να συμπορευτούν με τους κομμουνιστικούς. Σε αυτήν την προσπάθεια, ο πιο σημαντικός και αποτελεσματικός τρόπος διαπραγμάτευσης όλων αυτών των θεμάτων ήταν η απεικόνισή τους σε λογοτεχνικές και κινηματογραφικές δημιουργίες της εποχής. Ποιήματα, δημοτικά τραγούδια, μυθιστορηματικά και ιστορικά έργα, κινηματογραφικές ταινίες, ακόμα και πίνακες, εκθειάζουν τη νέα σοσιαλιστική ζωή και προσπαθούν να ενδυναμώσουν την εθνικιστική συνείδηση των Αλβανών, καλλιεργώντας πάντα, παράλληλα τον συγκερασμό της με την κομμουνιστική ιδεολογία.⁷⁷ Μερικά χαρακτηριστικά δείγματα των παραπάνω αποτελεί το μεγαλύτερο μέρος του έργου του μυθιστοριογράφου Ισμαήλ Κανταρέ όπως το *Dimri I madh* (Ο Μεγάλος Χειμώνας, 1973), και τα *Gjenerali Ushtrisë së Vdekur* (Ο Στρατηγός της Στρατιάς των Νεκρών, 1963), *Përbindëshi* (Το Τέρας, 1965), αλλά και το *Kështjella* (Το Κάστρο, 1970), όπου γίνεται διεξοδική αναφορά στον μύθο του Σκεντέρμπεη.⁷⁸

Ειδικότερα, όπως άλλωστε προειπώθηκε στο πλαίσιο μιας ρητορικής για τους συνεχείς και ακατάπαυστους αγώνες του αλβανικού λαού μέσα στην ιστορία, η αντίσταση των παρτιζάνων κατά των δυνάμεων του Άξονα παραλληλίζεται με αυτή του Σκεντέρμπεη εναντίον του Σουλτάνου, τονίζοντας τα στοιχεία της αυτοάμυνας και του αυτόφωτου ηρωικού αγώνα ως απόδειξη της συνέχειας των αλβανικών καταβολών. Η επιλεκτική αυτή χρήση της παράδοσης εξυπηρετούσε και τον ίδιο τον

⁷⁶ Στο ίδιο, σελ. 160-161.

⁷⁷ Στο ίδιο, σελ. 163-167.

⁷⁸ Στο ίδιο, σελ. 165-167.

Ενβέρ Χότζα, καθώς η σύνδεσή του με τον εθνικό ήρωα θα μπορούσε να νομιμοποιήσει την εξουσία του, να εδραιώσει την πολιτική του και να αυξήσει την ισχύ του. Αξιοσημείωτος είναι επίσης ο τρόπος, με τον οποίο το κομμουνιστικό καθεστώς προσαρμόζει την ιστορία του Σκεντέρμπεη στις ιδεολογικές του ανάγκες. Επειδή το καθεστώς γνωρίζει ότι η θρησκεία μπορεί να υπονομεύσει την ενότητα του λαού που είναι πολυθρησκευτικός και να αποδειχθεί επιζήμια για την εθνικιστική-κομμουνιστική ιδεολογία, γι' αυτό ακριβώς υιοθετεί τον μύθο για την αδιαφορία του προς αυτή. Κάθε υπόνοια θρησκευτικής αναγωγής εκριζώθηκε από τη φιγούρα του Σκεντέρμπεη· ο αγώνας του, αποτέλεσε κυρίως αντίσταση εναντίον των μουσουλμάνων κατακτητών, καθώς ο θρησκευτικός παράγοντας θα ήταν διαιρετικός για το αλβανικό έθνος. Ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι οι Αλβανοί δυσκολεύτηκαν να αποφασίσουν ποιο ήταν το σημαντικότερο όνομά του· «Γεώργιος Καστριώτης» που ήταν το χριστιανικό του όνομα ή το τούρκικο που ήταν «Σκεντέρμπεης».⁷⁹ Χαρακτηριστικά, στην ταινία «Σκεντέρμπεης» που γυρίστηκε το 1957 και η οποία απαθανατίζει τη νίκη στον πόλεμο των παρτιζάνων, μια ένδοξη στιγμή της εθνικής ιστορίας, οι δεσμοί του Σκεντέρμπεη με τον χριστιανικό κόσμο αγνοούνται· δεν υπάρχουν εκκλησίες και σταυροί.⁸⁰

Επιπλέον, στο βιβλίο των Stefanaq Pollo και Arben Puro, «Ιστορία της Αλβανίας», ο Σκεντέρμπεης παρουσιάζεται σαν Αλβανός πατριώτης που αγωνίζεται εναντίον των Τούρκων και όχι σαν χριστιανός που πολεμά εναντίον μουσουλμάνων. Οι συγγραφείς υπογραμμίζουν ότι «ποτέ του δεν υπήρξε πρόμαχος της θρησκείας, όχι επειδή ήταν αντιθρησκευόμενος ή αντικαθολικός, μα γιατί μια τέτοια στάση θα είχε ολέθρια αποτελέσματα στον εθνικό πόλεμο που διεξήγαν καθολικοί και ορθόδοξοι Αλβανοί.»⁸¹ Στο ίδιο βιβλίο καταγράφεται και η επίσημη θέση του Κόμματος Εργασίας για τη θρησκεία και τον ρόλο της στην ιστορία της Αλβανίας. Συγκεκριμένα, υποστηρίζεται ότι το «πρόβλημα του ιστορικού ρόλου της θρησκείας στην Αλβανία θα πρέπει να ιδωθεί κάτω από δύο θεμελιακές πλευρές.

Ο Ενβέρ Χότζα, απόλυτα πιστός στο απόφθεγμα του Πάσχο Βάσα στο ποίημα «Ω φτωχή μου Αλβανία», καταδεικνύει τη θρησκεία ως βασικό αίτιο διχασμού και επιδίδεται αρχικά, με ίσως πιο μετριοπαθή και στη συνέχεια, με ιδιαίτερα σκληρό

⁷⁹ Στο ίδιο, σελ. 156. Όπου Ισκεντέρ είναι το όνομα του Αλέξανδρου στα Αραβικά με την προσθήκη της λέξης –bey.

⁸⁰ Στο ίδιο, σελ. 162.

⁸¹ Stefanaq Pollo-Arben Puro, Ιστορία της Αλβανίας : (από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα), σελ. 111.

τρόπο στη διώξη των θρησκευτικών στοιχείων και των κοινοτήτων τους. Γνώμονας της πολιτικής του αυτής δεν είναι μόνο η ριζοσπαστική σταλινική του τοποθέτηση, αλλά και ο εθνικισμός του.⁸² Γι' αυτό και είχε ασκήσει έντονη κριτική στη Σοβιετική Ένωση και στα υπόλοιπα κομμουνιστικά κράτη για τη μετριοπαθή τους στάση απέναντι στις θρησκευτικές κοινότητες.⁸³ Η εξτρεμιστική αντιθρησκευτική πολιτική που ακολουθείται και η τεράστια προσπάθεια του κράτους να εξαλείψει το θρησκευτικό στοιχείο έναντι του κοσμικού,⁸⁴ ουσιαστικά αναιρεί τον μύθο περί αδιαφορίας του λαού προς τη θρησκεία, που ανέκαθεν προσδιδόταν στους Αλβανούς ως βασικό τους γνώρισμα.

Ο αγώνας του Χότζα εναντίον των θρησκευτικών διαφοροτήτων ήταν στην ουσία μάχη εναντίον της θρησκείας καθαυτής· οι θρησκευτικές οριοθετήσεις με βάση την πίστη του καθενός και η επιρροή εν γένει της θρησκείας και των θεσμών της έπρεπε να εξαλειφθούν και να αντικατασταθούν από την κοινή και αδιαίρετη πίστη στο Κομμουνιστικό Κόμμα και στην Αλβανία. Στόχος του ήταν δηλαδή να δημιουργήσει μια ενιαία χώρα με σοσιαλιστικό σύστημα, αίροντας τις θρησκευτικές και εγχώριες διαφορές που επηρέαζαν την ενδυνάμωση του κινήματος της εθνικής ανεξαρτησίας κατά την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά και μετέπειτα. Επιπλέον, το αλβανικό κράτος, από τη σύστασή του, διέθετε περιορισμένα μέσα που το εμπόδιζαν να αναπτυχθεί αποτελεσματικά και γρήγορα, να συγκροτήσει ένα εθνικό και ενιαίο εκπαιδευτικό δίκτυο και να ομογενοποιηθεί σε πολιτικό, εθνικό και οικονομικό επίπεδο. Εν τέλει, το όραμα του Εμβέρ Χότζα για «εθνικοποίηση της κοινωνίας»⁸⁵ συνδέεται άμεσα με την εκρίζωση του θρησκευτικού στοιχείου από τον κυρίαρχο πολιτικό λόγο. Αυτός είναι και ο βασικός κανόνας του. Η ιδεολογία του καθεστώτος και οι πολιτικές πρακτικές τον οδηγούν σε μια σειρά μετασχηματισμών της αλβανικής εθνικής ταυτότητας.⁸⁶ Επακόλουθο των μετασχηματισμών αυτών είναι η απομόνωση της Αλβανίας, η οποία στεγανοποιείται στα μέσα της δεκαετίας του 1960, μετά τη ρήξη με τη Μόσχα και υπό την επιρροή της κινεζικής Πολιτιστικής Επανάστασης.⁸⁷ Το καθεστώς προσπαθεί μ' αυτόν τον τρόπο να ελέγξει και να

⁸² Stephanie Schwandner-Sievers - - Bernd J.Fischer (επιμέλεια), Αλβανικές ταυτότητες - Μύθος και Ιστορία, σελ. 107-108.

⁸³ Miranda Vickers, Οι Αλβανοί, σελ. 246.

⁸⁴ Nathalie Clayer, Οι απαρχές του αλβανικού εθνικισμού, σελ. 638.

⁸⁵ Στο ίδιο, σελ. 636.

⁸⁶ Στο ίδιο, σελ. 636-637.

⁸⁷ Miranda Vickers, Οι Αλβανοί, σελ. 268.

ενοποιήσει τον πληθυσμό, να εδραιώσει την πολιτική του ισχύ και να επιβιώσει από πραγματικούς και υποτιθέμενους εχθρούς, ενώ ιδιαίτερη προσπάθεια καταβάλλει για την πρόοδο και ανάπτυξη και άλλων τομέων, όπως της εκπαίδευσης, της υγείας και της γεωργίας.

2.β. Η πολιτική απέναντι στη θρησκεία.

2.β.1 Η έννοια του δημόσιου χώρου σε σχέση με τη θρησκεία μέσα από τα συντάγματα της Αλβανίας.

Προτού αναφερθούμε στις απαγορεύσεις, θεσμικές και ιδεολογικές, που εφαρμόστηκαν κατά τη διάρκεια του καθεστώτος και ιδιαίτερα κατά την περίοδο της Πολιτιστικής Επανάστασης (1967) και έως την πτώση του καθεστώτος, είναι απαραίτητο να δούμε τι ορίζεται σχετικά με τον δημόσιο χώρο, αφού η έννοιά του εμπλέκεται άμεσα με τις απαγορεύσεις που επιλέγει να ασκήσει μια θεσμική εξουσία.

Τα Αλβανικά συντάγματα των ετών 1976, 1991 και 1998 δεν παρέχουν σαφή οριοθέτηση της έννοιας του δημόσιου χώρου σε σχέση πάντα με το δικαίωμα έκφρασης του θρησκευτικού αισθήματος των πολιτών.

Στο άρθρο 53 του κομμουνιστικού Συντάγματος του 1976 γίνεται αναφορά στο δικαίωμα των πολιτών να εκφράζονται ελεύθερα δημόσια και στην υποστήριξη αυτού από το Αλβανικό κράτος και στο άρθρο 54 το κράτος εγγυάται το δικαίωμα πολιτικών, οικονομικών και πολιτιστικών οργανισμών να ενεργούν. Όμως στο άρθρο 55, οι θρησκευτικές οργανώσεις κατατάσσονται στην ίδια κατηγορία με τις αντι-δημοκρατικές, τις φασιστικές και τις αντι-κοινωνικές, γεγονός που τους στερεί ακόμα και το δικαίωμα της ύπαρξης καθώς το Σύνταγμα ορίζει ότι θα διώκονται από το κράτος.⁸⁸

Το Σύνταγμα του 1991 δεν εμπεριέχει σχετικές αναφορές, σημειώνει μόνο στο άρθρο 7 το δικαίωμα της ελεύθερης έκφρασης των θρησκευτικών πεποιθήσεων και

⁸⁸ <http://bjoerna.dk/dokumentation/Albanian-Constitution-1976.htm>

την υποστήριξη του κράτους σε αυτό το δικαίωμα και ειδικότερα, στο πλαίσιο των θεμελιωδών δικαιωμάτων και ανθρωπίνων δικαιωμάτων επισημαίνει στο άρθρο 18 το δικαίωμα έκφρασης των θρησκευτικών πεποιθήσεων σε ατομικό ή συλλογικό επίπεδο, στην ιδιωτική ή δημόσια ζωή εν είδει λατρείας, διδασκαλίας, πρακτικής και εθιμοτυπίας στο μέτρο όμως που δεν ελλοχεύουν κίνδυνοι για την ομαλή λειτουργία της δημοκρατίας, για την τήρηση της δημόσιας τάξης και για την προσβολή της ηθικής και των δικαιωμάτων των υπολοίπων.⁸⁹

Το Σύνταγμα του 1998 δε διαφοροποιείται κατά πολύ από το προηγούμενο Συντάγμα, λειτουργεί όμως συμπληρωματικά και με μεγαλύτερη σαφήνεια. Στο άρθρο 24, σημειώνεται ότι όλοι οι πολίτες είναι ελεύθεροι να επιλέγουν, να αλλάζουν και να εκφράζουν τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις στην ιδιωτική και δημόσια ζωή, ατομικά ή συλλογικά, μέσω της λατρείας, της εκπαίδευσης, θρησκευτικών πρακτικών και τελετουργιών, και ότι κανείς δεν επιτρέπεται να αποτραπεί και να παρεμποδιστεί από τη συμμετοχή του σε κάποια θρησκευτική Κοινότητα και στα λατρευτικά ήθη, που αυτή πρεσβεύει, ή από τη δημόσια έκφραση της πίστης του. Στο άρθρο 47, αναφέρεται ότι οποιαδήποτε συγκέντρωση σε δημόσιο χώρο πρέπει να είναι ειρηνική και σε συμφωνία με τις διαδικασίες που ορίζει ο νόμος.⁹⁰

Το Αλβανικό Σύνταγμα δεν ορίζει επακριβώς την έννοια του δημόσιου χώρου. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι αυτός συνιστά το γεωγραφικό πλαίσιο εντός του οποίου λαμβάνουν χώρα οι περισσότερες δραστηριότητες της καθημερινής ζωής. Αναμφισβήτητα η πολιτική δράση αλλά και η θρησκευτική αποτελούν δύο πολύ σημαντικές συνιστώσες του. Ειδικότερα η τελευταία υπερτονίζεται σχεδόν και στα τρία Συντάγματα, με άρθρα που όμως λειτουργούν αναιρετικά μεταξύ τους ως προς το δικαίωμα της δημόσιας θρησκευτικής έκφρασης. Φυσικά αυτό είναι απόλυτα έκδηλο στο Σύνταγμα του 1976, ενώ στη συνέχεια παρατηρούμε ότι το δικαίωμα θρησκευτικής έκφρασης έχει πλέον αναγνωριστεί. Ωστόσο, η έκφρασή του πρέπει να γίνεται με τρόπο ειρηνικό αλλιώς θα διώκεται. Η διάταξη αυτή βέβαια θα μπορούσε

⁸⁹ <http://eudo-citizenship.eu/NationalDB/docs/ALB%20Law%20on%20the%20Major%20Constitutional%20Provisions%20the%20Peoples%20Assembly%20of%20the%20Republic%20of%20Albania%201991%28consolidated%20version%29.pdf>

⁹⁰ <http://www.osce.org/albania/41888>

να αναστείλει το κάθε δικαίωμα έκφρασης σε δημόσιο χώρο, και να υποστηρίξουμε ότι αποτελεί μια εν δυνάμει, γενική και προληπτική απαγόρευση, βασισμένη στην πεποίθηση ότι η θρησκεία πάντα αποτελούσε και θα αποτελεί πεδίο έντονων συγκρούσεων και αντιπαραθέσεων.

2.β.2 Οι αντιθρησκευτικές πολιτικές πρακτικές και απαγορεύσεις κατά την περίοδο 1944-1967.

Στα πλαίσια της σοσιαλιστικής οικοδόμησης του αλβανικού λαού, που αποσκοπούσε η πολιτική του Εμβέρ Χότζα ήταν αφενός, ο οικονομικός εκσυγχρονισμός και η κοινωνική αναδιοργάνωση και αφετέρου, η διαμόρφωση ενός νέου ανθρώπου, ο οποίος θα χαρακτηριζόταν από σοσιαλιστική συνείδηση. Η Αλβανία ερχόταν αντιμέτωπη με ένα νέο εξελικτικό στάδιο, στο οποίο οι υπάρχουσες παγιωμένες και απαρχαιωμένες συνήθειες και νοοτροπίες δυσχέραιναν την εμφύσηση των νέων ιδεών. Στο πλαίσιο αυτό περισσότερο ενδιέφερε ο μετασχηματισμός των υπάρχοντων θεσμών παρά η νοοτροπία και οι αντιλήψεις των ανθρώπων. Όμως, η απάλειψη παλαιών ιδεολογιών και πρακτικών κρίθηκε βασικό στάδιο για την επιτυχή κατάληξη αυτής της ιδεολογικής επανάστασης. Επιπλέον, δεν πρέπει να παραβλεφθεί ότι οι χρονικές και πολιτικές συγκυρίες επέβαλαν την αλλαγή αυτή· η Σοβιετική κυβέρνηση και στη συνέχεια, οι Λαϊκές Δημοκρατίες της Ευρώπης, αλλά και μετέπειτα η Κίνα, διέκοψαν διπλωματικές και εμπορικές σχέσεις με τη Λαϊκή Δημοκρατία της Αλβανίας. Ο Χότζα, πιστός στο σύνθημα του Κόμματος Εργασίας, «να στηριζόμαστε στις δικές μας δυνάμεις», δεδομένου του πολιτικού, οικονομικού και στρατιωτικού αποκλεισμού, στον οποίο είχε τεθεί η χώρα του, αποφάσισε να μην αναλωθεί στην αναζήτηση περαιτέρω συμμαχιών.⁹¹ Έθεσε πλέον ο ίδιος τη χώρα του σε αποκλεισμό, αποφασίζοντας να αξιοποιήσει στο έπακρο τις εσωτερικές δυνατότητές της και οικοδομώντας ένα νέο τρόπο σκέψης. Έτσι, κατά τη δεκαετία του '60 εμφανίστηκαν στις πόλεις και στην ύπαιθρο διάφορα επαναστατικά κινήματα με ιδεολογική βάση, πρωτόγνωρα για τη χώρα, όπως το κίνημα εναντίον της

⁹¹ Stefanaq Pollo-Arben Puto, Ιστορία της Αλβανίας : (από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα), σελ. 359.

ιδεολογίας της θρησκείας, το κίνημα για την ολοκληρωτική χειραφέτηση της γυναίκας, το κίνημα για τη συνεχή επαναστατικοποίηση του σχολείου.⁹² Όλες αυτές οι ιδέες, φορέας των οποίων έγινε η πλατιά μάζα του λαού, αναβάθμιζαν την ιδεολογική αυτή επανάσταση. Η ρήση του Μαρξ, ότι οι ιδέες μετατρέπονται σε υλική δύναμη όταν γίνονται κτήμα των μαζών, είχε βρει σε μεγάλο βαθμό μια έκφρασή της.⁹³

Όσον αφορά στο κίνημα ενάντια στη θρησκευτική ιδεολογία και τις υλικές της βάσεις, αξίζει να σημειωθεί ότι ο χαρακτήρας, η έκτασή του και τα αποτελέσματά του κινήματος αποτέλεσαν κάτι πρωτόγνωρο για την ιστορία της χώρας. Η Αλβανία υπήρξε η πρώτη χώρα στον κόσμο, όπου κηρύχτηκε επίσημα η αθεΐα.⁹⁴ Ο Χότζα επέβαλε εντελώς ανεξάρτητη γραμμή και η πολιτική του στον τομέα αυτό ερχόταν σε αντιδιαστολή με των υπόλοιπων κομμουνιστικών κρατών, τα οποία τηρούσαν μια μετριοπαθή στάση απέναντι στις θρησκευτικές κοινότητες. Μετά τον αντιφασιστικό απελευθερωτικό αγώνα και ειδικότερα, μετά την απελευθέρωση της χώρας, η επιρροή της θρησκείας στην Αλβανία μειωνόταν ολοένα και περισσότερο.⁹⁵ Έχοντας ως επιδίωξη τον περιορισμό της επιρροής της θρησκείας και των θεσμών της στο καθεστώς, ο Χότζα, σύμφωνα με το Σύνταγμα που εγκρίθηκε από τη Λαϊκή Δημοκρατία της Αλβανίας στις 14 Μαρτίου 1946⁹⁶ έθεσε υπό τον έλεγχο της κυβέρνησης όλους τους θρησκευτικούς οργανισμούς διαχωρίζοντας τους από το κράτος και το σχολείο, ωστόσο όμως η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης ήταν εγγυημένη. Στα πλαίσια του διαχωρισμού της εκκλησίας από το κράτος και την εκπαίδευση, απαγορεύτηκε η χρησιμοποίηση της θρησκείας και της εκκλησίας για πολιτικούς σκοπούς, όπως επίσης και η δημιουργία πολιτικών οργανώσεων με θρησκευτική βάση. Επιπλέον, έγινε απαλλοτρίωση του μεγαλύτερου μέρους των χωραφιών και της περιουσίας των θρησκευτικών οργανισμών, ενώ τα εκκλησιαστικά έντυπα απαγορεύτηκαν. Επίσης απαγορεύτηκε η θρησκευτική λογοτεχνία καθώς και η σύσταση του όποιου τύπου θρησκευτικού μορφώματος. Η δημιουργία εκκλησιαστικών στελεχών αρχικά περιορίστηκε και τελικά καταργήθηκε. Καμία

⁹² Στο ίδιο, σελ. 363.

⁹³ Στο ίδιο, σελ. 363.

⁹⁴ Στο ίδιο, σελ. 366.

⁹⁵ Στο ίδιο, σελ. 366.

⁹⁶ Σύμφωνα με το σύνταγμα του 1946, το οποίο διατηρήθηκε έως το 1976 όπου ψηφίστηκε νέο σύνταγμα, η μεταπολεμική Αλβανία μετονομάζεται σε «Λαϊκή Δημοκρατία της Αλβανίας» με χαρακτήρα καθαρά σοσιαλιστικό.

<http://www.constitutionnet.org/country/constitutional-history-albania>

απαγόρευση ή περιορισμός δεν τέθηκε στα διαφορετικά θρησκευτικά δόγματα και Κοινότητες.⁹⁷ Παράλληλα όμως στις 26 Νοεμβρίου 1949 τέθηκε σε ισχύ νόμος που επέβαλε σε όλες τις θρησκευτικές κοινότητες να καλλιεργούν στα μέλη τους το αίσθημα της αφοσίωσης στη «λαϊκή εξουσία» και τη Λαϊκή Δημοκρατία της Αλβανίας. Σύμφωνα με τον νόμο αυτό που πρωταρχικά στρεφόταν κατά της καθολικής κοινότητας, «Απαγορεύεται η δημιουργία παραρτημάτων (τάγματα, αποστολές, φιλανθρωπικά ιδρύματα κ.λ.π.) σε όσες θρησκευτικές κοινότητες ή παρακλάδια τους έχουν την έδρα τους εκτός του αλβανικού κράτους, ενώ όσα τέτοια παραρτήματα λειτουργούν ήδη, υποχρεούνται να διακόψουν τη λειτουργία τους εντός ενός μηνός από την έναρξη της ισχύος του παρόντος νόμου».⁹⁸ Όσοι κληρικοί αρνήθηκαν να συνεργαστούν είτε φυλακίστηκαν είτε, σε ορισμένες περιπτώσεις, εκτελέστηκαν. Χαρακτηριστικό είναι ότι το 1949 ο Χότζα αντικατέστησε προληπτικά τον ορθόδοξο μητροπολίτη Τιράνων, Χριστόφορο Κίσση, με έναν έγγαμο κληρικό - αντίθετα με τις αρχές της ορθόδοξης εκκλησίας, ο οποίος είχε φιλοκομμουνιστικές διαθέσεις.⁹⁹ Δύο χρόνια αργότερα, η καθολική εκκλησία της Αλβανίας υποχρεώθηκε να διακόψει τους δεσμούς της με τη Ρώμη και να γίνει αυτοκέφαλη εθνική εκκλησία με δικό της καταστατικό που αναγνώριζε την πλήρη υποταγή της στο κράτος.

Ιδιαίτερα βίαιη υπήρξε η καταδίωξη του καθολικού κλήρου, ο οποίος είχε κρατήσει μια σαφέστατη αντικομμουνιστική στάση στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, ήταν πιο οργανωμένος και στα μάτια του καθεστώτος ενσάρκωνε την Πέμπτη Φάλαγγα της Δύσης στην Αλβανία.¹⁰⁰ Σύμφωνα με έγγραφο που δημοσίευσε το 1953 η Εθνική Επιτροπή για μια Ελεύθερη Αλβανία, από τους 93 καθολικούς κληρικούς που υπήρχαν στην Αλβανία το 1945, 10 μόνο εξακολουθούσαν να είναι ελεύθεροι, 24 δολοφονήθηκαν, 35 φυλακίστηκαν, 10 πέθαναν ή εξαφανίστηκαν, 11 εκδιώχθηκαν από τις θέσεις τους και 3 διέφυγαν στο εξωτερικό. Ο διωγμός που εξαπέλυσε η κυβέρνηση των Τιράνων εναντίον του καθολικού κλήρου ήταν σκληρότερος από αυτόν των μουσουλμάνων και των ορθοδόξων. Αυτό οφειλόταν

⁹⁷ Institut des études Marxist-Leninistes, Histoire du Parti du travail d' Albanie, http://ciml.250x.com/archive/hoxha/french/histoire_du_parti_du_travail_d_albanie_seconde_edition_fr.pdf, σελ.462.

⁹⁸ Miranda Vickers, Οι Αλβανοί, σελ. 246-247.

⁹⁹ Στο ίδιο, σελ. 248.

¹⁰⁰ Γκάζι Καπλάνι, Θρησκεία και Αλβανική εθνική ταυτότητα, Αθέατες όψεις της ιστορίας, σελ. 348.

βασικά στο γεγονός ότι η καθολική εκκλησία της Αλβανίας θεωρούνταν όργανο του Βατικανού και ο ίδιος ο Χότζα πίστευε πως οι καθολικοί ήταν λιγότερο πατριώτες από τους μουσουλμάνους και τους ορθοδόξους.¹⁰¹ Όπως έγραψε αργότερα, «Η καθολική εκκλησία και ο κλήρος της συμμαχούσαν ανέκαθεν με τα αντιδραστικά καθεστώτα, όπως αυτά του πρίγκιπα Βιντ και του Αχμέτ Ζώγου, καθώς και με τους ξένους κατακτητές της Αλβανίας, στους οποίους συγκαταλέγονται οι Αυστροούγγαροι, οι Ιταλοί φασίστες και οι Γερμανοί ναζί... Η μουσουλμανική θρησκεία και η ιεραρχία της δεν στάθηκαν τόσο σοβαρό εμπόδιο στον αγώνα κατά των Ιταλών κατακτητών, όσο η καθολική εκκλησία. Ακόμα και πριν την κατάκτηση της χώρας, αλλά ακόμη περισσότερο μετά από αυτήν, η ιεραρχία των μουσουλμάνων είχε μικρή επιρροή και δεν διέθετε αρκετή πείρα. Παρά το γεγονός ότι υπήρχαν τζαμιά και χοτζάδες, ελάχιστοι ήταν αυτοί που εκτελούσαν τακτικά τα θρησκευτικά τους καθήκοντα... Εξάλλου, όσον αφορά την αίρεση των μπεκτασήδων, πολλοί από τους οπαδούς της επέδειξαν πατριωτικά αισθήματα, πολεμώντας για την απελευθέρωση της Αλβανίας. Η ίδια κατάσταση επικρατεί και μεταξύ των ορθόδοξων χριστιανών, τόσο ως προς την ιεραρχία της όσο και αναφορικά με τους πιστούς της».¹⁰² Δεν πρέπει να παραβλεφθεί λοιπόν το γεγονός ότι το κράτος σεβάστηκε εν μέρει την ελευθερία πίστης και την άσκηση θρησκευτικών τελετών από ανάλογους οργανισμούς.

Ωστόσο ένας ιδεολογικός αντιθρησκευτικός αγώνας λάμβανε χώρα εν τω μεταξύ· μέλη της κυβέρνησης και στελέχη του κόμματος εξαπέλυσαν συστηματική εκστρατεία για τη δυσφήμιση της θρησκευτικής πίστης και την απομάκρυνση του λαού από τους εκκλησιαστικούς θεσμούς. Οι δύο κοσμοθεωρίες, θρησκευτική και κομμουνιστική, ήταν ασύμβατες, ενώ οι κληρικοί ήταν εχθροί του σοσιαλισμού και συνεπώς, και του λαού. Η εκστρατεία αυτή συνεχίστηκε σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του '50, προετοιμάζοντας έτσι το έδαφος για την τελική απαγόρευση της θρησκείας.¹⁰³

Ειδικά, μέσω της εκπαίδευσης και της προπαγάνδας της, έγιναν προσπάθειες να τεθεί στο επίκεντρο η επιστημονική γνώση, καταπολεμώντας έτσι τη θρησκευτική κοσμοαντίληψη στη βάση της.¹⁰⁴ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η ομιλία του Χότζα στο

¹⁰¹ Miranda Vickers, *Οι Αλβανοί*, σελ. 247.

¹⁰² Hoxha Enver, *Laying the Foundations of the New Albania*, σελ. 31-33.

¹⁰³ Miranda Vickers, *Οι Αλβανοί*, σελ. 248.

¹⁰⁴ Stefanaq Pollo-Arben Puto, *Ιστορία της Αλβανίας : (από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα)*, σελ. 367.

Τέταρτο Συνέδριο της Ένωσης Γυναικών το 1955, όπου συνέδεσε την καταπίεση των γυναικών με τις οπισθοδρομικές συνήθειες της θρησκείας. Ειδικότερα, ανέφερε: «Οι κανόνες της Σαρία και της Εκκλησίας, που συνδέονται στενά με τους αστικούς νόμους, αντιμετώπιζαν τη γυναίκα ως εμπόρευμα, ως αντικείμενο που πουλούσαν και αγόραζαν οι αρσενικοί... Όπως ακριβώς η μπουρζουαζία μεταμόρφωσε τον εργάτη σε προλετάριό της, έτσι και οι βάρβαροι, απαρχαιωμένοι κανόνες της Σαρία και της Εκκλησίας, ο φεουδαλισμός και η μπουρζουαζία υποβίβασαν τη γυναίκα σε προλετάριο του άντρα».¹⁰⁵ Άλλωστε, τον Φεβρουάριο του 1967, σε ομιλία του με θέμα την «περαιτέρω επαναστατικοποίηση του Κόμματος», προειδοποίησε πως «το Κόμμα και ο λαός πρέπει να ρίξουν στη φωτιά και να τσακίσουν τον σβέρκο οποιουδήποτε τσαλαπατάει τον ιερό νόμο του Κόμματος που προστατεύει τα δικαιώματα των γυναικών».¹⁰⁶

Κατά τη δεκαετία του '60 οι αντιθέσεις μεταξύ της σοσιαλιστικής και της θρησκευτικής ιδεολογίας οξύνθηκαν αισθητά και άρχισαν να διαφαίνονται έντονα και στην καθημερινότητα. Ο ιδεολογικός τους χαρακτήρας είχε μεταφερθεί πια και σε πρακτικό επίπεδο. Οι θρησκευτικές προκαταλήψεις, καθώς και τα οπισθοδρομικά έθιμα που συνδέονταν με αυτές, εμπόδιζαν την εισαγωγή και αφομοίωση των σοσιαλιστικών αρχών στη ζωή και την εργασία. Μέσα λοιπόν σε αυτό το νέο κλίμα, πάρθηκαν πρωτοβουλίες από τη σχολική νεολαία που ζητούσε το κλείσιμο των εκκλησιών, των τζαμιών και όλων των «ιερών τόπων». Παράλληλα, οι εκκλησιαστικοί όφειλαν να ζουν από την εργασία τους, όπως όλοι οι άλλοι πολίτες. Σύντομα, οι πρωτοβουλίες αυτές μετατράπηκαν σε ένα πλατύ λαϊκό κίνημα. Οργανώθηκαν πολυάριθμες λαϊκές συγκεντρώσεις στην ύπαιθρο και στις πόλεις, όπου μέσα από έντονες συζητήσεις, βγήκαν στην επιφάνεια ανήθικες πράξεις στην ιδιωτική ζωή μιας μερίδας ιερέων. Ως συνέπεια, άρχισαν να κλείνουν οι εκκλησιαστικοί οργανισμοί ο ένας μετά τον άλλο και το μεγαλύτερο μέρος τους μετατράπηκε σε πολιτιστικά κέντρα. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια των λαϊκών συνελεύσεων αποφασίστηκε να ξεριζωθούν τα οπισθοδρομικά έθιμα που εμπόδιζαν, κυρίως στην ύπαιθρο, την ανάπτυξη της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτιστικής ζωής. Παρά όλες αυτές τις ενέργειες, στις οποίες προέβη το Κόμμα Εργασίας Αλβανίας, είτε μέσω νομοθετημάτων, είτε μέσω της λαϊκής κινητοποίησης, το

¹⁰⁵ Hoxha Enver, The selected works of Enver Hoxha, Vol.II, σελ. 445.

¹⁰⁶ Hoxha Enver, History of the Party of Labour, σελ. 627.

εκκρίζωμα της θρησκευτικής ιδεολογίας από τη συνείδηση και τα ήθη του λαού δεν είχε επιτευχθεί και η προσπάθεια αυτή βρισκόταν ακόμα σε πρώιμο στάδιο.¹⁰⁷

Ο ίδιος ο Χότζα λέει χαρακτηριστικά: "Το ξερίζωμα των θρησκευτικών προκαταλήψεων, των μάταιων πεποιθήσεων και των επιβλαβών συνηθειών είναι μια δύσκολη και λεπτή εργασία. Δεν εξαφανίζονται ξαφνικά, ούτε με διατάγματα ούτε με συνεδριάσεις. Αυτό είναι μια εργασία που απαιτεί επιμονή, εξυπνάδα και διακριτικότητα... Η πάλη να ξεριζωθούν αυτά τα θρησκευτικά απομεινάρια του παρελθόντος, κληρονομημένα από άλλους αιώνες, είναι, προ πάντων, μια ιδεολογική πάλη, ο στόχος της οποίας είναι η πνευματική απελευθέρωση της ανθρωπότητας... Για αυτόν το λόγο, πρέπει να αξιοποιούμε καλύτερα όλες τις δυνατότητες προπαγάνδας του Κόμματος, των πολιτιστικών οργανισμών, των σχολείων, δασκάλων και άλλων διανοούμενων, τον Τύπο και το Ράδιο, τη Λογοτεχνία και την Τέχνη: όσοι παλεύουν για την εκπαίδευση των εργατών στο πνεύμα της νέας, κομμουνιστικής ηθικής και οπτικής πρέπει να εκπληρώσουν αυτό το πρωταρχικό καθήκον».¹⁰⁸

Στα τέλη της ίδιας δεκαετίας, εφαρμόστηκαν στην Αλβανία νέες πολιτικές. Εξαπολύθηκε σειρά προπαγανδιστικών εκστρατειών, με πρωταρχικούς στόχους τη γυναικεία χειραφέτηση, την κατάργηση της θρησκείας και τον περιορισμό της τεράστιας γραφειοκρατίας. Ήταν μια προσπάθεια του καθεστώτος να κατασιγάσει τη λαϊκή δυσαρέσκεια και να εξουδετερώσει οποιαδήποτε «ρεβιζιονιστική» αντιπολίτευση θα μπορούσε να απειλήσει την εξουσία του.¹⁰⁹ Μεταρρυθμίσεις εφαρμόστηκαν και στο εκπαιδευτικό σύστημα, όπου σημειώθηκε αξιόλογη πρόοδος. Η θεωρία και πρακτική του σοσιαλισμού και η δημιουργία του «νέου ανθρώπου» επέτασσε την αναδιοργάνωσή του, με στόχο τη δημιουργία παιδευμένων ανθρώπων, απαλλαγμένων από προκαταλήψεις, ικανών να συμβάλουν στην προσπάθεια για τη νέα οργάνωση και αναβάθμιση της κοινωνίας. Επιπλέον το αναπτυξιακό πρόγραμμα της χώρας προχωρούσε με γοργό ρυθμό, αφού οι αλλαγές που εισήγαγε το κομμουνιστικό καθεστώς στην κοινωνική, βιομηχανική και αγροτική πολιτική

¹⁰⁷ Stefanaq Pollo-Arben Puto, Ιστορία της Αλβανίας : (από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα), σελ. 367.

¹⁰⁸ Enver Hoxha, Oeuvres Choiesies, Edition électronique réalisée par Vincent Gouysse à partir de l'ouvrage publié en 1980 aux Editions «8 NËNTORI», Tirana, http://ciml.250x.com/archive/hoxha/french/enver_tome3.pdf, σελ.218.

¹⁰⁹ Miranda Vickers, Οι Αλβανοί, σελ. 268.

διέβρωσαν σταδιακά πολλούς από τους παραδοσιακούς οικογενειακούς, φυλετικούς και τοπικούς δεσμούς.¹¹⁰ Αυτό θα μπορούσε να ταυτιστεί με την κατάργηση της θρησκείας, η οποία αντιπροσώπευε τα παραπάνω. Χαρακτηριστικό παράδειγμα και συνέπεια της κατάργησης αυτής υπήρξε η κολλεκτιβοποίηση της γεωργίας, η οποία ολοκληρώθηκε τελικά παρά την έντονη αντίδραση των καθολικών – στην πλειονότητά τους – κατοίκων του βορρά. Η καταστροφή του δεσμού του καθολικισμού που κρατούσε ενωμένες τις φυλές αυτές αποσκοπούσε στο σπάσιμο των παραδοσιακών δεσμών αφοσίωσης που στηρίζονταν στο φυλετικό σύστημα οργάνωσης.¹¹¹ Με τον τρόπο αυτό λοιπόν, οι κομμουνιστές κατάφεραν να διασφαλίσουν τον έλεγχο του βορρά και να εφαρμόσουν αποτελεσματικά τις πολιτικές τους.

Όπως λοιπόν διαφαίνεται, ο 20^ο υπήρξε περίοδος ζυμώσεων σε πολιτικό και ιδεολογικό επίπεδο για την Αλβανία. Αυτές θα καθόριζαν τη φύση της εξουσίας που θα ασκούσε το Αλβανικό κράτος αλλά και θα αποτελούσαν βασικά του χαρακτηριστικά της πολιτικής του στρατηγικής. Η εδραίωση του κομμουνιστικού κόμματος και η άνοδος στην εξουσία του Εμβέρ Χότζα το 1944 σήμανε την διακοπή των διπλωματικών και πολιτικών σχέσεων με κράτη της Ανατολικής Ευρώπης και τον αποκλεισμό της χώρας από το διεθνές γίγνεσθαι. Απώτερος στόχος της απόφασης αυτής ήταν η ανάπτυξη του κινήματος της εθνικής ανεξαρτησίας που βασιζόταν στην προβολή της εθνικής ταυτότητας εμποτισμένης με κομμουνιστική συνείδηση.

Οι τρόποι με τους οποίους επιτεύχθηκε η αλλαγή αυτή, ήταν πρώτον ο εθνοκεντρικός χαρακτήρας και η μυθοποίηση του ιστορικού παρελθόντος και δεύτερον η προσπάθεια εξάλειψης κάθε στοιχείου θρησκευτικής συνείδησης των Αλβανών. Όσον αφορά το πρώτο, Χότζα αποτέλεσε τον πρωταγωνιστή της νέας, σοσιαλιστικής αλβανικής μυθοπλασίας σύμφωνα με την οποία ο ίδιος αποτελούσε τον ηγέτη που θα λύτρωνε τον λαό από τις κακουχίες και θα αποτελούσε κορυφαία έκφραση του Αλβανικού ηρωισμού. Μέσα από την προσπάθεια εδραίωσης της ιδεολογίας αυτής, λάμβανε χώρα η υπονόμευση της θρησκείας και του ρόλου της και της αξιακής της διάστασης. Η εξάλειψη κάθε θρησκευτικού στοιχείου από την φιγούρα του Σκεντέρμπεη, προσομοίαζε στη νέα ταυτότητα του αλβανικού καθεστώτος και με γνώμονα την ανάγκη έξαρσης του εθνικού φρονήματος και της

¹¹⁰ Στο ίδιο, σελ. 272.

¹¹¹ Στο ίδιο, σελ. 272.

σοσιαλιστικής ιδεολογίας, η θρησκεία, όχι μόνο θα αποτελούσε πρακτική δευτερεύουσας σημασίας, αλλά ο Χότζα θα εξαπέλυε σφοδρό αγώνα εναντίον της. Ο αγώνας αυτός θα λάμβανε ανεπανάληπτες διαστάσεις, με το κλείσιμο κάθε είδους θρησκευτικού χώρου, την απαγόρευση θρησκευτικών βιβλίων, την εκδίωξη εκπροσώπων των Κοινοτήτων και ιδιαίτερα της Καθολικής Εκκλησίας και την εξάλειψη χριστιανικών ονομάτων. Η απόσχιση της θρησκείας από τον κοινωνικό και πολιτικό ιστό βασιζόταν στην πεποίθηση ότι αυτή προωθούσε και ετρέφε παρωχημένες ιδεολογικές πρακτικές που δεν ανήκαν στο νέο εκσυγχρονιστικό ιδεολογικό μόρφωμα που προσπαθούσε να δημιουργήσει ο Χότζα.

2.B.3 Οι θεσμικές και ιδεολογικές απαγορεύσεις κατά την περίοδο 1967 έως το θάνατο του Εμβέρ Χότζα.

Κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1960 και υπό το καθεστώς του Εμβέρ Χότζα ο διαχωρισμός κράτους θρησκείας γίνεται με ριζοσπαστικό τρόπο. Το εγχείρημα αυτό έχοντας ξεκινήσει άλλωστε από την εγκαθίδρυση του καθεστώτος, αποτελούσε τον ακρογωνιαίο λίθο του πολιτικού του ιδεολογήματος.

Όπως προειπώθηκε, με αφετηρία την επικύρωσή του σε θεσμικό επίπεδο από το νέο σύνταγμα του σοσιαλιστικού πια κράτους, στις 14 Μαρτίου 1946,¹¹² ξεκίνησε παράλληλα να λαμβάνει χώρα ένας ιδεολογικός αγώνας εναντίον της θρησκευτικής πίστης, υπηρετώντας το όραμα του Κόμματος για την οικοδόμηση και διατήρηση μια σοσιαλιστικής αλβανικής κοινωνίας. Το κράτος και οι μηχανισμοί του είχαν εξαπολύσει μια ιδεολογική εκστρατεία κατά της θρησκείας, ακολουθώντας τις σχετικές μαρξιστικές-λενινιστικές αρχές, έτσι όπως αυτές αποτυπώνονται στις ακόλουθες φράσεις:

¹¹² Jacques E. Edwin, *The Albanians: An Ethnic History from Prehistoric Times to the Present*, <http://books.google.gr/books?id=IJ2s9sQ9bGkC&pg=PA433&lpg=PA433&dq=the+albanian+constitution+of+1946&source=bl&ots=YJMT RinVEE&sig=ZJ6XwY0VDyge7zD6YVek31kFPAI&hl=el&sa=X&ei=A1PU9zyNlBW4ATgo4DoBA&ved=0CGUQ6AEwCDgK#v=onepage&q=the%20albanian%20constitution%20of%201946&f=false>, σελ. 448.

«Ο μαρξισμός όλες τις σύγχρονες θρησκείες και εκκλησίες, τις κάθε λογής θρησκευτικές οργανώσεις, τις βλέπει πάντα σαν όργανα της αστικής αντίδρασης, που χρησιμεύουν για την υπεράσπιση της εκμετάλλευσης και την αποχαύνωση της εργατικής τάξης.»¹¹³

« Η θρησκεία πρέπει να είναι ατομική υπόθεση για το κράτος, αυτό ζητάμε εμείς... πλήρη χωρισμό της εκκλησίας από το κράτος - αυτή τη διεκδίκηση προβάλλει το σοσιαλιστικό προλεταριάτο στο σημερινό κράτος και στη σημερινή εκκλησία...»¹¹⁴

«Απαιτούμε πλήρη διαχωρισμό της εκκλησίας από το κράτος για να καταπολεμούμε τη θρησκευτική θολούρα με καθαρά ιδεολογικά, και μόνο ιδεολογικά όπλα, με τον τύπο μας, με το λόγο μας...»¹¹⁵

Αλλά και: «Ο καθένας πρέπει να είναι ολότελα ελεύθερος να πρεσβεύει όποια θρησκεία θέλει ή να μην παραδέχεται καμιά θρησκεία, δηλαδή, να είναι άθεος, όπως και είναι συνήθως κάθε σοσιαλιστής. Δεν επιτρέπονται σε καμιά περίπτωση κανενός είδους διακρίσεις δικαιωμάτων ανάμεσα στους πολίτες εξαιτίας των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων.»¹¹⁶

Το εφελτήριο για την στοιχειοθετημένη πια διάδοση των ιδεολογημάτων αυτών ήταν φυσικά το Σύνταγμα που καθιερώθηκε τη χρονιά εκείνη και το οποίο εφάρμοσε σε μεγάλο μέρος τις παραπάνω αρχές. Στην προσπάθεια εκκοσμίκευσης της Αλβανίας και εξάπλωσης της σοσιαλιστικής ιδεολογίας έμπαινε τροχοπέδη το θρησκευτικό φαινόμενο γι' αυτό και η διάρρηξη των σχέσεων κράτους-θρησκείας κρινόταν επιβεβλημένη. Παρόλο, όμως, τον κατ' ουσίαν απόλυτα αντιθρησκευτικό χαρακτήρα που το κράτος είχε υιοθετήσει και θεσμοθετήσει, συνταγματικά εξακολουθούσε να υφίσταται το δικαίωμα για ύπαρξη θρησκευτικών ταυτοτήτων και πρακτικών, με πολλές φυσικά περιοριστικές παραμέτρους. Άλλωστε σύμφωνα με τις παραπάνω αρχές, χρήση των οποίων ο Χότζα έκανε σε μεγάλο βαθμό, όπως αποδεικνύεται από πολλούς λόγους του, πέραν των θεσμικών απαγορεύσεων, έμφαση

¹¹³ Βλαντίμιρ Ιλίτς Λένιν, Σχετικά με τη δράση του Εργατικού κόμματος απέναντι στη θρησκεία, στο Λένιν Άπαντα, τ.17, βλ. <http://www.marxists.org/ellinika/archive/lenin/works/1909/05/26/religion.htm>

¹¹⁴ Βλαντίμιρ Ιλίτς Λένιν, Σοσιαλισμός και θρησκεία, στο Λένιν Άπαντα, τ.12, βλ. <http://www.marxists.org/ellinika/archive/lenin/works/1905/12/03/socreligion.htm>

¹¹⁵ Στο ίδιο.

¹¹⁶ Στο ίδιο.

και ιδιαίτερη βαρύτητα έπρεπε να δοθεί στις ιδεολογικές απαγορεύσεις· αυτές, εν είδει προπαγάνδας, συνιστούσαν τη βασική μέθοδο που θα εγγυόταν μια επιτυχημένη έκβαση της εκστρατείας αυτής.

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, όπως θα διαφανεί και παρακάτω, συστάθηκε στη Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Αλβανίας ένα σύστημα απαγορεύσεων θεσμικών, που ασκούνταν από τη θεσμική εξουσία ως νόμιμη πρακτική των αρχών του κράτους αλλά και ιδεολογικών, υπό τη μορφή προπαγάνδας, που ασκούνταν από τα διάφορα, νέα επαναστατικά, ιδεολογικά και πολιτιστικά κινήματα, τα οποία όμως απέρρεαν και ελέγχονταν φυσικά από τον κρατικό μηχανισμό. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε από τον Ενβέρ Χότζα στο γεγονός ότι αυτός ο αγώνας κατά του θρησκευτικού "οπίου" - όντας, ουσιαστικά, μια ιδεολογική και πολιτική εκστρατεία - έπρεπε να πραγματοποιηθεί με συνέπεια, με τη χρήση της πειθούς και της διακριτικότητας, και με την αποφυγή εντολών, διοικητικών ή κατασταλτικών μεθόδων. Η θρησκεία έπρεπε να αντιμετωπίσει μια αποκλειστικά ιδεολογική πάλη υπό μορφή επιστημονικής, αντιθρησκευτικής, αθεϊστικής προπαγάνδας. Αυτές οι προσπάθειες εντούτοις, έπρεπε να λάβουν χώρα με τέτοια μορφή που δεν θα αποξένωνε εκείνους τους οπαδούς θρησκειών που θα υποστήριζαν μια σοσιαλιστική κοινωνία, από την προσπάθεια να χτιστεί και να διατηρηθεί αυτή. Έτσι αυτό θα ήταν φυσικά συμβατό και με τις κλασικές μαρξιστικές-λενινιστικές αρχές. Το Κόμμα Εργασίας της Αλβανίας, το κράτος και οι διάφορες κοινωνικές οργανώσεις άλλωστε είχαν εξαπολύσει ήδη σε μια ιδεολογική εκστρατεία ενάντια στις θρησκευτικές πεποιθήσεις. Ο ίδιος, ο Ενβέρ Χότζα, έχοντας κατανοήσει τα αίτια της κατά το ήμισυ αποτυχημένης εφαρμογής των σχετικών θεωρημάτων του Στάλιν, του οποίου τα βήματα ακολουθούσε, στοιχειοθέτησε επί 22 χρόνια με μεγάλη επιμέλεια την πολεμική του απέναντι στη θρησκεία.¹¹⁷ Η οικοδόμηση του σοσιαλισμού και η δημιουργία «του νέου ανθρώπου» απαιτούσε την εκκρίζωση κάθε θρησκευτικής ιδεολογίας· η θρησκεία δεν ήταν απλά ένα εμπόδιο προς παράκαμψη αλλά ένας ξενιστής της αλβανικής εθνικής και σοσιαλιστικής ιδεολογίας, που ανέστειλε την ενότητα και την εξέλιξη της κοινωνίας. Ήταν ο φορέας μιας παλιάς και απαρχαιωμένης κοινωνίας.

¹¹⁷ Gabriel Jandot , L' Albanie d' Enver Hoxha, 1944-1985, σελ.136.

Επιπλέον δε θα πρέπει να παραβλέψουμε τον πολιτικό ανταγωνισμό των όμορων κρατών για την οικειοποίηση και τον εθνικό προσεταιρισμό των διάφορων θρησκευτικών κοινοτήτων, η εθνικοποίηση τους θα ήταν το εφελκυστικό για την επιτυχή έκβαση των εδαφικών τους διεκδικήσεων. Πάραλληλα με τα ιδεολογικά κίνητρα του Χότζα για την αντιθρησκευτική του πολιτική, ο ίδιος, όπως διαφαίνεται σε διάφορες ομιλίες του, υποτιμά τον ρόλο της θρησκείας, ως ένα ιδεολόγημα ισχυρά ριζωμένο στις συνειδήσεις του αλβανικού λαού· κατά βάση, συνιστά όργανο αντιεθνικών επιβουλεύσεων.

Χαρακτηριστικά ο Χότζα από εισήγησή του το 1967 επισημαίνει : «Ο λαός μας δεν ήταν ποτέ, και δεν είναι, τόσο φανατικός και συνδεδεμένος με τη θρησκεία, η οποία πάντα αντιτίθετο στις φιλοδοξίες και την προσπάθεια απελευθέρωσής του. Όλες οι θρησκευτικές σέκτες που υπάρχουν στη χώρα μας έχουν έλθει στην Αλβανία από τους ξένους εισβολείς και έχουν εξυπηρετήσει τις κυβερνώσες και εκμεταλλεύτριες τάξεις της χώρας. Κάτω από την περιβολή της θρησκείας, από το Θεό και τους προφήτες του, υπάρχει κρυμμένος ο βάνανσος νόμος των εξωτερικών εισβολέων και των εσωτερικών υπηρετών τους. Η ιστορία του λαού μας καταδεικνύει σαφώς πόσα δεινά, κινδύνους, αιματοχυσία και κατοχή έχουν επιβληθεί από τη θρησκεία, πώς προκάλεσε την ασυμφωνία, υποκινώντας την αδελφοκτονία. . . υποδουλώνοντας μας ευκολότερα και απορροφώντας το αίμα μας στο όνομά της. Γι' αυτό τίποτα καλό δεν μας έχει συνδέσει και συνδέει με τη θρησκεία, στις πρακτικές της. . . Συνδεδεμένοι με την προσπάθεια του λαού μας για την απελευθέρωση έχουν υπάρξει επίσης πατριώτες κληρικοί που, χωρίς ανοιχτά να απαρνηθούν την πίστη τους, έχουν συνδεθεί στενά με το λαό και έχουν αφιερωθεί στην ιδέα της εθνικής απελευθέρωσης. Εντούτοις, η θρησκεία ως πίστη, σαν ιδεολογία, δεν ήταν ποτέ ένας προοδευτικός παράγοντας για μας: δεν έχει δώσει την παραμικρή ενίσχυση στην υπόθεση του λαού και της εθνικής απελευθέρωσης .»¹¹⁸

Επιπλέον σε άλλη ομιλία του τονίζει: «Η θρησκεία δεν είχε ισχυρές θεωρητικές και οργανωτικές ρίζες στην Αλβανία, δεν περιλαμβανόταν στα επαναστατικά, προοδευτικά και απελευθερωτικά κινήματα του αλβανικού λαού. Ο

¹¹⁸ Institut des études Marxistes-Leninistes, Histoire du Parti du travail d' Albanie, http://ciml.250x.com/archive/hoxha/french/histoire_du_parti_d_albanie_seconde_edition_fr.pdf,

κλήρος γενικά, και αυτός των υψηλότερων κύκλων ειδικότερα, Μουσουλμανικός, Ορθόδοξος και ιδιαίτερα Καθολικός, διαδραμάτισε ένα προφανές αντιδραστικό και αντιεθνικό ρόλο υπέρ του Τούρκου, Αυστροουγγρικού, Έλληνα εισβολέα, των Ιταλών φασιστών και των Ναζί, ήταν πάντα σε πόλεμο με το εθνικό ζήτημά μας, την ελευθερία του λαού. Πριν από την απελευθέρωση της χώρας μας η οργάνωση των διάφορων θρησκειών στην Αλβανία, εκτός της καθολικής, ήταν σχεδόν ανύπαρκτη. Η δραστηριότητα των οργάνων της μουσουλμανικής θρησκείας ήταν σχεδόν τυπική, η ορθόδοξη περιοριζόταν μόνο στις ιεροτελεστίες, ενώ η καθολική εκκλησία προσπάθησε να αναπτύξει τον καθολικισμό ως ιδεολογία και να τον διαδώσει, αλλά απέτυχε να κάνει ό,τι έκανε σε Ιταλία, Γαλλία και άλλες χώρες. Η Μουσουλμανική και Ορθόδοξη ιεροσύνη ήταν αρκετά πίσω σε θρησκευτικά θέματα ενώ, αντίθετα, η ιεροσύνη της Καθολικής Εκκλησίας καλά εκπαιδευμένη.»¹¹⁹ Όποια, ωστόσο, ερμηνεία και αν δοθεί στα παραπάνω, ο χαρακτήρας της θρησκείας δεν ήταν σε πολλές περιπτώσεις ευκρινής.

Το σύστημα αυτό, ως απόρροια πολλών και συστηματικών διεργασιών απέκτησε την πιο δεσποτική και απολυταρχική του μορφή με την «θεσμικά» πια κατοχυρωμένη διακήρυξη της αθείας το 1967. Το Νοέμβριο του 1967, το κομμουνιστικό καθεστώς ανακήρυξε την Αλβανία ως το πρώτο αθεϊστικό κράτος στον κόσμο με το το θέσπισμα 4337, που έφερε τον τίτλο :«Σχετικά με την αναβίωση κάποιων διαταγμάτων». Αυτό καταργούσε άμεσα κάποια διατάγματα που είχαν ληφθεί κατά την περίοδο 1949-1951, και τα οποία νομιμοποιούσαν τα καταστατικά των τεσσάρων θρησκευτικών Κοινοτήτων της χώρας.¹²⁰ Τα μέτρα που αρχικά είχαν επιβληθεί και τα οποία οριοθετούσαν την ύπαρξη, την λειτουργία και τις πρακτικές έκφρασης των θρησκευτικών Κοινοτήτων, έλαβαν πιο σκληρή μορφή λοιπόν: απαγορεύσεις, διωγμοί, καταστροφές, ακόμα και δολοφονίες, καταλήγοντας στην πιο ακραία, βίαια και σκληροπυρηνική έκφρασή τους. Κάθε θρησκευτική πρακτική απαγορεύτηκε, ενώ αυστηρότατες ήταν οι κυρώσεις για αυτούς που παρέκκλιναν των απαγορεύσεων αυτών. Άλλωστε αυτό ήταν το φυσικό επακόλουθο των ρηξικέλευθων και επαναστατικών ιδεών που υπό τη μορφή κινημάτων οργανώθηκαν και διαδόθηκαν από το Κόμμα αρκετά χρόνια πριν.

¹¹⁹ Enver Hoxha, Speeches, conversations, and articles, Tirana, 1978, v.4, σελ.164-5.

¹²⁰ <http://www.davidpublishing.com/show.html?3485>

Ακολουθώς, αυτού του διατάγματος, το καθεστώς διακήρυξε ότι τελικά απάλλαξε τον λαό από την πνευματική καθυστέρηση, από προκαταλήψεις και από τις διαιρέσεις που προκαλούν οι θρησκευτικές πίστεις του παρελθόντος. Η συντονισμένη επίθεση κατά της θρησκείας ήταν άλλη μία όψη της εκστρατείας για να εξαλειφθούν παραδοσιακές συμπεριφορές που παρεμπόδιζαν την κοινωνική πρόοδο, όπως οι προσυμφωνημένοι παιδικοί γάμοι, η εκφορά στην εμφάνιση θρησκευτικών συμβόλων όπως η μαντίλα, που θεωρούνταν παρωχημένη, αλλά και οποιαδήποτε σχέση με τη θρησκεία.¹²¹ Ένα από τα επακόλουθα της αντιθρησκευτικής πολιτικής ήταν και η αντιπάθεια για τα μουσουλμανικά και χριστιανικά ονόματα. Οι γονείς αποτρέπονταν από το να δίνουν στα παιδιά τους ονόματα με άμεσους ή έμμεσους θρησκευτικούς συσχετισμούς. Κατά διαστήματα, το κράτος εξέδιδε επίσημους καταλόγους με παγανιστικά, δήθεν ιλλυρικά ή νεόκοπα ονόματα που θεωρούνταν κατάλληλα. Ένα από τα ονόματα αυτά, το οποίο έγινε ιδιαίτερα δημοφιλές, ήταν το Μαρενγκλέν, σύμπτυξη των ονομάτων Μαρξ, Ένγκελς και Λένιν.¹²²

Η μαζική δράση για το κλείσιμο των θρησκευτικών οργανισμών, που πραγματοποιήθηκε στη Λαϊκή Δημοκρατία της Αλβανίας ήταν μια προσπάθεια που έλαβε χώρα μέσα στο γενικότερο επαναστατικό κίνημα που είχε αναπτυχθεί σε όλη τη χώρα. Υπό το ίδιο πρίσμα, άλλοι ριζοσπαστικοί, επαναστατικοί μετασχηματισμοί της κοινωνίας στόχευαν στην τοποθέτηση του γενικού συμφέροντος επάνω από το προσωπικό, στην πλήρη χειραφέτηση των γυναικών και στην περαιτέρω επαναστατικοποίηση της εκπαίδευσης, της λογοτεχνίας και των τεχνών. Σε μια ομιλία τον Σεπτεμβρίο του 1967 ο Χότζα αναφέρει σχετικά:

«...την πολύχρονη εργασία του Κόμματος, του κράτους, του Δημοκρατικού Μετώπου και όλων των κοινωνικών οργανώσεων να διαδώσουν την εκπαίδευση και τον πολιτισμό και να εκπαιδεύσουν τις μάζες στο πνεύμα του αθεϊσμού. Στη στάση του απέναντι στη θρησκεία, το Κόμμα έχει ασπαστεί τη μαρξιστική-λενινιστική αρχή ότι η θρησκευτική παγκόσμια προοπτική και η κομμουνιστική παγκόσμια προοπτική... είναι αντιτιθέμενες...επειδή εκφράζουν και υποστηρίζουν τα συμφέροντα διαφορετικών ανταγωνιστικών τάξεων. Έχει υπαγάγει πάντα την πάλη

¹²¹ Nathalie Clayer, God in the “Land of the Mercedes”. The religious communities in Albania since 1999*, στο Religion et Nation chez les Albanaï, XIXe-XXe siècles, Κωνσταντινούπολη, 2006, , σελ.401.

¹²² Miranda Vickers, Οι Αλβανοί, σελ. 271.

ενάντια στην ιδεολογία της θρησκείας στην πάλη για την απελευθέρωση των εργαζόμενων από την κοινωνική καταπίεση και την οικονομική εκμετάλλευση.»¹²³

Ο πόλεμος που διεξήγαγε το Κόμμα ενάντια σε «εκδηλώσεις οπισθοδρομικότητας» εκφράστηκε και με το κλείσιμο ή την καταστροφή των περισσότερων από τους 2169 χώρους λατρείας της χώρας,¹²⁴ μεταξύ των οποίων 1200 τζαμιά, 400 εκκλησίες (ορθόδοξες και καθολικές), όπως και περισσότεροι από 300 τεκέδες, οι οποίοι άνηκαν στο δόγμα των Μπεκτασήδων, ή με τη μετατροπή ορισμένων από αυτούς σε πολιτιστικά και αθλητικά κέντρα, θέατρα και αποθήκες.¹²⁵ Στις 26 Απριλίου 1973, ανταπόκριση της εφημερίδας του Βατικανού «L'Osservatore Romano» ανέφερε ότι «Οι χώροι λατρείας είτε δεν υπάρχουν πλέον είτε έχουν μεταμορφωθεί σε αίθουσες χορού, γυμναστήρια και διαφόρων ειδών γραφεία. Ο καθεδρικός ναός του Σκουταρίου (Σκόδρα) μετατράπηκε σε 'Αθλητικό Κέντρο'. Στη θέση του πρεσβυτερίου και του σκευοφυλακίου έχει κατασκευαστεί πισίνα. Το καμπαναριό, ένα έργο τέχνης που δέσποζε πάνω από τον ναό, γκρεμίστηκε. Το αρχαίο παρεκκλήσιο της πόλης, που λειτουργούσε και ως βαπτιστήριο, έγινε αποθήκη ελαστικών...».¹²⁶ Αφορμή για το άρθρο αυτό υπήρξε η είδηση πως ένας ιερέας, ο πατήρ Στέφανος Κούρτι, είχε οδηγηθεί στο εκτελεστικό απόσπασμα, επειδή βάφτισε ένα παιδί στη Λούσνια. Ο πατήρ Κούρτι είχε καταδικαστεί σε θάνατο ήδη από το 1945 με την κατηγορία της «κατασκοπίας για λογαριασμό του Βατικανού. Ωστόσο, η καταδίκη αυτή μετατράπηκε σε ισόβια δεσμά και 18 χρόνια μετά ο Κούρτι αποφυλακίστηκε και επέστρεψε στα ιερατικά του καθήκοντα. Ωστόσο, το 1973, κρίθηκε ξανά ένοχος για το γεγονός που προαναφέρθηκε και συνελήφθη για να εκτελεστεί.¹²⁷ Αξιοσημείωτο είναι όμως το γεγονός ότι παρά τις πολλές κατεδαφίσεις μικρών εκκλησιών και τεμένων την περίοδο αυτή, όσα θρησκευτικά κτίρια παρουσίαζαν ιστορικό ή αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον, όπως το τέμενος του Ετχέμ Μπέη στο κέντρο των Τιράνων, διατηρήθηκαν ως μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς του λαού ως μνημεία ή μετατράπηκαν σε πολιτιστικά στέκια. Οι επίσημες καταγραφές

¹²³ Institut des études Marxistes-Leninistes, Histoire du Parti du travail d' Albanie, http://ciml.250x.com/archive/hoxha/french/histoire_du_parti_d_albanie_seconde_edition_fr.pdf, σελ.

¹²⁴ Στο ίδιο, σελ. 269.

¹²⁵ Γκάζι Καπλάνι, Θρησκεία και Αλβανική εθνική ταυτότητα, Αθέατες όψεις της ιστορίας, σελ. 348.

¹²⁶ Beeson Trevor, Discretion and Valour, Religious Conditions in Russia and Eastern Europe, σελ. 284.

¹²⁷ Στο ίδιο, σελ. 285.

αυτών των ενεργειών επιβεβαιώνουν ότι το κλείσιμο των θρησκευτικών οργανισμών δεν συνάντησε σχεδόν καμία αντίσταση εκ μέρους των οπαδών των θρησκειών, με μοναδική εξαίρεση λίγα μέλη του Κλήρου. Παράλληλα, για να αντικαταστήσει τις παραδοσιακές θρησκευτικές ιεροτελεστίες, το Κόμμα οργάνωνε λαϊκές γιορτές.¹²⁸ Οι θρησκευτικές αργίες και τελετές, από τη δεκαετία του '60 και μετά, αντικαταστάθηκαν με νέα σοσιαλιστικά, εθνικά, τοπικά, και οικογενειακά έθιμα. Στις κηδείες, αντί του κλήρου, εμφανίστηκε η πρακτική της ομιλίας ενός ηλικιωμένου προσώπου ή ενός αντιπροσώπου μιας κοινωνικής οργάνωσης, ενώ παράλληλα εξαλείφθηκε η συνήθεια της αποστολής μεγάλων χρηματικών ποσών από του συγγενείς για την κηδεία. Εξάλλου, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '70 σημειώθηκε μια σειρά επιστημονικών εκδηλώσεων με αντιθρησκευτικά θέματα σε όλη την Αλβανία. Προς αυτή την κατεύθυνση κινητοποιήθηκαν δραστηρίως τηλεόραση και ταινίες, ο πολιτισμός και η τέχνη, ενώ συχνές ήταν και οι εκστρατείες με αφίσες που χρησιμοποιήθηκαν για την περαιτέρω διάδοση των αθεϊστικών ιδεών.

Επίσης, δε θα πρέπει να παραβλέψουμε ότι η εκστρατεία αυτή πραγματοποιήθηκε ταυτόχρονα με την «πολιτιστική επανάσταση» στην Κίνα, και ενσωμάτωσε κάποια από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματά της, δεδομένου ότι δεν άρχισε από την ηγεσία του Κόμματος, αλλά πραγματοποιήθηκε με την πρωτοβουλία των «μαζών», και ειδικά της νεολαίας. Μπορεί να υποστηριχτεί πως ο Χότζα ξεπέρασε σε σκληρότητα, τον Στάλιν και τον Μάο (από τον τελευταίο είχε επηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό),¹²⁹ με την επίσημη απαγόρευση της θρησκευτικής λατρείας και της διάθεσης θρησκευτικών βιβλίων και εικόνων.¹³⁰

Αξιοσημείωτη, επίσης και ενδεικτική της έκφρασης του «φόβου» απέναντι στη θρησκεία του κομμουνιστικού καθεστώτος, αποτέλεσε η ίδρυση «Μουσείου Αθεΐας», στο οποίο το καθεστώς διοργάνωνε υποχρεωτικές επισκέψεις εργαζόμενων και μαθητών, στη Σκόδρα, μια πόλη με έντονες θρησκευτικές παραδόσεις και έδρα του Καθολικισμού.

Όμως, παρά το γεγονός ότι η Αλβανία ήταν το πρώτο κράτος που αυτοανακηρύχθηκε επίσημα πλήρως αθεϊστικό, δεν μπορούσε κανείς να ισχυριστεί

¹²⁸ Miranda Vickers, Οι Αλβανοί, σελ. 270.

¹²⁹ <http://www.davidpublishing.com/show.html?3485>

¹³⁰ <http://www.davidpublishing.com/show.html?3485>

πως είχε ξεριζωθεί εντελώς οποιαδήποτε θρησκευτική πίστη και λατρεία. Οι λειτουργίες σε αρκετές περιπτώσεις τελούνταν κρυφά προσδίδοντας στη θρησκεία μυστικιστικό χαρακτήρα, ενώ πολλοί ήταν αυτοί που παρακολουθούσαν τις θρησκευτικές εκπομπές των ραδιοφωνικών σταθμών της Ιταλίας και της Ελλάδας.

Αυτή η παράμετρος καταγράφεται και στην Ιστορία του Κόμματος της Αλβανίας: «Η εξαφάνιση των εκκλησιών και των μουσουλμανικών τεμενών δεν είχε αποβάλει τη θρησκευτική προοπτική. Η θρησκεία έχει πολύ βαθιές ρίζες»¹³¹, όπως άλλωστε επιβεβαιώνουν και οι Αλβανοί ιστορικοί Pollo και Puto, στην «Ιστορία της Αλβανίας».

Το 1971 λειτουργούσαν ακόμη λίγες εκκλησίες, αν και το εκκλησιασμά τους είχε μειωθεί αισθητά από τα τέλη της προηγούμενης δεκαετίας, ενώ η όποια άσκηση θρησκευτικής λατρείας ταυτιζόταν με οπισθοδρομικές συνήθειες και ήθη.¹³²

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 περίπου και για περισσότερο από δύο δεκαετίες λοιπόν, η Αλβανία αποτέλεσε την πρώτη και τη μοναδική χώρα παγκοσμίως χωρίς θρησκευτικούς οργανισμούς. Ο διαχωρισμός των θρησκευτικών οργανισμών από το κράτος και η απαγόρευση παρέμβασής τους στις εκπαιδευτικές υποθέσεις αποτελούσαν άλλωστε προκαταρκτικό και πρωταρχικό όρο που στόχευε στην ενίσχυση του σοσιαλισμού. Όπως διαφαίνεται από τα παραπάνω, ο Ενβέρ Χότζα και το Αλβανικό Κόμμα Εργασίας - κατά τη διάρκεια του αγώνα κατά της θρησκείας στην Αλβανία μέχρι το 1966 - δεν απαίτησαν, τουλάχιστον άμεσα, το κλείσιμο των θρησκευτικών οργανισμών και τη συνολική κατάργηση της ίδιας της θρησκείας.

Επιπλέον, το Σύνταγμα του 1946 της Λαϊκής Δημοκρατίας της Αλβανίας, το οποίο ήταν σε ισχύ το 1967, παρείχε θρησκευτική ελευθερία. Στο άρθρο 15, αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι «Όλοι οι πολίτες είναι ίσοι ανεξάρτητα της εθνικότητας..ή της θρησκείας που ανήκουν...οποιαδήποτε πράξη περιορίζει τα δικαιώματα των πολιτών σχετικά με την εθνικότητά τους...ή τη θρησκεία τους, αντιτίθεται στο Σύνταγμα και θα οδηγήσει σε νομικές κυρώσεις...» Επίσης, στο άρθρο 18 δηλώνεται ότι εγγυάται σε όλους τους πολίτες, η θρησκευτική ελευθερία και ότι όλες οι θρησκευτικές κοινότητες είναι ελεύθερες ως προς την άσκηση των

¹³¹ Institut des études Marxistes-Leninistes, Histoire du Parti du travail d' Albanie, http://ciml.250x.com/archive/hoxha/french/histoire_du_parti_d_albanie_seconde_edition_fr.pdf, σελ.464.

¹³² Miranda Vickers, Οι Αλβανοί, σελ. 270-271.

πρακτικών τους και της λατρείας τους.¹³³ Η Λαϊκή συνέλευση δεν προχώρησε σε καμία συνταγματική τροποποίηση σχετικά με τη θρησκεία, έως ότου εγκρίθηκε το νέο Σύνταγμα το 1976.¹³⁴ Επομένως, το κλείσιμο των θρησκευτικών καταστημάτων το 1967 αποτέλεσε ένα είδος παραβίασης των δικαιωμάτων –σύμφωνα με το Σύνταγμα- των Αλβανών πολιτών. Ωστόσο, το καθεστώς δικαιολογούσε την αυθαιρεσία του διατάγματος του, με το επιχείρημα ότι «αυτό το εποικοδόμημα πρέπει να απαλλαχθεί από κάθε παρωχημένο και ξένο στοιχείο»¹³⁵

Με την επικύρωση του νέου Συντάγματος το Δεκέμβριο του 1976, η Αλβανία έγινε έκτοτε η μόνη χώρα παγκοσμίως που έθεσε εκτός νόμου τη θρησκεία και ενέταξε τη διάδοση του αθεϊσμού στη νομοθεσία της.¹³⁶ Είναι λοιπόν σαφές ότι το κλείσιμο των θρησκευτικών οργανισμών υπήρξε αντισυνταγματικό για τουλάχιστον εννέα έτη (1967-1976). Σύμφωνα, λοιπόν, με τα άρθρα 37, 55, «Το κράτος δεν αναγνωρίζει καμία θρησκεία και υποστηρίζει την αθεϊστική προπαγάνδα με σκοπό να εντυπώσει την επιστημονική υλιστική παγκόσμια προοπτική στους ανθρώπους» και «Η δημιουργία οποιουδήποτε τύπου οργάνωσης, φασιστικού, αντιδημοκρατικού, θρησκευτικού και αντισοσιαλιστικού χαρακτήρα είναι απαγορευμένη. «φασιστικές, αντιδημοκρατικές... θρησκευτικές...δραστηριότητες και προπαγάνδα...είναι απαγορευμένες». Εντύπωση προκαλεί ότι στο άρθρο 55 υπάρχει τάυτιση της θρησκευτικής δραστηριότητας με φασιστικές, αντιδημοκρατικές, πολεμοκάπηλες και αντι-σοσιαλιστικές αντικρατικές δραστηριότητες. Κάθε θρησκευτική δραστηριότητα επομένως αποτελεί έκνομη δραστηριότητα και ποινικοποιείται υπό τον τίτλο «ζύμωση και προπαγάνδα ενάντια στο κράτος».

Το καθεστώς συνέχισε να εργάζεται για την ενδυνάμωση της εθνικής ταυτότητας χωρίς όμως να επιδιώξει την εξ' ολοκλήρου απαλοιφή βασικών αρχών

¹³³ Jacques E. Edwin, The Albanians: An Ethnic History from Prehistoric Times to the Present, <http://books.google.gr/books?id=IJ2s9sQ9bGkC&pg=PA433&lpg=PA433&dq=the+albanian+constitution+of+1946&source=bl&ots=YJMT RinVEE&sig=ZJ6XwY0VDyge7zD6YVek31kFPAl&hl=el&sa=X&ei=A1PU9zyNlbW4ATgo4DoBA&ved=0CGUQ6AEwCDgK#v=onepage&q=the%20albanian%20constitution%20of%201946&f=false>, σελ.448.

¹³⁴ Μερική αναθεώρηση του συντάγματος του 1946 έλαβε χώρα το 1950, όμως δεν αφορούσε την θρησκεία.

¹³⁵ <http://www.davidpublishing.com/show.html?3485>

¹³⁶ Η περίπτωση της Κίνας, όπου οι θρησκευτικές πρακτικές απαγορεύτηκαν μεταξύ 1957 και 1977, ήταν πανομοιότυπη με της Αλβανίας. Αυτό δεν ήταν τυχαίο άλλωστε· οι δύο χώρες ιδεολογικά και οικονομικά είχαν ισχυρούς δεσμούς από το 1961 έως το 1978. Ωστόσο στο σύνταγμα της Κίνας δεν συμπεριλήφθηκε ποτέ και δεν επικυρώθηκε κατά αυτό τον τρόπο ο αθεϊσμός.

των κοινοτήτων. Στο πλαίσιο αυτό για παράδειγμα οι μεικτοί γάμοι επιτρέπονταν αν και ήταν φαινόμενο, αν και περιορισμένο πολύ, πιο σύννηθες στις αστικές τάξεις.¹³⁷ Επίσης προέκυψαν αλλαγές στις ισορροπίες που προυπήρχαν μεταξύ των θρησκευτικών κοινοτήτων, αριθμητικά, πολιτικά και κοινωνικά. Η δημογραφική διαφοροποίηση δεν αφορούσε εξίσου όλες. Σύμφωνα με στατιστικές της περιόδου, στις βόρειες περιοχές της Αλβανίας, όπου ήταν συγκεντρωμένοι είτε Καθολικοί, είτε Σουνίτες μουσουλμάνοι, υπήρξε μεγάλη πληθυσμιακή έκρηξη μεταξύ των δεκαετιών 1970 και 1980. Αντίθετα στις περιοχές με πλειοψηφικά ορθόδοξους κατοίκους τα ποσοστά ήταν πολύ χαμηλότερα.¹³⁸ Απ' ό,τι φαίνεται λοιπόν ευνοημένο από αυτήν την ανατροπή ήταν σε μεγάλο βαθμό το Ισλάμ. Υπάρχει, όμως και η άλλη όψη, σύμφωνα με την οποία, λάμβανε χώρα μια διώξη και υπονόμευση της θρησκευτικής αυτής Κοινότητας. Οι Μουσουλμάνοι είχαν χάσει ένα πολύ μεγάλο μέρος της πολιτικής και κοινωνικής τους υπεροχής. Επιπλέον η ηγεσία του Κόμματος, η οποία προερχόταν κυρίως από τα Νότια της χώρας, ήταν βασικά Ορθόδοξοι και Μπεκτασήδες. Ταυτόχρονα η μαρξιστική ιδεολογία αντιδιαστέλλόταν στο ισλαμικό δόγμα περισσότερο απ' ό,τι στα υπόλοιπα. Για παράδειγμα, στο χώρο της εκπαίδευσης, ο προγραμματισμός της διδασκαλίας της ιστορίας και της λογοτεχνίας γινόταν σύμφωνα με το ευρωπαϊκό-μαρξιστικό μοντέλο χωρίς καμία αναφορά στο Ισλάμ ενώ άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα της καθημερινότητας είναι η κατανάλωση του χοιρινού κρέατος, η οποία και απαγορεύεται ρητά στην ισλαμική θρησκεία και η οποία όμως ευρέως προωθούνταν από το κομμουνιστικό καθεστώς καθ' όλη τη διάρκειά του. Αντίθετα, οι χριστιανοί και ιδιαίτερα οι Ορθόδοξοι, ευνοήθηκαν αρκετά, καταλαμβάνοντας διοικητικές θέσεις, και ανελίχθησαν σε υψηλά αξιώματα, χάριν ίσως της αφοσίωσης τους στην παράταξη των παρτιζάνων κατά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο. Η πιο προνομιακή μεταχείριση της θρησκευτικής αυτής κοινότητας διαφαίνεται χαρακτηριστικά και από το εξής φαινόμενο: ενώ μέχρι τότε οι κανόνες στο μεικτούς γάμους δεν επέτρεπαν στους μουσουλμάνους να παντρεύουν τις κόρες τους με χριστιανούς, αυτό άλλαξε.¹³⁹ Παρά τις παραπάνω αναφορές, είναι αδιαμφισβήτητο γεγονός, ότι η Καθολική Κοινότητα και οι εκπρόσωποί της,

¹³⁷ Nathalie Clayer, *God in the "Land of the Mercedes"*. The religious communities in Albania since 1999*, στο *Religion et Nation chez les Albanais, XIXe-XXe siècles*, Κωνσταντινούπολη, 2006, σελ. 401.

¹³⁸ Στο ίδιο, σελ. 401.

¹³⁹ Στο ίδιο, σελ. 401-402.

υπέστησαν τις σκληρότερες και πιο έντονες διώξεις από το κομμουνιστικό καθεστώς. Η θρησκευτική αυτή Κοινότητα αποτελούνταν από άτομα ιδιαίτερα καλλιεργημένα και μορφωμένα, που εκπροσωπούσαν τη Δύση του πολιτισμού, της ανάπτυξης αλλά και γι' αυτό το λόγο της διαφθοράς. Συνιστούσαν, λοιπόν, τον πιο επικίνδυνο αντίπαλο του καθεστώτος αφού η πνευματικότητα τους και η, σε μεγάλο βαθμό ενσυνείδητη και ταυτόσημη με τον δυτικό πολιτισμό, θρησκευτικότητά τους, θα μπορούσε να ανακόψει τις προσπάθειες του καθεστώτος για την οικοδόμηση ενός νέου αξιακού συστήματος, βασισμένο στα σοσιαλιστικά ιδεώδη. Αναντίρρητα, οι πεπαιδευμένοι Καθολικοί, δε θα αποτελούσαν εύπλαστο υλικό για τη δημιουργία του «νέου» Αλβανού σοσιαλιστή.

Συνεπώς, θα μπορούσαμε να πούμε ότι το κλείσιμο των θρησκευτικών οργανισμών το 1966-67, συνιστούσε, όπως προαναφέρθηκε παραβίαση των μαρξιστικών-λενινιστικών αρχών, οι όποιες δεν επικύρωναν την κατάργηση της θρησκείας είτε δια της βίας είτε με διοικητικές μεθόδους. Ταυτόχρονα, αποτελούσε παραβίαση του Συντάγματος της Λαϊκής Δημοκρατίας της Αλβανίας, καθώς και ενέργεια ασυνεπής με τις διεθνείς υποχρεώσεις της Αλβανίας ως μέλος των Ηνωμένων Εθνών.¹⁴⁰ Ακολούθως, το Σύνταγμα του 1976, το οποίο ίσχυσε έως και την πτώση του καθεστώτος, με τον απολυταρχικό του χαρακτήρα, αναιρούσε και παραβίαζε πολλές από τις ατομικές ελευθερίες και τα θεσμικά κεκτημένα, όπως αυτά είχαν διαμορφωθεί σύμφωνα με την Οικουμενική Διακήρυξη για τα ανθρώπινα δικαιώματα του Ο.Η.Ε.· τα ελάχιστα όρια προστασίας τους, όπως στην περίπτωση της θρησκείας, είχαν εκμηδενιστεί.

Ο σκληροπυρηνικός χαρακτήρας του καθεστώτος, έτσι όπως εξελίχθηκε από το 1967 και έπειτα, ενδέχεται να αποξένωσε ως ένα ορισμένο βαθμό όσους

¹⁴⁰ Η Αλβανία προσχώρησε στον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών στις 14 Δεκεμβρίου 1955.

Σύμφωνα με την Οικουμενική Διακήρυξη για τα ανθρώπινα δικαιώματα και συγκεκριμένα στο άρθρο 18 «Κάθε άτομο έχει το δικαίωμα της ελευθερίας της σκέψης, της συνείδησης και της θρησκείας. Στο δικαίωμα αυτό περιλαμβάνεται η ελευθερία για την αλλαγή της θρησκείας ή πεποιθήσεων, όπως και η ελευθερία να εκδηλώνει κανείς τη θρησκεία του ή τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις, μόνος ή μαζί με άλλους, δημόσια ή ιδιωτικά, με τη διδασκαλία, την άσκηση, τη λατρεία και με την τέλεση θρησκευτικών τελετών.» Επιπλέον στο άρθρο 30 τονίζεται ότι «Καμιά διάταξη της παρούσας Διακήρυξης δεν μπορεί να ερμηνευθεί ότι παρέχει σε ένα κράτος, σε μια ομάδα ή σε ένα άτομο οποιοδήποτε δικαίωμα να επιδιίδεται σε ενέργειες ή να εκτελεί πράξεις που αποβλέπουν στην άρνηση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών που εξαγγέλλονται σε αυτήν.»

http://www.unric.org/el/index.php?option=com_content&view=article&id=18&Itemid=33

ασπάζονταν κάποιο θρησκευτικό δόγμα μέσα στην Αλβανία, οι οποίοι υπό άλλες συνθήκες, θα μπορούσαν να είναι ίσως υποστηρικτές του σοσιαλιστικού καθεστώτος. Επίσης ενίσχυσε τη διεθνή αντι-σοσιαλιστική προπαγάνδα ενάντια στη χώρα και το καθεστώς του σοσιαλισμού και ανάσχεσε ως ένα ορισμένο βαθμό το διεθνές Μαρξιστικό-Λενινιστικό Κίνημα, του οποίου βασικός εκπρόσωπος, εκείνη την περίοδο ήταν η σοσιαλιστική Αλβανία, με την παρουσίαση της εικόνας ενός κράτους που επιτρέπει την αυθαίρετη παραβίαση των συνταγματικών δικαιωμάτων των πολιτών.

Είναι καταφανές, απ' όσα προειπώθηκαν λοιπόν ότι η θεσμική κατάργηση της θρησκείας στο δημόσιο χώρο όπως και η προπαγάνδα που εξαπολύθηκε στοχεύοντας στην ουσιαστική εκκρίζωσή της από τη συνείδηση του λαού, δεν εξυπηρέτησαν στην ουσία τους λόγους για τους οποίους τέθηκαν σε εφαρμογή. Μπορεί να ειπωθεί, ότι το εγχείρημα του Χότζα, κατά τη διάρκεια του καθεστώτος, δεν είχε τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Εδώ να επισημάνουμε ότι ενώ σύμφωνα με την επίσημη ιστορία του Κόμματος Εργασίας της Αλβανίας φαίνεται να υπονοείται ότι αυτή η πρωτοβουλία να κλείσουν όλοι οι θρησκευτικοί οργανισμοί είχε εμπνευστεί από την εισήγηση-ομιλία του Χότζα της 6ης του Φεβρουαρίου του 1967, και ίσως είχαν προηγηθεί και άλλες αντίστοιχες¹⁴¹, υπάρχει και η άποψη αρκετών ιστορικών, που υποστηρίζει ότι αυτή προήλθε από τις πλατιές μάζες του λαού και δὴ το σώμα της νεολαίας, αρκετό καιρό πριν το σχετικό διάταγμα.

Στην ουσία η θρησκεία συνιστούσε πολιτικό διακύβευμα και γι' αυτό αντιμετωπίστηκε με τόσο ακραίο τρόπο. Η θρησκευτική συνείδηση αποτελούσε έναν σοβαρό παράγοντα ανάσχεσης και αποπροσανατολισμού, για τη συνειδητοποίηση από τον Αλβανό του ρόλου της πνευματικότητας του και για την επίτευξη του αυτοπροσδιορισμού του, ως μια μονάδα με εθνικιστική και σοσιαλιστική συνείδηση. Άλλωστε σύμφωνα με τον Hobsbawm, η ταύτιση των σοσιαλιστικών ιδεολογιών με εθνικιστικές ήταν χαρακτηριστικό της περιόδου που ακολούθησε μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, ενώ εντάθηκε ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια του Β' Παγκόσμιου

¹⁴¹ Institut des études Marxistes-Leninistes, Histoire du Parti du travail d' Albanie, http://ciml.250x.com/archive/hoxha/french/histoire_du_parti_d_albanie_seconde_edition_fr.pdf, σελ.462-463.

Πολέμου,¹⁴² όπως χαρακτηριστικά καταφαίνεται και στο καθεστώς του Χότζα, όπου ο εθνικισμός συνδέθηκε άμεσα και απροκάλυπτα με την αριστερά δίνοντας της άλλο χαρακτήρα. Η ακραία πολιτική στρατηγική του σοσιαλιστή ηγέτη είχε φυσικά, ως συνέπεια την μείωση της θρησκευτικής εξουσίας και της θρησκευτικής έκφρασης, όμως δεν κατόρθωσε να συντελέσει στην υλοποίηση του πολιτικού του οράματος. Αντίθετα, μπορεί να ειπωθεί ότι στιγματίσε την προσπάθεια του Χότζα για τη δόμηση μιας σοσιαλιστικής χώρας, σε τέτοιο σημείο, ώστε η όποια αναφορά στο σχετικό με τη θρησκεία ζήτημα στην Αλβανία, από το 1967 έως το 1991, να αποτελεί ένα γενικευμένο χρηστικό όργανο που κατεδείκνυε την ανελεύθερη και φασιστική φύση του σοσιαλισμού.

¹⁴² Eric Hobsbawm, Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα, Αθήνα, Παπαζήσης, 1994, σελ.202-203.

Κεφάλαιο 3^ο Η μετα-ολοκληρωτική περίοδος

3.α.1 Η θρησκευτική αναγέννηση στις αρχές της δεκαετίας του '90 και η εξέλιξή της

Η ιδιαίτερα σκληρή και ολοκληρωτική μορφή του καθεστώτος του Χότζα και η πολεμική που αυτό άσκησε απέναντι στη θρησκεία, τους εκπροσώπους, τους οπαδούς και τους οργανισμούς της με τον πιο βίαιο τρόπο, σηματοδότησε μια πολύ μεγάλη περίοδο της διακυβέρνησής του -αρχής γενομένης το 1967- καταλήγοντας, το 1985 στο θάνατό του, αργότερα το 1989 στην ουσιαστική πτώση του καθεστώτος, και το 1991 στη διεξαγωγή εκλογών και την ψήφιση νέου συντάγματος.

Ο ξαφνικός θάνατος του Χότζα, το 1985, σημάδεψε το τέλος μιας εποχής. Το αναπτυξιακό του σύστημα των πενταετών προγραμμάτων αφορούσε στην επικείμενη ανάπτυξη, όχι μόνο της βιομηχανίας και της γεωργίας αλλά και της υγείας, της εκπαίδευσης και του πολιτισμού. Δικλείδα αυτού του αναπτυξιακού συστήματος, αλλά και γενικότερα της συνολικής του πολιτικής, ήταν, όπως προαναφέρθηκε, η εφαρμογή του σοσιαλισμού στην Αλβανία και η ενσωμάτωση των χαρακτηριστικών του στη συνείδηση του αλβανικού λαού. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι κάθε πενταετία ξεκινούσε με την επισήμανση των ειδικών σκοπών που έπρεπε να επιτευχθούν σε όλα τα επίπεδα της πολιτιστικής ζωής του λαού, ενώ κατέληγε με μία ανεπίσημη αναφορά σχετική με τις προόδους στο πεδίο της κουλτούρας, του πολιτισμού και των σοσιαλιστικών ιδανικών. Αυτή η πολιτική, μεταξύ άλλων, αποσκοπούσε στο να αντικαταστήσει τα θρησκευτικά δόγματα, που ήταν λογοκριμένα με μια αλβανική σοσιαλιστική κουλτούρα, η οποία περιέκλειε τη λαϊκή μουσική, τα αθλήματα, τις λογοτεχνικές δημιουργίες, και γενικότερα κάθε έκφανση πολιτισμού που αποσκοπούσε στην κατασκευή του αλβανικού πατριωτισμού, όπως τον είχε διατυπώσει ο καθολικός Πάσκο Βάσα έναν αιώνα πριν. Ο Χότζα, προκειμένου να διαμορφώσει τον αλβανισμό, θεωρούσε ότι οι θρησκείες αποτελούν τον “δούρειο ιππο” των εχθρών του κράτους. Άλλωστε, το Ισλάμ είχε έρθει από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, η Ορθοδοξία από την Ελλάδα και ο Καθολικισμός από

την Ιταλία. Ο αλβανισμός, λοιπόν, έπρεπε να αναχθεί σε ενοποιητικό στοιχείο των Αλβανών και να πάρει τη μορφή μιας καινούριας θρησκείας.

Το Χότζα διαδέχτηκε ο Ραμίζ Αλία, ως πρώτος γραμματέας του Εργατικού Κόμματος. Ο Αλία είχε γεννηθεί στη Σκόδρα στις 18 Οκτωβρίου 1925,¹⁴³ και για πολλά χρόνια υπήρξε στενός συνεργάτης του. Το έργο του ουσιαστικά ξεκίνησε από τη στιγμή που ο Χότζα αποσύρθηκε από το δημόσιο χώρο. Αν και ο Αλία επεδίωξε πρωταρχικά να διατηρήσει τις αρχές του πολιτικού στοχασμού του προκάτοχού του, εν τούτοις, παίρνοντας την εξουσία, τροποποίησε το χαρακτήρα της πολιτικής των προηγούμενων χρόνων, υπηρετώντας μια τάση εν μέρει μεταρρυθμιστική και για τα έως τότε δεδομένα, αρκετά ρηζικέλευθη. Η πολιτική του είχε ως βασικό της άξονα αρχικά την οικονομική αποκέντρωση και τη χορήγηση υλικών βοηθημάτων και χρηματικών επιδοτήσεων στους αλβανούς εργαζόμενους, καθώς και την μερική αποκέντρωση της εξουσίας που μέχρι τότε πήγαζε αποκλειστικά από το κόμμα. Ωστόσο, αν και πήρε μέτρα για την αποκέντρωση της εξουσίας, θεωρούσε ότι η δημοκρατία έπρεπε να είναι περιορισμένη. Η νέα διοίκηση, υπό το βάρος των ανακατατάξεων και εξελίξεων που λάμβαναν χώρα στα Βαλκάνια τη δεκαετία του '80 και, ειδικότερα, την πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων, αλλά και υποκύπτοντας στις εντεινόμενες πλέον πιέσεις του λαού και της ελίτ των διανοουμένων της χώρας για ουσιαστικές μεταρρυθμίσεις, στοιχειοθέτησε μια σειρά από αλλαγές που θα αποδείκνυαν τη θέλησή της για πολιτική φιλελευθεροποίηση. Μέσα στο πλαίσιο αυτό, η ανάγκη για την άρση της «αυτάρκειας» και του απομονωτισμού, αρχές στις οποίες στηρίχθηκε το κομμουνιστικό καθεστώς, κατέστη αναγκαία, υπό το φόβο, όμως, ότι αυτό, ενδεχομένως, θα μπορούσε να προκαλέσει αποσταθεροποίηση της εθνικής ενότητας και της εθνικής «καθαρότητας».

Μεταξύ των μεταρρυθμίσεων αυτών, που εφαρμόστηκαν σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο, αξιοσημείωτος είναι ο σχεδόν ριζικός μετασχηματισμός της πολιτικής απέναντι στη θρησκεία. Ο στυγνά πολεμικός και αφοριστικός χαρακτήρας του κομμουνιστικού καθεστώτος, έτσι όπως είχε διαμορφωθεί από το Χότζα, εκκριζώθηκε και τη θέση του πήρε ένας νέος, αναμορφωμένος, που, αν και δε θα χαρακτηριζόταν θετικά διακείμενος προς αυτή, τουλάχιστον λειτούργησε με

¹⁴³ Miranda Vickers, Οι Αλβανοί, σελ290.

διαλλακτικότητα και ανοχή. Το αλβανικό κράτος εξακολουθούσε να είναι αθεϊστικό, σύμφωνα με το σύνταγμά του, όμως πλέον η θρησκευτική λατρεία συνιστούσε δικαίωμα των πολιτών και επιτρεπόταν. Παρόλα αυτά, τα προβλήματα του συστήματος που ο Χότζα είχε κληροδοτήσει ήταν τόσο μεγάλα και γι' αυτό κρίνονταν αναγκαία μια δραστηκής και άμεσης αντιμετώπισης. Η προσπάθεια του Αλία, κατά την περίοδο 1985-1989, για την μεταρρύθμιση του συστήματος ήταν ανεπαρκής, με αποτέλεσμα να επέλθει η ολοκληρωτική της αποτυχία.

Ακολουθώντας το δρόμο που χάραζε η Ευρώπη, η Αλβανία ξεκινούσε μια προσπάθεια να εγκολπώσει τον πλουραλισμό και τη δημοκρατία. Τα κομμουνιστικά καθεστώτα της Ευρώπης (Πολωνία, Ουγγαρία, Ανατολική Γερμανία, Τσεχία, Ρουμανία, Ρωσία, Βουλγαρία) είχαν καταρρεύσει το ένα μετά το άλλο. Η Αλβανία ήταν η μοναδική χώρα στην οποία διατηρούνταν ακόμα ο κομμουνισμός, αν και γινόταν άμεσα αντιληπτό ότι διένυε την καταληκτική του φάση. Το καθεστώς του απομονωτισμού και της αυτάρκειας αδυνατούσε να βελτιώσει την ποιότητα ζωής των Αλβανών, οι οποίοι πέρα από το γεγονός ότι ζούσαν μέσα σε βαλτώδεις συνθήκες, στερούνταν και βασικών δικαιωμάτων ως άνθρωποι και ως πολίτες: δραστηκές, λοιπόν, μεταρρυθμίσεις ήταν αναγκαίες.

Έτσι το 1990, υπό την επήρεια των συνεχόμενων λαϊκών πιέσεων, των έντονα αντικυβερνητικών διαδηλώσεων στις πλατείες, των κινητοποιήσεων Αλβανών διανοουμένων, φοιτητών και της νεολαίας, οι οποίοι με μεγάλη ένταση και δυναμισμό διεκδικούσαν περισσότερη δημοκρατία και περαιτέρω φιλελευθεροποίηση, και συγχρόνως με την πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων της Ανατολικής Ευρώπης, ο Αλία εντάσσει τον πολυκομματισμό στο πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων. Τότε είναι που συστήνονται τα πρώτα κόμματα αντιπολίτευσης, ενώ οι μεταρρυθμίσεις, πέρα από το πολιτικό πρόγραμμα, αφορούσαν το οικονομικό και το ποινικό. Ιδιαίτερα σημαντικό δείγμα της ηπιότερης πολιτικής που ακολουθούνταν πλέον συνιστά και η επανάκτηση του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας, δηλαδή η ανοχή της θρησκευτικής λατρείας και η αναδιοργάνωση των θρησκευτικών κοινοτήτων, που η απαγόρευση και ποινικοποίησή τους αποτέλεσε σημείο αναφοράς του καθεστώτος Χότζα.¹⁴⁴ Το δικαίωμα για θρησκευτική ελευθερία,

¹⁴⁴ Miranda Vickers, Οι Αλβανοί, σελ.295-296, 299.

που ξανακατακτήθηκε, και η δυνατότητα για μετακινήσεις εκτός του αλβανικού εδάφους και χορήγησης βίζας, ήταν παραχωρήσεις μείζονος σημασίας για τον αλβανικό λαό.

Την άνοιξη του 1990 η Λαϊκή Εθνοσυνέλευση, μεταξύ των νέων μέτρων φιλελευθεροποίησης, ανακοίνωσε ότι οι θρησκευτικές πρακτικές δεν αποτελούσαν πια ποινικό αδίκημα, ενώ το Νοέμβριο του 1990 ο Αλία ανήγγειλε το δικαίωμα για θρησκευτική ελευθερία και το σεβασμό προς αυτή, αίροντας ουσιαστικά τη σχετική συνταγματική απαγόρευση του 1976. Η άσκηση των θρησκευτικών τελετών ήταν πια νόμιμη και τον ίδιο μήνα κιόλας η πρώτη καθολική εκκλησία και το πρώτο τζαμί επαναλειτούργησαν στην πόλη της Σκόδρας.¹⁴⁵ Η πλειονότητα των συγκεντρωμένων στις τελετές αυτές, αφορούσε άτομα ηλικιωμένα που είχαν στερηθεί των δικαιωμάτων τους αυτών το προγενέστερο διάστημα. Οι μικρότερες ηλικιακά κατηγορίες ωθούνταν από περιέργεια κυρίως εκεί, επειδή είχαν γαλουχηθεί σε ένα περιβάλλον χωρίς τέτοιες εικόνες. Όλες οι παραπάνω ήταν πρωτόγνωρες.¹⁴⁶

Η σταδιακή αναγέννηση της θρησκείας ξεκίνησε με την ανοικοδόμηση εκκλησιών και τζαμιών. Η βαθμιαία αποκατάσταση και ανοικοδόμηση των εκκλησιών και μουσουλμανικών τεμένων είχε πια ξεκινήσει. Οι χώροι λατρείας που είχαν κλείσει, ξανάνοιξαν και άρχισε μία προσπάθεια για την αποκατάσταση των κατεστραμμένων ναών. Το Νοέμβριο του 1990 ξανάνοιξε το πρώτο τζαμί στη Σκόδρα, και στις 18 Ιανουαρίου 1991 επαναλειτούργησε στα Τίρανα το τζαμί του Εδέμ Μπέου, όπου συγκεντρώθηκαν δεκάδες χιλιάδες άνθρωποι. Επίσης, τον Φεβρουάριο του 1991 η Μουσουλμανική Σουνιτική Κοινότητα ξεκίνησε την αναδιοργάνωσή της.¹⁴⁷ Η Ορθόδοξη Ελληνοαλβανική Εκκλησία είχε επίσης πέσει θύμα της βίας του καθεστώτος. Αλλά η διαδικασία εκδημοκρατισμού της χώρας, αν και αργή, ενθάρρυνε τους Αλβανούς Ορθοδόξους και έτσι τα Χριστούγεννα του 1990 ξανάνοιξαν τουλάχιστον 3 εκκλησίες.

Την πιο βίαιη και σκληρή μορφή του καθεστώτος κατά τις θρησκευτικές διώξεις, όμως, είχε αντιμετωπίσει η Καθολική Αλβανική εκκλησία λόγω του ότι

¹⁴⁵ Nathalie Clayer, *Islam, State and Society*, στο *Religion et Nation chez les Albanais, XIXe-XXe siècles*, Κωνσταντινούπολη, 2006, σελ. 318-319.

¹⁴⁶ Miranda Vickers, *Οι Αλβανοί*, Αθήνα, 1997, σελ.296.

¹⁴⁷ Nathalie Clayer, *Ισλάμ, Κράτος και Κοινωνία στη μετα-κομμουνιστική Αλβανία*, στο Ε.Ζεγκίνης, *Μπεκτασήδες, Δερβίσηδες και εθνικό κίνημα στην Αλβανία*, σελ.133.

θεωρούνταν όργανο του Βατικανού. Όλοι οι ηγέτες της είχαν εξαφανιστεί ή φυλακιστεί. Οι θρησκευτικοί της χώροι ήταν κλειστοί, κατεστραμμένοι ή είχαν αλλάξει χρήση· ο μεγαλύτερος και ιδιαίτερα εντυπωσιακός καθεδρικός ναός των Βαλκανίων, που βρισκόταν στη Σκόδρα, είχε μετατραπεί σε γήπεδο του βόλεϊ, εσωτερικά.¹⁴⁸ Το 1990, όταν η πρώτη καθολική εκκλησία επαναλειτούργησε στη Σκόδρα, ο καθολικός ιερέας Simon Jubani, ο οποίος είχε καταδικαστεί σε 26 χρόνια φυλάκιση από το καθεστώς του Χότζα κατηγορούμενος για θρησκευτική προπαγάνδα σε αντίθεση με την αθεϊστική πολιτική του κράτους, και ο οποίος αποφυλακίστηκε το 1989 μαζί με άλλους καθολικούς ιερείς, διεξήγαγε στα λατινικά την πρώτη λειτουργία μετά τη πτώση του καθεστώτος μπροστά σε πλήθος πιστών.¹⁴⁹ Παράλληλα, επιτράπηκε η ελεύθερη άσκηση της λατρείας στα σπίτια των πιστών, ενώ η λογοτεχνία-ακόμα και αυτή με θρησκευτικό περιεχόμενο- έπαψε να αποτελεί αντικείμενο λογοκρισίας από την κυβέρνηση, θέτοντας άκυρους τους προηγούμενους νόμους περί θρησκευτικής προπαγάνδας. Επίσης, στις θρησκευτικές κοινότητες επιτράπηκε η χρήση των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Παρά τις δυσχέρειες που υπήρχαν, μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1992 είχαν ανεγερθεί και επαναλειτούργησει γύρω στα 100 τζαμιά και 30 καθολικές και ορθόδοξες εκκλησίες.¹⁵⁰

Όταν το 1993 επισκέφτηκε την Αλβανία για πρώτη φορά ο Πάπας της Ρώμης, ο Πρόεδρος της χώρας, Σαλί Μπερίσα, στην ομιλία υποδοχής του, τόνισε χαρακτηριστικά ότι: «Η επίσκεψή σας Άγιε Πατέρα αντανακλά την πολύ σημαντική ηθική και υλική υποστήριξη προς την Αλβανία, που καταβάλλει προσπάθεια να ενταχθεί στην Ευρώπη...η επίσκεψή σας έχει μεγάλη σπουδαιότητα για την θρησκευτική αναγέννηση που επιχειρείται....Η Αλβανία είναι μία χώρα με μεγάλη θρησκευτική ανεκτικότητα...Σήμερα σ' αυτή την πλατεία σας υποδέχονται με ιδιαίτερη χαρά Αλβανοί καθολικοί, μουσουλμάνοι και ορθόδοξοι. Η επίσκεψή σας τους φέρνει πιο κοντά γιατί είναι αδέλφια και έχουν ίδιο Θεό, ίδια γη, ίδια μητέρα,

¹⁴⁸ Miranda Vickers- James Pettifer, Albania: From anarchy to a Balkan identity, http://books.google.gr/books?id=9IbgsDdeVxsC&pg=PR9&hl=el&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false, σελ.109.

¹⁴⁹ Nathalie Clayer, Islam, State and Society*, στο Religion et Nation chez les Albanais, XIXe-XXe siècles, Κωνσταντινούπολη, 2006, σελ.318-319.

¹⁵⁰ Miranda Vickers- James Pettifer, Albania: From anarchy to a Balkan identity, http://books.google.gr/books?id=9IbgsDdeVxsC&pg=PR9&hl=el&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false, σελ.100.

ίδιο αίμα, πολιτισμό και γλώσσα».¹⁵¹ Ήδη, αρκετά νωρίτερα, η μετριοπαθής και διαλλακτική πολιτική του Αλία έδωσε τη δυνατότητα στον επικεφαλής της Μουσουλμανικής Κοινότητας των Η.Π.Α. και σε αρκετούς καθολικούς κληρικούς να επισκεφτούν την Αλβανία, όπως τον Αύγουστο του 1989, όταν η μητέρα Τερέζα πραγματοποίησε για πρώτη φορά επίσκεψη.¹⁵²

Εδώ αξίζει να σημειωθεί, ότι στο επίπεδο της θρησκείας, η πόλη της Σκόδρας είναι ένα παράδειγμα της παραδοσιακής αρμονίας και ειρηνικής συνύπαρξης των δογμάτων στην Αλβανία. Στη Σκόδρα, πνευματικό κέντρο των καθολικών, όταν το 1992 ξανάνοιξε η καθολική εκκλησία της πόλης, μουσουλμάνοι και καθολικοί συνείσφεραν εξίσου. Πέντε μέρες μετά οι καθολικοί βοήθησαν στο άνοιγμα του δεύτερου τζαμιού.¹⁵³

Όπως διαφαίνεται λοιπόν, μετά την πτώση του καθεστώτος, η αναβίωση της θρησκευτικής ελευθερίας το 1991 βρίσκει το αλβανικό κράτος ενεργό στην προστασία και εγγύηση αυτού του δικαιώματος, με την δημιουργία ακόμα και μιας ειδικής κρατικής επιτροπής υπεύθυνης για τα θρησκευτικά δόγματα (State Committee for the Cults). Η επιτροπή αυτή, που συστάθηκε το 1999, ουσιαστικά αντικατέστησε την προηγούμενη κρατική γραμματεία που ήταν υπεύθυνη για τα θρησκευτικά ζητήματα (State Secretary of Religion). Αξιοσημείωτη διαφοροποίηση μεταξύ τους συνιστά το γεγονός ότι τα επιμέρους μέλη της Επιτροπής, που ήταν αρμόδια για τα ζητήματα της κάθε θρησκευτικής Κοινότητας, δεν ήταν όμοιων θρησκευτικών πεποιθήσεων με αυτές, όπως συνέβαινε απαραίτητα και για σκόπιμους λόγους πρωτύτερα.¹⁵⁴ Η επιτροπή αυτή τελούσε υπό τη δικαιοδοσία του Υπουργείου Τουρισμού, Πολιτισμού, Νεότητας και Αθλημάτων και ήταν επιφορτισμένη με το καθήκον να ρυθμίζει τις σχέσεις μεταξύ της Κυβέρνησης και των Κοινοτήτων, να

¹⁵¹ Miranda Vickers- James Pettifer, Albania: From anarchy to a Balkan identity, http://books.google.gr/books?id=9IbgsDdeVxsC&pg=PR9&hl=el&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false, σελ.110.

¹⁵² Nathalie Clayer, Islam, State and Society*, στο Religion et Nation chez les Albanais, XIXe-XXe siècles, Κωνσταντινούπολη, 2006, σελ.318.

¹⁵³ Miranda Vickers- James Pettifer, Albania: From anarchy to a Balkan identity, http://books.google.gr/books?id=9IbgsDdeVxsC&pg=PR9&hl=el&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false, σελ.99-100.

¹⁵⁴ Nathalie Clayer, God in the “Land of the Mercedes”. The religious communities in Albania since 1999*, στο Religion et Nation chez les Albanais, XIXe-XXe siècles, Κωνσταντινούπολη, 2006, σελ. 406.

προστατεύει τη θρησκευτική ελευθερία, να προωθεί την διαθρησκευτική συνεργασία και κατανόηση, να έρχεται σε επικοινωνία με τις Κοινότητες και να αντιλαμβάνεται τις απαιτήσεις των υπάρχοντων θρησκειών στην Αλβανία.¹⁵⁵ Με αυτόν τον τρόπο το αλβανικό κράτος ήρθε σε συμφωνία, αρχικά, με την Καθολική Κοινότητα και, στη συνέχεια, με τις υπόλοιπες τρεις, όπως θα δούμε και παρακάτω.

Εκείνη την περίοδο δημιουργήθηκε και το Δημοκρατικό Κόμμα της Αλβανίας, το πρώτο νόμιμο κόμμα της αντιπολίτευσης με αρχηγούς τον Σαλί Μπερίσα και Γκραμόζ Πάσκο. Οι ίδιοι έθεσαν τους εαυτούς τους υπεύθυνους για την εφαρμογή της Τελικής Πράξης της Συνθήκης του Ελσίνκι, που πρόσφατα η Αλβανία είχε υπογράψει και αφορούσε στα δικαιώματα των ελευθεριών του ανθρώπου.¹⁵⁶ Αν και οι μεταρρυθμίσεις έλαβαν χώρα στην Αλβανία προς τον εκδημοκρατισμό αυτής, εντούτοις η ιδεολογία του κομμουνισμού ήταν ακόμα ισχυρή.

Το Μάρτιο του 1991 διεξήχθησαν οι πρώτες πολυκομματικές εκλογές των τελευταίων 60 χρόνων, στις οποίες συμμετείχαν, πέραν του Δημοκρατικού, και άλλα νέα, μικρότερα κόμματα. Στην εκλογική αναμέτρηση τη νίκη απέσπασε το Κόμμα Εργασίας της Αλβανίας. Ο Αλία δεν κατάφερε να εκλεγεί, ενώ ιδιαίτερα υψηλά ήταν τα ποσοστά του Δημοκρατικού κόμματος.¹⁵⁷ Το Μάιο του 1991 η νέα Λαϊκή Εθνοσυνέλευση της Δημοκρατίας της Αλβανίας επικύρωσε το νέο Σύνταγμα. Σύμφωνα με το καινούριο Σύνταγμα, και συγκεκριμένα το άρθρο 7 «η Δημοκρατία της Αλβανίας αποτελεί ένα κοσμικό κράτος, που όμως οφείλει να σέβεται την ελευθερία στη θρησκευτική πίστη και να δημιουργεί τις συνθήκες για την άσκησή της».¹⁵⁸ Επιπλέον στο κεφάλαιο 5, άρθρο 18, όπου γίνεται λόγος για τις θεμελιώδεις ελευθερίες και τα δικαιώματα του ανθρώπου, αναφέρεται σχετικά ότι «η ελευθερία της σκέψης, της συνείδησης και της θρησκείας δεν πρέπει να καταστρατηγείται. Ο καθένας έχει το δικαίωμα να αλλάζει τη θρησκεία του και τα πιστεύω του, καθώς και να τα εκφράζει συλλογικά ή ατομικά, δημόσια ή ιδιωτικά... Η ελευθερία να εκφράζονται αυτά μπορεί να τεθεί εντός ορίων, όπως ορίζει ο νόμος, μόνο όσον αφορά στην προστασία και διατήρηση της δημόσιας τάξης, και άλλων ατομικών και

¹⁵⁵ <http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/2007/90160.htm>

¹⁵⁶ Miranda Vickers, Οι Αλβανοί, σελ.299.

¹⁵⁷ Στο ίδιο, σελ.305-307.

¹⁵⁸ Chapter I-Article 7: «The Republic of Albania is a secular state. The state respects the freedom of religious faith and creates conditions to exercise it».

συλλογικών δικαιωμάτων και αγαθών των υπολοίπων».¹⁵⁹ Τα άρθρα αυτά, επικυρώνοντας τη θρησκευτική ελευθερία, γίνονται οι συντελεστές μιας μεγάλης αλλαγής που ήδη είχε ξεκινήσει να διαφαίνεται στην αλβανική κοινωνία. Η Αλβανία γέμισε από ιεραπόστολους όλων των θρησκειών, μουσουλμάνους, χριστιανούς ορθόδοξους, καθολικούς αλλά και άλλων νεότερων θρησκευτικών δογμάτων. Διαπιστώνεται ότι η Αλβανία αποτελούσε πλέον μια αρένα για τους θρησκευτικούς εκπροσώπους που επεδίωκαν την εγκαθίδρυση και την ισχυροποίηση της θρησκείας τους.

Χαρακτηριστικά, σε όλη την Αλβανία μουσουλμανικά κράτη ή οι Μουσουλμανικές Κοινότητες αυτών, οι πλούσιοι μετανάστες της διασποράς-στην πλειονότητά τους Αλβανοί και διεθνείς μουσουλμανικοί οργανισμοί και σύνδεσμοι-ξεκίνησαν να επιδοτούν την κατασκευή τζαμιών στα χωριά τους, ενώ, επίσης, πολλά ξένα κράτη κατέθεταν βοήθεια και έστειλαν ειδικούς τεχνίτες για την επανακατασκευή και ανακαίνιση των θρησκευτικών κτιρίων. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Αραβίας, που χρηματοδότησε την εισαγωγή στη χώρα περισσότερων από μισό εκατομμύριο αντίτυπων του Κορανίου, ποσό που ξεπέρασε την πραγματική ζήτηση τόσο που στις αρχές της δεκαετίας μέσα στα τζαμιά παρατηρούνταν πολυάριθμα δέματα που δεν είχαν αποσφραγιστεί ποτέ. Οι Αλβανοί ήταν πρόθυμοι και δεκτικοί σε όποια βοήθεια τους προσφερόταν. Προς το μισό της ίδιας δεκαετίας είχαν ανεγερθεί πολυάριθμα μουσουλμανικά τεμένη, κυκλοφορούσαν 2-3 μουσουλμανικές εφημερίδες και, ταυτόχρονα, παιδιά και νέοι στάλθηκαν σε ξένες χώρες για να μπορέσουν να μελετήσουν ισλαμική θεολογία, αφού τα σχολεία στην Αλβανία παρέμεναν εκκοσμικευμένα. Διάφορες ξένες ισλαμικές οργανώσεις κάλυπταν επίσης τα έξοδα των Αλβανών που εξέφραζαν τη θέληση να πάνε στη

¹⁵⁹ Chapter V- Article 18: «The freedom of thought, conscience and religion may not be violated. Everyone may freely change his religion or beliefs and may manifest them, either alone or in community with others and in public or in private, in worship, teaching, practice and observance. Freedom to manifest one's religion or beliefs shall be subjected only to such limitations as are prescribed by law and are necessary in a democratic society, for the protection of public order, health and morals, or the rights and freedoms of others».

<http://eudo-citizenship.eu/NationalDB/docs/ALB%20Law%20on%20the%20Major%20Constitutional%20Provisions%20the%20Peoples%20Assembly%20of%20the%20Republic%20of%20Albania%201991%28consolidated%20version%29.pdf>

Μέκκα για προσκύνημα.¹⁶⁰ Τα θρησκευτικά σύμβολα έκαναν πάλι την εμφάνισή τους παντού. Τα σπίτια γέμισαν από εικόνες. Στις βιβλιοθήκες επανέρχεται το Κοράνι και η Βίβλος και ο χριστιανικός σταυρός ανασύρεται στην επιφάνεια.

Εκείνη την περίοδο στην Αλβανία υπήρχαν εκπρόσωποι όλων των δογμάτων, αλλά οι πιο ένθερμοι στην εκδήλωση της πίστης τους παρατηρούνταν ότι ήταν οι Ευαγγελιστές, οι οποίοι μαζί με Βαπτιστές, Μορμόνους, Μάρτυρες του Ιεχωβά κ.α. ήταν σε ανταγωνισμό μεταξύ τους αποσκοπώντας να προσφέρουν υλικά ερεθίσματα στους Αλβανούς και να τους ενθαρρύνουν τεχνιέντως, ώστε να τους προσηλυτίσουν. Χριστιανοί ιεραπόστολοι ένιωθαν να προΐστανται σε μια νέα χριστιανική σταυροφορία. Γι' αυτό το λόγο χιλιάδες Βίβλοι εκτυπώθηκαν, για να ανταγωνιστούν τα Κοράνια, που είχαν φτάσει από τον ισλαμικό κόσμο.¹⁶¹ Ωστόσο, στα μέσα της δεκαετίας του 1990 πολλοί Αλβανοί άρχισαν να αισθάνονται ενοχλημένοι από την παρουσία όλων αυτών των δογματικών και ιδιαίτερα φορτικών ιεραποστόλων που προσπαθούσαν να εξαγοράσουν τη συνείδησή ανθρώπων απελπισμένων, που αντιμετώπιζαν κατά κύριο λόγο δεινές συνθήκες διαβίωσης. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 η Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία, με επικεφαλής τον Μητροπολίτη Δρυϊνουπόλεως, τον Σεβαστιάνο, είχε αρχίσει να επωφελείται από τη νεοσύστατη Ορθόδοξη Εκκλησία της Αλβανίας, και προπαγάνδιζε μέσω του Πανελληνίου Συνδέσμου της Βορείου Ηπείρου. Ο αρχιεπίσκοπος ήταν ο επικεφαλής μιας πολύ μεγάλης μητρόπολης, που ως βάση της είχε την Κόνιτσα στη Βόρεια Ήπειρο. Αυτή η επισκοπή περιελάμβανε ένα μεγάλο μέρος της νότιας Αλβανίας – Βόρεια Ήπειρος – πατρίδα της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία. Για να φτάσει το μήνυμά του στους οπαδούς του στην Αλβανία, ο Σεβαστιανός οργάνωσε τελετές στο συνοριακό χωριό Μαυρόπουλο, χρησιμοποιώντας ιδιαίτερα χαρισματικούς Έλληνες ιεροκήρυκες, οι οποίοι μετέδιδαν το πνευματικό μήνυμα του χριστιανισμού σε κάθε Αλβανό που μπορούσε να ακούσει. Παρόλο που ο Πανελλήνιος Σύλλογος της Βορείου Ηπείρου ήταν περιθωριοποιημένος από την ελληνική πολιτική, τα στελέχη του και οι υποστηρικτές του προΐσταντο στη διανομή της βοήθειας στο νότιο τμήμα

¹⁶⁰ Nathalie Clayer, Ισλάμ, Κράτος και Κοινωνία στη μετα-κομμουνιστική Αλβανία, στο Ε.Ζεγκίνης, Μπεκτασήδες, Δερβίσηδες και εθνικό κίνημα στην Αλβανία, σελ.134-135.

¹⁶¹ Miranda Vickers- James Pettifer, Albania: From anarchy to a Balkan identity, http://books.google.gr/books?id=9IbgsDdeVxsC&pg=PR9&hl=el&source=gb_s_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false, σελ.115.

της Αλβανίας το 1991.¹⁶² Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, πολλοί Αλβανοί αντικατέστησαν το όνομά τους με ελληνικό όνομα και εμβαπτίστηκαν στην Ορθόδοξη πίστη, τόσο με σκοπό να λάβουν την όποια υλική βοήθεια όσο και για την έκδοση μιας βίζας εργασίας στην Ελλάδα. Από το 1991 στη νότια Αλβανία ορθόδοξες εκκλησίες αναπαλαιώθηκαν και οικοδομήθηκαν με ζήλο, από τεχνίτες που χρηματοδοτούνταν από την Ελλάδα ή την ελληνο-αμερικανική ορθόδοξη κοινότητα.¹⁶³ Ωστόσο, σήμερα πολλές από αυτές δε διαθέτουν πιστούς, εξαιτίας της μαζικής φυγής προς την Ελλάδα από ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού. Όπως παρατηρείται λοιπόν, οι θρησκευτικές κοινότητες πολλές φορές αναλαμβάνουν την πρωτοβουλία για εθνικές διεκδικήσεις με ή χωρίς την κρατική υποστήριξη.

Μέσα σε αυτές τις νέες συνθήκες που καλλιεργείται η θρησκευτική ελευθερία, έρχεται να προστεθεί ο καινούριος αστικός κώδικας της χώρας το 1994, στον οποίο καθορίζεται η δυνατότητα των διαφόρων οργανισμών να οργανώνονται και για θρησκευτικούς σκοπούς. Στο άρθρο 39 αναφέρεται χαρακτηριστικά, «οι οργανισμοί είναι κοινωνικές οργανώσεις που επιδιώκουν ένα σκοπό πολιτικό, επιστημονικό, πολιτιστικό, αθλητικό, θρησκευτικό, φιланθρωπικό ή οποιοδήποτε άλλο μη οικονομικό».¹⁶⁴ Σε συνέχεια αυτών, η επανόρθωση της θρησκευτικής ελευθερίας και συνείδησης, θα επιδράσει και στον ποινικό κώδικα του 1995, που εγκρίθηκε με το νομο νο.7895, όπου στην παράγραφο 10 γίνεται μνεία στα εγκλήματα κατά της θρησκευτικής ελευθερίας. Ειδικά στο άρθρο 131 αυτής της παραγράφου, υπογραμμίζεται η απαγόρευση να εμποδίζεται η δραστηριότητα των θρησκευτικών οργανισμών. Επίσης, καθορίζεται ότι η άσκηση εμποδίων στις δραστηριότητες των θρησκευτικών οργανώσεων και στην ελεύθερη άσκηση τους, καταδικάζεται με πρόστιμο ή με φυλάκιση μέχρι 3 χρόνια, ενώ αντίστοιχες ποινές επιβάλλονται και στις περιπτώσεις της καταστροφής ή της πρόκλησης ζημιών σε θρησκευτικούς

¹⁶² Miranda Vickers- James Pettifer, Albania: From anarchy to a Balkan identity, http://books.google.gr/books?id=9IbgsDdeVxsC&pg=PR9&hl=el&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false, σελ.111-112

¹⁶³ Στο ίδιο, σελ.112-113.

¹⁶⁴ Article 39: «Associations are social organizations that pursue political, scientific, cultural, religious, charitable, or any other non-profit goals».

<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UNTC/UNPAN014893.pdf>

χώρους, όπως και της παρεμπόδισης συμμετοχής σε θρησκευτικές τελετές ή γενικά έκφρασης του θρησκευτικού αισθήματος.¹⁶⁵

Το 1998 ψηφίζεται καινούριο σύνταγμα, όπου στο άρθρο 24 καθορίζεται ότι «η ελευθερία συνείδησης και θρησκείας είναι εγγυημένη». Επιπλέον, όμοια με το προηγούμενο σύνταγμα, ότι «ο καθένας είναι ελεύθερος να διαλέγει ή να αλλάξει τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις και να τις εκφράζει συλλογικά ή και ατομικά στη δημόσια ή ιδιωτική ζωή μέσω της λατρείας, της εκπαίδευσης και της άσκησης τελετών», και ότι «κανένας δεν πρέπει να υποχρεώνεται ή να εμποδίζεται στη συμμετοχή του σε μια θρησκευτική κοινότητα ή στην άσκηση της λατρείας του ή στο να δημοσιοποιεί την πίστη του».¹⁶⁶ Αυτό το άρθρο αποτελεί, χωρίς αμφιβολία, το ουσιαστικότερο άρθρο περί θρησκευτικής ελευθερίας. Η ελευθερία συνείδησης και θρησκείας εκφέρονται έχοντας διττή σημασία: αφενός, ο καθένας είναι ελεύθερος να διαλέξει τη θρησκεία του και, αφετέρου, έχει το δικαίωμα να εξασκεί ελεύθερα τη λατρεία του δόγματος αυτού. Αυτό δε συνιστά μόνο δικαίωμα συλλογικό αλλά και ατομικό. Είναι, δηλαδή, το άτομο, που ως μονάδα μπορεί να ασκεί το θρησκευτικό του δικαίωμα και σε συλλογικό επίπεδο, και όχι το σύνολο των πιστών, που νομιμοποιεί αυτό το δικαίωμα. Είναι ευδιάκριτο λοιπόν, το πλεονέκτημα που δίνεται στη θρησκευτική ελευθερία ως ατομική ελευθερία. Αυτό απαιτεί από το κράτος να αναγνωρίζει το δικαίωμα συμμετοχής του κάθε πιστού στις λατρευτικές τελετές του δόγματός του ή να είναι αδιάφορο σε σχέση με όλες τις θρησκείες.

Επιπρόσθετα, στο Σύνταγμα αυτό υπάρχουν και άλλα άρθρα που εγγυώνται και πραγματώνουν τη θρησκευτική ελευθερία. Καταρχάς, τη συνύπαρξη και ανεκτικότητα μεταξύ των θρησκευτικών δογμάτων εγγυάται και ο πρόλογός του

¹⁶⁵ Chapter II-Section X-Article 131: «Obstructing the activities of religious organizations».

«Ban on the activity of religious organizations, or creating obstacles for the free exercise of their activities, is punishable by a fine or to up to three years of imprisonment».

<http://www.hidaa.gov.al/english/laws/penal%20code.pdf>

¹⁶⁶ Part II- Chapter II- Article 24: 1. Freedom of conscience and of religion is guaranteed.

2. Everyone is free to choose or to change his religion or beliefs, as well as to express them individually or collectively, in public or private life, through cult, education, practices or the performance of rituals.

3. No one may be compelled or prohibited to take part in a religious community or its practices or to make his beliefs or faith public.

<http://www.osce.org/albania/41888?download=true>

Συντάγματος, δίπλα σε άλλες βασικές αξίες που ορίζονται ως χαρακτηριστικά του αλβανικού κράτους. Το άρθρο 3 συγκεκριμένα αναφέρει ότι, «η ειρηνική θρησκευτική συνύπαρξη πάντα υφίστατο». Συνδεδεμένο με αυτό είναι και το άρθρο 9.2, σύμφωνα με το οποίο, πολιτικά κόμματα και άλλες οργανώσεις, τα προγράμματα και η δραστηριότητα των οποίων βασίζονται σε μεθόδους απολυταρχικές, και τα οποία καλλιεργούν και στηρίζουν το ρατσιστικό, θρησκευτικό, εθνικό μίσος και ασκούν βία με σκοπό την ενδυνάμωσή τους και την επιρροή τους στην κρατική πολιτική, απαγορεύονται. Η εγγύηση για ελευθερία συνείδησης και θρησκείας εμπεριέχεται και στο άρθρο 18, όπου συναντάται η γενική αρχή της ισότητας και η απαγόρευση διακρίσεων για λόγους θρησκευτικής πίστης, αν και το περιεχόμενό της εν μέρει μπορεί να αρθεί, όπως υπογραμμίζεται στο 18.3, εάν συντρέχει μια λογική και αντικειμενική αιτιολόγηση της. Στο άρθρο 20 γίνεται αναφορά στις εθνικές μειονότητες και διαβεβαιώνεται μεταξύ άλλων και η θρησκευτική τους ελευθερία. Αυτές έχουν το δικαίωμα να εκφράζουν ελεύθερα και χωρίς περιορισμούς το πού ανήκουν θρησκευτικά.¹⁶⁷

Μείζονος σημασίας είναι το άρθρο 10 που καθορίζει τη σχέση ανάμεσα στη θρησκεία και το κράτος. Σύμφωνα με τις επιμέρους θέσεις του, το αλβανικό κράτος δεν ορίζει κάποια επίσημη θρησκεία, είναι ουδέτερο στα θρησκευτικά ζητήματα και εγγυάται σε όλους το δικαίωμα να εκδηλώνουν τη σκέψη τους φανερά στη δημόσια ζωή, αναγνωρίζει την ισότητα μεταξύ των θρησκευτικών κοινοτήτων, μεταξύ αυτού

¹⁶⁷ Article 3: «...religious coexistence, and coexistence with, and understanding of Albanians for, minorities are the bases of this state...»

Article 9.2: «Political parties and other organizations, the programs and activity of which are based on totalitarian methods, which incite and support racial, religious, regional or ethnic hatred, which use violence to take power or influence state policy, as well as those with a secret character, are prohibited pursuant to the law».

Article 18.2: «No one may be unjustly discriminated against for reasons such as gender, race, religion, ethnicity, language, political, religious or philosophical beliefs, economic condition, education, social status, or parentage».

Article 18.3: «No one may be discriminated against for the reasons mentioned in paragraph 2 without a reasonable and objective justification».

Article 20.1: «Persons who belong to national minorities exercise the human rights and freedoms in full equality before the law».

Article 20.2: «They have the right freely to express, without prohibition or compulsion, their ethnic, cultural, religious and linguistic belonging. They have the right to preserve and develop them, to study and to be taught in their mother tongue, and to unite in organizations and associations for the protection of their interests and identity».

<http://www.osce.org/albania/41888?download=true>

και των θρησκευτικών κοινοτήτων υπάρχει αμοιβαίος σεβασμός της ανεξαρτησίας τους και συνεργάζονται για το κοινό αλλά και ίδιον τους καλό, η σχέση τους καθορίζεται με βάση συμφωνίες που συνάπτονται μεταξύ των εκπροσώπων τους και τέλος, οι θρησκευτικές κοινότητες είναι νομικά πρόσωπα που έχουν αυτονομία στη διαχείριση των περιουσιών τους, σύμφωνα με τις αρχές και τους κανόνες τους, αρκεί φυσικά να μην παραβιάζονται τα συμφέροντα τρίτων.¹⁶⁸

Οι σχέσεις, λοιπόν, μεταξύ του κράτους και των Κοινοτήτων χαρακτηρίζονται από ουδετερότητα. Οι Κοινότητες θεωρούνται ανεξάρτητες από το κράτος και συνεργάζονται μαζί του για το κοινό καλό. Η θεσμική ουδετερότητα, έτσι όπως εκφέρεται στο σύνταγμα, και ο διαχωρισμός κράτους- εκκλησίας δηλώνουν τον κοσμικό και λαϊκό χαρακτήρα του κράτους. Αυτή η σχέση αποτελεί μια συνέχεια της «νομικής», εθιμικής, αλβανικής παράδοσης του «Κανούν»¹⁶⁹ και επηρεάζεται από τη θρησκευτική παράδοση της αλβανικής κοινωνίας, όπως αυτή εμφανιζόταν για περίπου πέντε αιώνες και χαρακτηριζόταν από τη συνύπαρξη των τεσσάρων μεγάλων θρησκευτικών κοινοτήτων, Μουσουλμάνων Σουνιτών, Μπεκτασήδων, Χριστιανών Ορθοδόξων και Καθολικών. Παράλληλα, το γεγονός ότι το Σύνταγμα του 1998 δεν αναγνωρίζει επίσημη θρησκεία, κατοχυρώνει την ισότητα μεταξύ των κοινοτήτων.

¹⁶⁸ Article 10.1: «In the Republic of Albania there is no official religion».

10.2: The state is neutral on questions of belief and conscience and guarantees the freedom of their expression in public life.

10.3: The state recognizes the equality of religious communities».

10.4: The state and the religious communities mutually respect the independence of one another and work together for the good of each and all».

10.5: .Relations between the state and religious communities are regulated on the basis of agreements entered into between their representatives and the Council of Ministers.

These agreements are ratified by the Assembly».

10.6: Religious communities are juridical persons. They have independence in the administration of their properties according to their principles, rules and canons, to the extent that interests of third parties are not infringed».

<http://www.osce.org/albania/41888?download=true>

¹⁶⁹ Ο «Κανούν» είναι ο άγραφος εθιμικός κώδικας δικαίου, με τον οποίο οι Αλβανοί διευθετούσαν τις διενέξεις τους και πραγματοποιούσαν τις κοινωνικές και οικονομικές συναλλαγές τους. Εμφανίστηκε για πρώτη φορά, στην πόλη Μπντίτα, της βόρειας Αλβανίας, τον 16^ο αιώνα και αργότερα, στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, εξαπλώθηκε σε ολόκληρο το γεωγραφικό χώρο της σημερινής Αλβανίας. Για πολλούς ερευνητές, ο άτυπος αυτός εθιμικός κώδικας ήταν ένας μηχανισμός, που η αλβανική εθνότητα χρησιμοποίησε τότε, για να αποτρέψει την ολοκληρωτική της αφομοίωση από την πολιτική των Οθωμανών κατακτητών. Ωστόσο, και μετά τη δημιουργία του αλβανικού κράτους έως και σήμερα, το «Κανούν» όχι μόνο εξακολουθεί να υφίσταται και να εφαρμόζεται ως ο νόμος τιμής και αίματος, συνώνυμο της αλβανικής βεντέτας, αλλά βρίσκεται σε ανησυχητική έξαρση, ιδίως μετά το τέλος του κομμουνιστικού καθεστώτος.

<http://www.kathimerini.gr/320721/article/epikairothta/kosmos/kanoyin-ta-isovia-tromoy-kai-aimatos>

Καθορίζεται, λοιπόν, το νομικό καθεστώς των κοινοτήτων χωριστό και διαφορετικό από αυτό του κράτους. Οι σχέσεις τους διαμορφώνονται με συμφωνίες που υποβάλλονται σε έγκριση από τη βουλή. Επιπλέον, οι θρησκευτικές κοινότητες αποτελούν πρόσωπα νομικού δικαίου, ανεξάρτητα, τα οποία αυτοπροσδιορίζονται και έχουν αυτονομία στη διαχείριση της ιδιοκτησίας τους και στην εσωτερική οργάνωσή τους.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι στο άρθρο 166, που είναι έμμεσα συνδεδεμένο με τη θρησκευτική ελευθερία, ο πολίτης, που για θρησκευτικούς λόγους- λόγους συνείδησης, δε δέχεται να εκτελέσει τη θητεία του στις ένοπλες δυνάμεις, υποχρεούται να προσφέρει μια εναλλακτική υπηρεσία, σύμφωνα με τους τρόπους που προβλέπονται σχετικά από το νόμο.¹⁷⁰ Προερχόμενη από ένα μακροχρόνιο κομμουνιστικό και απολυταρχικό καθεστώς, η παραπάνω ειδική μνεία αποτελεί στοιχείο προοδευτικό της αλβανικής κοινωνίας.

Το αλβανικό νομοθετικό καθεστώς, όπως φαίνεται, προσπάθησε να προσαρμόσει την εσωτερική νομοθεσία στα διεθνή πρότυπα και στα δεδομένα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, έτσι ώστε να ανταποκριθεί στις νομικές υποχρεώσεις του κράτους αποτελεσματικά, κατοχυρώνοντας συνταγματικά τα δικαιώματα και τις ελευθερίες του ανθρώπου και δη, τη θρησκευτική ελευθερία.

¹⁷⁰ Article 166.2: «A citizen who, for reasons of conscience, refuses to serve with weapons in the armed forces is obliged to perform alternative service, as provided by law».

<http://www.osce.org/albania/41888?download=true>

3.α.2 Ο ρόλος των θρησκευτικών Κοινοτήτων στη νέα εθνική ταυτότητα της Αλβανίας

Σε κάθε περίπτωση, όπως παρατηρείται από τη στιγμή της αναβίωσης των θρησκειών στην Αλβανία και έπειτα, και σε αντιδιαστολή με την ιστορικά ομολογούμενη ειρηνική συνύπαρξη όλων των δογμάτων, έριδες, προστριβές και συγκρούσεις δημιουργούνταν συχνά, ακόμα και εντός των κόλπων μιας θρησκευτικής Κοινότητας. Για παράδειγμα, η αλβανική μουσουλμανική Κοινότητα βρέθηκε αντιμέτωπη με συγκρούσεις και διενέξεις μεταξύ των παλαιών, παραδοσιακών πιστών της, που υποστήριζαν την παραδοσιακή και φιλελεύθερη ερμηνεία του Ισλάμ, και των νέων πιστών, που είχαν μόλις επιστρέψει από τις αραβικές χώρες και οι οποίοι υπό την επιρροή της θρησκευτικής εκπαίδευσης που είχαν λάβει εκεί, επέλεξαν την έτερη νομική σχολή του Ισλάμ, η οποία είναι λιγότερο ανεκτική και περισσότερο αυστηρή, ακραία και ριζοσπαστική. Και οι δύο αυτές ομάδες αποτελούσαν σέκτες του Σουνιτικού ισλαμικού δόγματος. Αυτό το φαινόμενο είχε προκαλέσει προβληματισμό και στα μέλη της κοινότητας των Μπεκτασήδων στην Αλβανία, της πιο φιλελεύθερης μορφής του Ισλάμ, που ήταν σε πλήρη αντίθεση με εξτρεμιστές και οι οποίοι αποτελούν ένα Ισλαμικό δόγμα με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, πανθεϊστες, αιρετικοί και αντιδογματικοί. Κήρυτταν και εφάρμοζαν και οι ίδιοι την ανοχή προς όλες τις μη μουσουλμανικές θρησκείες. Προκαλούσαν, με την υπέρ το δέον διαλλακτική τους βιωματική στάση ζωής, την οργή των συντηρητικών μουσουλμάνων, αφού στρέφονταν προς τους συνήθεις κανόνες του Ισλάμ, όπως την απαγόρευση του αλκοόλ, το πέπλο των γυναικών, και την στρόφη προς τη Μέκκα κατά τη διάρκεια της προσευχής. Υπέρ του Μπεκτασισμού θεωρούνταν ότι είχε ασκηθεί έντονη προπαγάνδα, υπό την ανοχή ή τη βοήθεια συχνά πολιτικών δυνάμεων. Ωστόσο, ως θρησκευτική παράδοση ήταν λίγο προστατευμένη, επειδή οι θρησκευτικοί του ηγέτες δεν είχαν επαρκή εκπαίδευση.

Επιπρόσθετα στα παραπάνω, αξίζει να υπογραμμιστεί ότι ενώ αρκετοί ήταν οι Αλβανοί που είχαν πάει για να μελετήσουν ισλαμική θεολογία σε αραβικές χώρες, η συντριπτική πλειοψηφία των Αλβανών δεν είχαν καμία πολιτισμική επαφή με τον ισλαμικό κόσμο. Η επίδραση των ενισχύσεων που λάμβαναν από διάφορες ξένες ισλαμικές οργανώσεις συνέβαλε ελάχιστα στο να αλλάξει αυτή η πτυχή. Έτσι,

προέκυπτε εύλογα μια αντιπαράθεση μεταξύ των τοπικών οργανώσεων, που είχαν ως στόχο να εφαρμόσουν την ισλαμική παράδοση όπως έως τότε ενυπήρχε στην καθημερινότητά τους, και από την άλλη των νέων στοιχείων που εισάγονταν από ξένες παραδόσεις αναφορικά με το Ισλάμ. Οι τοπικές οργανώσεις, ωστόσο, δε διέθεταν τους οικονομικούς πόρους για να ανταποκριθούν επαρκώς στις υλικές και πνευματικές ανάγκες των μελών τους. Ως αποτέλεσμα, ελλόχευε ο κίνδυνος η παράδοση της ανεκτικότητας που πρέσβευαν οι ηλικιωμένοι Αλβανοί να αντικατασταθεί από μια πιο ακραία δογματική μορφή του Ισλάμ, εκφραστές της οποίας ήταν νεαρότερα άτομα που ευκολότερα επηρεάζονταν από τους ξένους.

Από το 1998, όταν ανακαλύφθηκε στα Τίρανα και στο Ελμπασάν ένα δείγμα της ριζοσπαστικής Αιγυπτιακής Ισλαμικής οργάνωσης Τζιχάντ, όλες οι ενώσεις και τα ισλαμικά ιδρύματα στην Αλβανία ξεκίνησαν να υποβάλλονται σε σοβαρό και συνεχή έλεγχο. Ορισμένα μέλη της μουσουλμανικής κοινότητας φάνηκαν μάλλον ενοχλημένα από το τελευταίο, ενώ από την άλλη, μεγάλος αριθμός χριστιανικών ομάδων, ιδρυμάτων και κοινοτήτων φαίνεται να μην υφίστανται καμιά μορφή ελέγχου. Πολλοί Αλβανοί πιστεύουν ότι ένας από τους λόγους για τους οποίους η Ευρώπη δεν επισπεύδει την ένταξη της Αλβανίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, είναι το γεγονός ότι οι Αλβανοί, πλειοψηφικά μουσουλμάνοι, γίνονται θύματα της ευρείας ισλαμοφοβίας· παραβλέποντας την έλλειψη θρησκευτικού φανατισμού που χαρακτήριζε ανέκαθεν την αλβανική κοινωνία. Αυτό τονίζεται και στη σύγχρονη πραγματικότητα από το ακόλουθο παράδειγμα· όταν λάμβαναν χώρα οι διαμαρτυρίες σε όλο τον κόσμο κατά των δώδεκα δανικών γελοιογραφιών, που θεωρήθηκαν ότι πρόσβαλλαν το θρησκευτικό συναίσθημα των μουσουλμανών (ή έστω μιας αρκετά μεγάλης μερίδας αυτών),¹⁷¹ στην Αλβανία δεν έγινε οποιαδήποτε ιδιαίτερα σοβαρή,

¹⁷¹ Η δημοσίευση των δώδεκα δανικών γελοιογραφιών έλαβε χώρα στις 30 Σεπτεμβρίου 2005, στη δανική εφημερίδα «Jyllands-Posten», ως μέρος του άρθρου με τίτλο «Το πρόσωπο του Μωάμεθ». Οι αντιδράσεις που προκλήθηκαν ήταν άμεσες και οξύτατες, ενώ γρήγορα έλαβαν μεγάλες διαστάσεις, υπό τη μορφή δημόσιων διαβημάτων και καταγγελιών από επίσημους φορείς της Μουσουλμανικής Κοινότητας, εμπρησμών και καταστροφών πρεσβειών της Δανίας και εφημερίδων που αναδημοσίευσαν τις γελοιογραφίες, αποκλεισμού των δανικών προϊόντων αλλά και καταστροφών χριστιανικών εκκλησιών ως αντίποινα.

Σύμφωνα με πολλούς αναλυτές, οι γελοιογραφίες αυτές ήταν μία εύσχημη απάντηση εκ μέρους των κοσμικών αξιών, που τα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη πρεσβεύουν, προς τα συντηρητικά μουσουλμανικά ήθη και παραδόσεις, που θεωρούνται ότι θέτουν αυτές σε κίνδυνο.

<http://news.bbc.co.uk/2/hi/4677976.stm>

<http://www.pare-dose.net/3336>

παρέμβαση από Αλβανούς μουσουλμάνους, ούτε προκλήθηκαν διενέξεις και αναταραχές.¹⁷²

Τα τελευταία χρόνια, η μεγαλύτερη μουσουλμανική αρχή της Αλβανίας συνέβαλε στη δημιουργία του πρώτου ισλαμικού πανεπιστημίου στη χώρα έχοντας φυσικά την έγκριση της κυβέρνησης των Τιράνων. Η Κοινότητα πρέπει να παράσχει χρηματοδότηση για τέτοιες κατασκευές, επειδή σύμφωνα με την αλβανική νομοθεσία απαγορεύεται η χρηματοδότηση των θρησκευτικών ιδρυμάτων από το κράτος. Το Πανεπιστήμιο αποσκοπεί στο να υποδεχθεί φοιτητές από όλα τα βαλκανικά κράτη, πέραν των εγχωρίων. Οι ηγέτες των μετριοπαθών ισλαμικών οργανώσεων της χώρας πιστεύουν ότι είναι σημαντικό το γεγονός της ιδρύσεως τέτοιων πανεπιστημίων στην Αλβανία, για να αποτραπεί έτσι η έξοδος των νέων μουσουλμάνων από τη χώρα για τη λήψη της σχετικής τους εκπαίδευσης σε περιοχές όπου υπάρχει ο κίνδυνος να εντυπώσουν δόγματα ακραία και ιδεολογίες φανατικές, που δεν αντανakλούν την αλβανική παράδοση. Ωστόσο, από τη στιγμή της ίδρυσής του, έντονες διαστάσεις λαμβάνουν ο προβληματισμός και οι ενστάσεις μελετητών, ερευνητών καθώς και των υπόλοιπων θρησκευτικών Κοινοτήτων και κυρίως της Καθολικής, που θεωρούν το ίδρυμα αυτό μοχλό επιτάχυνσης της ριζοσπαστικοποίησης των μουσουλμάνων, προπύργιο στην Αλβανία του ισλαμικού φονταμενταλισμού και χώρο μετατροπής των κατά τ' άλλα «άθρησκων» Αλβανών σε φανατικούς ισλαμιστές.

Αυτή η πεποίθηση δεν είναι άτοπη, γιατί, μετά την κατάρρευση του κομμουνιστικού καθεστώτος και κατά την αναδιοργάνωση των θρησκευτικών Κοινοτήτων που ξεκίνησε στις αρχές του 1990, η μουσουλμανική Κοινότητα κατανοώντας την αδυναμία της λόγω των πενιχρών της μέσων για την ανασύνταξή

¹⁷² James Pettifer, Mentor Nazarko, Strengthening Religious Tolerance for a Secure Civil Society in Albania and the Southern Balkans, στο Ermir Gjinishi, The Historical Background to the Muslim Community in Albania, σελ.61,
<http://books.google.gr/books?id=wMhg8VwMs7QC&pg=PA61&lpg=PA61&dq=the+publication+of+caricatures+of+the+prophet+Muhammad-reactions+in+albania&source=bl&ots=6Yh1Cd5EUW&sig=Ek5w8MZQDK9aeyuWFntGOxJx-bg&hl=el&sa=X&ei=I0sVVN8Qh-Q6j-WAwAM&ved=0CCUQ6AEwATgK#v=onepage&q&f=false>

των οργανισμών της, δέχτηκε αβίαστα χρηματοδοτήσεις και περαιτέρω παρεμβατικό ρόλο από ξένες ισλαμικές οργανώσεις, προερχόμενες από την Τουρκία και από αραβικές χώρες. Επιπλέον, οι νέοι, που κατά την περίοδο Χότζα δεν είχαν καμία επαφή με τη θρησκευτική κουλτούρα που προυπήρχε, ήταν λογικό να ασπαστούν ανεμπόδιστα ό,τι η θρησκευτική εκπαίδευση τους παρείχε, όταν μάλιστα τη λάμβαναν σε κράτη εξτρεμιστικά ως προς τα θρησκευτικά τους ιδεολογήματα. Οι προστριβές και οι αντιπαραθέσεις που προκύπτουν από την προσπάθεια ιδιαίτερα των μορφωμένων νέων μουσουλμάνων στις αραβικές χώρες να τροποποιήσουν τα ισχύοντα θρησκευτικά ήθη και πρακτικές, ενσωματώνοντας στοιχεία που αντανακλούν μια αδιάλλακτη μορφή του Ισλάμ, είναι συνεχείς. Υπήρξε, για παράδειγμα, στο πρόσφατο παρελθόν, πρόταση για την τροποποίηση των θρησκευτικών τελετών στη μουσουλμανική κοινότητα, η οποία όμως απορρίφθηκε μετά από μακρά συζήτηση από το Γενικό Συμβούλιο της Ισλαμικής Κοινότητας, που συμφώνησε ομόφωνα να μην αντικατασταθεί το παραδοσιακό τελετουργικό από τις εισαγόμενες τελετουργίες.¹⁷³ Αυτό θα μπορούσε να ειπωθεί ότι ήταν μια ενθαρρυντική νίκη της αλβανικής μουσουλμανικής κοινότητας, που υπεραμύνεται με τη στάση αυτή και εκπροσωπεί τη συνέχεια ενός φιλελεύθερου και ανεκτικού Ισλάμ στην Αλβανία. Αυτή τη στιγμή στην Αλβανία υπάρχουν σχετικά λίγα στοιχεία του συντηρητικού Ισλάμ, όπως καταγράφεται σε επίσημες διεθνείς εκθέσεις και αναφορές. Πέρα από την ταχυσυρραφή αύξηση των γυναικών που φορούν την μαντίλα στη χώρα και η οποία δεν ερμηνεύεται απαραίτητα ως δείγμα ακραίας θρησκευτικής έκφρασης και ενός ριζοσπαστικού Ισλάμ, η μεγάλη πλειοψηφία των μουσουλμάνων Αλβανών, διέπονται από μια συνειδητότητα διαθρησκευτικής ανεκτικότητας και θρησκευτικής ωριμότητας και μετριοπάθειας, ενώ, όπως θα δούμε στη συνέχεια, προβαίνουν σε μέτρα προς ενίσχυση του κοσμικού χαρακτήρα της κοινωνίας, όπως οι ίδιοι τα αιτιολογούν και τα ερμηνεύουν, με πιο χαρακτηριστικό και επίκαιρο παράδειγμα, μείζονος σημασίας, την πρόσφατη απαγόρευση των θρησκευτικών συμβόλων-της μαντίλας, του σταυρού και άλλων- σε σχολικά ιδρύματα της χώρας.

Και στις υπόλοιπες, όμως, θρησκευτικές Κοινότητες δεν έλειψαν οι καταγγελίες για προσπάθεια προσεταιρισμού αυτών από ξένα στοιχεία και για παρεμβατικότητα. Ο πιο εύσημος τρόπος για τον παρεμβατισμό αυτό είναι η

¹⁷³ <http://www.balcanicaucaso.org/aree/Albania/La-fede-degli-albanesi-34897>

προσφορά οικονομικής βοήθειας. Η αλβανική Καθολική και Ορθόδοξη εκκλησία υποστηρίζονται από το Βατικανό και από την Ελλάδα αντίστοιχα, για πολλούς μάλιστα σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό και λαμβάνοντας πολύ μεγαλύτερη βοήθεια υλική και οικονομική εν συγκρίσει με αυτή που έλαβε η Μουσουλμανική Κοινότητα, τόσο οι Σουνίτες όσο και οι Μπεκτασήδες, οι οποίοι νιώθουν ότι κατηγορούνται ευκολότερα για κάθε ξένη βοήθεια που μπορούν να λαμβάνουν. Για παράδειγμα, μια αιγυπτιακή ισλαμική οργάνωση χρηματοδότησε τα τελευταία χρόνια την κατασκευή ενός τζαμιού στην πόλη Πεσκόπι, όπως επίσης, και ένα νέο σύστημα καναλιών και ύδρευσης. Όπως είπαν οι κάτοικοι, η Ευρωπαϊκή Ένωση είχε υποσχεθεί αυτά τα έργα πολύ καιρό προωτέρα, αλλά μόνο χάριν των Αιγυπτίων πραγματοποιήθηκαν.¹⁷⁴ Από την άλλη οι Μπεκτασήδες, ενώ έχουν άμεση ανάγκη από κεφάλαια για την αποκατάσταση των τεκέδων και τη δημιουργία ενός ινστιτούτου επιστημονικής μελέτης της μπεκτασικής παράδοσης και ιστορίας, επέλεξαν να είναι απολύτως ανεξάρτητοι. Αυτό συνεπαγόταν την απόρριψη μεγάλων ποσών που προσέφερε συνεχώς το Ιράν· παρά την ολοκληρωτική έλλειψη πόρων, η θρησκευτική αυτή κοινότητα αρνείται συστηματικά όλες τις προσφορές που υποβάλλονται από την ιρανική κυβέρνηση, αναφορικά συνήθως με την κατασκευή σχολείων και την υλοποίηση άλλων εκπαιδευτικών έργων.¹⁷⁵

Επίσης, σε σχέση με τα παραπάνω και την παρεμβατικότητα των ξένων στοιχείων, θα πρέπει να αναφερθεί και μία επιπλέον πτυχή αυτού του φαινομένου. Στο σύνολο της αλβανικής επικράτειας παρατηρούνται τεράστιες αρχιτεκτονικές δομές που κατασκευάστηκαν από αλλοδαπούς, συχνά περιττές και ασύμβατες με την περιβάλλουσα αισθητική. Γιγαντιαία τζαμιά ανεγέρθηκαν σε περιοχές όπου ο πληθυσμός έχει μειωθεί αισθητά και πολλές εκκλησίες χτίστηκαν σε περιοχές όπου οι χριστιανοί αποτελούσαν μια μικρή μειοψηφία. Για παράδειγμα, στο μικρό χωριό που βρίσκεται στα βόρεια, το Korlik, όπου ο πληθυσμός είναι στην πλειοψηφία του χριστιανικός, ένα μεγάλο κίτρινο τζαμί, που χτίστηκε από τους Σαουδάραβες το 1992, έρχεται σε μεγάλη αντίθεση με τα μικροσκοπικά σπίτια και τα βρώμικα δρομάκια που υπάρχουν σε αυτό το μικρό και αδύναμο βόρειο χωριό της Αλβανίας. Παράλληλα, στην πόλη Fier, όπου ο πληθυσμός συντίθεται από Μουσουλμάνους και Ορθοδόξους

¹⁷⁴ Στο ίδιο.

¹⁷⁵ <http://www.balcanicaucaso.org/aree/Albania/La-fede-degli-albanesi-34897>

και όπου δεν ζεί σχεδόν κανένας Καθολικός, χτίστηκε μια μεγάλη καθολική εκκλησία, ενώ, στο νότιο τμήμα της χώρας παρατηρούνται συχνά, ακόμα και σε αραιοκατοικημένες περιοχές, πολλές νεόκτιστες Ορθόδοξες εκκλησίες.¹⁷⁶

3.β. Οι διακριτοί ρόλοι Πολιτείας-Κοινοτήτων σε θεσμικό επίπεδο και ο βαθμός εκκοσμίκευσης του σημερινού κράτους.

Όπως προειπώθηκε, από το 1990 και έπειτα, τίθενται νέες βάσεις στις σχέσεις μεταξύ των θρησκευτικών Κοινοτήτων και του κράτους, ενώ και η σχέση εθνικής και θρησκευτικής ταυτότητας ορίζεται υπό νέα οπτική, όπως θα δούμε και παρακάτω.

Επίσης, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι τα συντάγματα, και δή το τελευταίο του 1998, εγγυώνται τη θρησκευτική ελευθερία σε τέτοιο βαθμό ώστε τα ίδια αποτελούν νόμο σχετικό με αυτήν. Το ίδιο σύνταγμα, θέλοντας να μεγιστοποιήσει την ισχύ κανόνων, αναφορικών με τη θρησκευτική ελευθερία, δημιούργησε μια κρατική επιτροπή, υπό τον έλεγχο του Συμβουλίου των Υπουργών, καθώς το κράτος είναι αυτό που λειτουργεί ως εγγυητής των δικαιωμάτων των θρησκευτικών κοινοτήτων. Η ίδια επιτροπή ήταν υπεύθυνη και για τη σύναψη των συμφωνιών που, όπως προειπώθηκε, έγιναν μεταξύ του κράτους και των Κοινοτήτων· το 2002 με την Καθολική, το 2008 με τη Μουσουλμανική, με την Μπεκτασική και με την Ορθόδοξη Εκκλησία.

Επιπλέον, σύμφωνη και συνεπής με τη νέα διαλλακτική στάση του κράτους απέναντι στα θρησκευτικά ζητήματα είναι η μεγάλη, ελεύθερη και χωρίς περιορισμούς εισροή ιεραπόστολων όλων των δογμάτων που εκπροσωπούνταν στην Αλβανία· σε αυτούς προστέθηκαν και εκπρόσωποι έτερων ή νέων θρησκευτικών δογμάτων που κατέκλυσαν τη χώρα, όπως για παράδειγμα Μάρτυρες του Ιεχωβά, Βαπτιστές, Μορμόνοι και άλλοι, οι οποίοι μέσω της ανθρωπιστικής και εκπαιδευτικής βοήθειας και παροχής υπηρεσιών που προσφέρουν, αποσκοπούν στον

¹⁷⁶ Στο ίδιο.

προσηλυτισμό των Αλβανών για τους οποίους πιστεύουν ότι λειτουργούν επιφανειακά και τυχοδιωκτικά στην επιλογή θρησκευτικής ταυτότητας.

Παρά τους κινδύνους που ελλοχεύει αυτό το φαινόμενο, η τρέχουσα αντίληψη που επικρατεί είναι επιδοκιμαστική για το αλβανικό κράτος, δεδομένου ότι υπήρξε ένα άνοιγμα προς νέες πεποιθήσεις.

Αξίζει να αναφερθεί επίσης, ότι, κατά την περίοδο της αναβίωσης των θρησκειών, έντονη ήταν η συζήτηση αναφορικά με τα παραπάνω και, πιο συγκεκριμένα, με τη σχέση των Αλβανών με τη θρησκεία και το αν θα έπρεπε η Αλβανία τελικά να αναζητήσει συμμάχους στη Μουσουλμανική Μέση Ανατολή ή στην Χριστιανική Δύση. Οι ερμηνείες που δόθηκαν σχετικά με αυτόν τον προβληματισμό ήταν τρεις.

Το πρώτο ρεύμα εκφράστηκε από τον Αλβανό συγγραφέα Ισμαήλ Κανταρέ. Στο βιβλίο του «Η Αλβανική Άνοιξη», (1995), απευθύνει κάλεσμα στους συμπατριώτες του να στραφούν στην πίστη των προγόνων τους, τη χριστιανική, και ειδικότερα δε, την καθολική. Με αυτόν τον τρόπο οι Αλβανοί θα έπαιρναν και τυπικά διαζύγιο από την απολίτιστη Ανατολή στρεφόμενοι, μετά από τόσα χρόνια απομόνωσης, προς την ευημερούσα και πολιτισμένη Δύση. Όπως χαρακτηριστικά λέει: « Οι Αλβανοί είναι μεταξύ των λαών που υπέφεραν περισσότερο απ' όλους, τόσο από τον Ισλαμισμό όσο και από τον κομμουνισμό. Αυτός ήταν και ο λόγος που έχασαν την επαφή τους με την Ευρώπη δύο φορές στο παρελθόν...» Επίσης, τονίζει ότι «η Αλβανία ρέπει περισσότερο προς την Χριστιανική κουλτούρα, γιατί αυτή συνδέεται με τον πολιτισμό, τις μνήμες και τη νοσταλγία της περιόδου που προηγούνταν της Οθωμανικής κυριαρχίας ,ενώ, αντίθετα, το Ισλαμικό δόγμα θα αποδυναμωθεί σταδιακά, γιατί αποτελεί αποσκευή των Οθωμανών κατακτητών. Αυτό το στοιχείο θα είναι ο συνδετικός κρίκος της χώρας με την Ευρώπη».¹⁷⁷ Σύμφωνα με τη θεωρητική αυτή προσέγγιση, η Αλβανία ανήκει στην Ευρώπη, της γνώσης, της προόδου, του πολιτισμού και του Διαφωτισμού, ενώ αυτή η ταύτιση ορίζεται ως μια προσπάθεια των Ορθόδοξων ή Καθολικών Αλβανών να αποδείξουν τη μη μουσουλμανική τους ταυτότητα.¹⁷⁸ Το δεύτερο ρεύμα, που παρουσιάζεται ιδιαίτερα

¹⁷⁷ Nathalie Clayer, *The conversion to Islam*, στο *Religion et Nation chez les Albanais, XIXe-XXe siècles*, Κωνσταντινούπολη, 2006, σελ.372-373.

¹⁷⁸ Nathalie Clayer, *Οι απαρχές του αλβανικού εθνικισμού*, Ιωάννινα, 2009, σελ.575.

ισχυρό στην εθνικιστική ελίτ της Αλβανίας και του Κοσόβου, χαρακτηρίζεται από την ευλαβική τήρηση του θρησκευτικού πλουραλισμού, της ανεξιθρησκείας και το διαχωρισμό της θρησκείας με την πολιτική. Οι εκπρόσωποι αυτού του ρεύματος είναι πολύ πιο κοντά στους πρωτεργάτες του αλβανικού εθνικισμού. Ένα τρίτο ρεύμα, πολύ πιο μειοψηφικό, εμφανίζεται το 1991. Θα μπορούσε κανείς να το αποκαλέσει, κατά την Clayer, ισλαμο-εθνικισμό.¹⁷⁹ Σύμφωνα με αυτό, ο εξισλαμισμός των Αλβανών δεν ήταν το αποτέλεσμα της επιβολής των Οθωμανών, αλλά αποτελούσε την αιτία, μια εθνική στρατηγική, ώστε να αποφύγουν οι Αλβανοί τη σλαβοποίηση ή την ελληνοποίησή τους.¹⁸⁰ Επομένως, το Ισλάμ αποτελεί τον σκληρό πυρήνα της αλβανικής εθνικής ταυτότητας. Το ρεύμα του ισλαμο-εθνικισμού χαρακτηρίζεται συνάμα από έναν κρυφό ή σαφή αντι-δυτικισμό και γι' αυτό αποτελεί και αντικείμενο σφοδρής επίθεσης της πλειοψηφίας της αλβανικής εθνικιστικής ελίτ.¹⁸¹

Στις 24 Οκτωβρίου 2008 υπογράφηκαν μεταξύ των θρησκευτικών κοινοτήτων και του κράτους, σε μια δημόσια τελετή, οι συμφωνίες αναφορικά με τον προσδιορισμό των αμοιβαίων σχέσεων. Στην τελετή συμμετείχαν οι εκπρόσωποι και των τεσσάρων θρησκευτικών Κοινοτήτων της Αλβανίας, αν και η Καθολική Εκκλησία είχε υπογράψει σχετικό σύμφωνο από το 2002. Αυτές οι συμφωνίες έδωσαν στις Κοινότητες το καθεστώς μέσα στο οποίο ενυπήρχαν και το οποίο είχαν χάσει το 1967 και περιλάμβαναν επίσημη αναγνώριση των Κοινοτήτων, κατά προτεραιότητα αποκατάσταση των περιουσιών τους και φορολογικές απαλλαγές. Παράλληλα, εγγυούνταν τον αποκλεισμό κάθε δυνατότητας παραβίασης στους θεσμούς που είχαν θρησκευτικό χαρακτήρα.¹⁸² Ο Αλβανός πρωθυπουργός Σαλί Μπερίσα, στο λόγο του κατά τη διάρκεια της τελετής, ζήτησε συγγνώμη στις Κοινότητες έναντι του αλβανικού κράτους για τα εγκλήματα που διεπράχθηκαν προς αυτές κατά τη διάρκεια του κομμουνιστικού καθεστώτος. Ουσιαστικά, οι παραπάνω συμφωνίες επαναλάμβαναν ό,τι το σύνταγμα του 1998 είχε κατοχυρώσει.

¹⁷⁹ Nathalie Clayer, *The conversion to Islam*, στο *Religion et Nation chez les Albanais, XIXe-XXe siècles*, Κωνσταντινούπολη, 2006, σελ.368.

¹⁸⁰ Nathalie Clayer, *Islam, State and Society**, στο *Religion et Nation chez les Albanais, XIXe-XXe siècles*, Κωνσταντινούπολη, 2006, σελ.330-331.

¹⁸¹ Γκάζι Καπλάνι, *Θρησκεία και Αλβανική εθνική ταυτότητα*,

<http://pandemos.panteion.gr/index.php?op=record&pid=iid:1251&lang=en>

¹⁸² <http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2009/eur/136016.htm>

Επιπλέον, στην ετήσια συνάντηση στα Τίρανα τον Σεπτέμβριο του 2011, εκπροσώπων των επιτροπών Δικαιοσύνης και Ειρήνης από είκοσι τρεις ευρωπαϊκές χώρες, υπογραμμίστηκε η ειρηνική συνύπαρξη των διαφόρων θρησκειών στην Αλβανία και δόθηκε έμφαση στην αξία που θα είχε για την Ευρώπη ένα τέτοιο πρότυπο συνεργασίας, διαλόγου, πολυπολιτισμικότητας και πολυθρησκευτικότητας.¹⁸³ Με την ευκαιρία αυτή, και ο ίδιος ο Σαλί Μπερίσα αναφέρθηκε στην Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και στο δικαίωμα του κάθε ανθρώπου ελεύθερα να επιλέξει και να βιώνει τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις. Ωστόσο, ο Πρόεδρος της Αλβανίας, για να διασφαλίσει την πολιτική του επικράτηση και να εξασφαλίσει τη διατήρησή της, σκόπιμα και συνειδητά παραβίασε την αρχή της μη ανάμειξης της πολιτικής στις θρησκευτικές υποθέσεις και αντίστροφα.

Θα πρέπει να τονιστεί το γεγονός ότι ο ίδιος ο Μπερίσα με την πολιτική του ήταν η αιτία, ώστε να ξεσπάσει μια οξεία συζήτηση με έντονο θρησκευτικό χαρακτήρα ως συνέχεια των συζητήσεων που είχαν ξεκινήσει από τις αρχές της δεκαετίας του 1990. Αφορμή αποτέλεσε το γεγονός ότι στις 2 Δεκεμβρίου 1992, κρίνοντας πιθανώς ότι οι φλόγες του πολέμου στην Γιουγκοσλαβία πλησιάζουν και στο Κόσοβο και ότι η Αλβανία θα χρειαστεί συμμάχους, υπέγραψε, ώστε η χώρα να γίνει μέλος της Ισλαμικής Διάσκεψης. Ως απόρροια της συγκεκριμένης ενέργειάς του, κατηγορήθηκε από ένα μεγάλο μέρος των πολιτικών του αντιπάλων και Αλβανών διανοούμενων ότι επιδιώκει τη μετατροπή της Αλβανίας σε ισλαμικό προπύργιο. Πράγματι άλλωστε, η συμφωνία αυτή είχε ως συνέπεια να ισχυροποιηθούν οι ισλαμικές οργανώσεις της Αλβανίας -ανθρωπιστικές και μη-, οι οποίες έδειξαν ιδιαίτερο ζήλο για την ανέγερση των ισλαμικών και πολυτελών τεμενών.

Σύμφωνα με τον Καπλάνι, σημαντικό ρόλο στην ανάμειξη της πολιτικής με τη θρησκεία φέρεται να διαδραμάτισε ο αρχηγός των Αλβανικών Μυστικών Υπηρεσιών, Μπασκίμ Γκαζιντέντε. Ο Γκαζιντέντε, προτού γίνει αρχηγός των Μυστικών Υπηρεσιών, ήταν πρόεδρος του Συνδέσμου των Μουσουλμάνων διανοουμένων «Η Ισλαμική Κουλτούρα». Σε αυτόν οφείλεται η εκτροπή της οργάνωσης από τον

¹⁸³ <http://www.news.va/en/news/europealbania-albanian-model-of-inter-religious-an>,
http://www.katolsk.dk/fileadmin/katolsk/User_uploads/dokumenter_andre/Final_Declaration.2011.J_P_Europe_from_Albania.pdf

πολιτιστικό της χαρακτήρα και η κατεύθυνσή της προς έναν περισσότερο πολιτικό. Ένας από τους στόχους πλέον της οργάνωσης είναι η δημιουργία στην Αλβανία μιας κοινωνίας που θα στηρίζεται σε ισλαμικές αξίες. Ο ίδιος επηρέασε εμφανώς τον Μπερίσα προσπαθώντας να τον πείσει ότι, για να κρατηθεί στην εξουσία, πρέπει να στηριχθεί κυρίως στον Βορρά και στο μουσουλμανικό στοιχείο της χώρας. Παρόλα αυτά και αναλογικά με την πολιτική επιρροή που ασκήθηκε από την οργάνωση, ο αριθμός των οπαδών της ήταν σχετικά περιορισμένος.¹⁸⁴

Παράλληλα, η θέαση της Αλβανίας ως Μουσουλμανικού έθνους από τους Ορθόδοξους και Ευρωπαίους γείτονές της, έθετε σε κίνδυνο τον κοσμικό χαρακτήρα και το δυτικό προσανατολισμό της νέας αλβανικής ταυτότητας με άμεσο στόχο την ευρωπαϊκή προοπτική της χώρας. Επιπρόσθετα, φιλελεύθεροι Αλβανοί διανοούμενοι προσπάθησαν να εξουδετερώσουν αυτές τις τάσεις, προπαγανδίζοντας τον αλβανικό οικουμενισμό ως το μόνο φάρμακο εναντίον των εσωτερικών θρησκευτικών διαιρέσεων ή ακόμα και εναντίον των προσπαθειών μίας συγκεκριμένης θρησκείας - στην περίπτωση αυτή, του Ισλάμ - να αποκτήσει πολιτική κυριότητα. Ο Σκέλζεν Μαλίκι¹⁸⁵ γράφει χαρακτηριστικά ότι «Εάν το κενό που άφησε ο κομμουνισμός πίσω του μπορεί να αντικατασταθεί με κάτι, με ένα είδος εθνικής πίστης ή δοξασίας, τότε αυτό θα γίνει η πίστη ότι οι Αλβανοί είναι ένα έθνος οικουμενισμού, που θα φέρει την παράδοση ανθρώπων όπως ο Ναΐμ Φράσαρι, ο Φαν Νόλι και ο Γκέργκι Φίστα».¹⁸⁶ Είναι σημαντικό να επισημάνουμε το γεγονός της επαναπρόσληψης της θρησκευτικής ταυτότητας μετά την κατάρρευση του κομμουνιστικού καθεστώτος και την ανοχή και ανεκτικότητα του αλβανικού κράτους στη θρησκευτική πολλαπλότητα, στοιχεία τα οποία άπτονται άμεσα με την ευρωπαϊκή προοπτική της Αλβανίας.

Άλλωστε, με την επαναφορά της θρησκείας στο προσκήνιο στις αρχές της δεκαετίας του 1990, η Δημοκρατία της Αλβανίας έγινε αντικείμενο έντονου ενδιαφέροντος πολλών παρατηρητών. Αυτό δεν ήταν τυχαίο, καθώς η χώρα αυτή

¹⁸⁴ Γκάζι Καπλάνι, Θρησκεία και Αλβανική εθνική ταυτότητα, <http://pandemos.panteion.gr/index.php?op=record&pid=iid:1251&lang=en>

¹⁸⁵ Ο Σκέλζεν Μαλίκι (1947) είναι Αλβανός φιλόσοφος, συγγραφέας, κριτικός τέχνης, πολιτικός αναλυτής και ένας από τους ιδρυτές του Κοινωνικού Δημοκρατικού Κόμματος στο Κόσοβο.

¹⁸⁶ Stephanie Schwandner-Sievers - Bernd J.Fischer (επιμέλεια), Αλβανικές ταυτότητες - Μύθος και Ιστορία, σελ.108-109.

αποτελέσσε από το 1967 έως το 1991 το μοναδικό αθεϊστικό κράτος στον κόσμο, στοιχείο το οποίο την διαφοροποιούσε εξ' ολοκλήρου και από τις υπόλοιπες βαλκανικές χώρες. Η θρησκευτική αυτή αναβίωση σε συνδυασμό με αυτήν την ιδιαιτερότητά της, την έθεσαν στο επίκεντρο συζητήσεων, εγχώριων και μη, ως προς τη θέση της στην Ευρώπη και στην ευρύτερη μουσουλμανική κοινότητα¹⁸⁷, αλλά και ως προς τον επικείμενο εκ νέου, ίσως, προσδιορισμό της σχέσης μεταξύ θρησκευτικής και εθνικής ταυτότητας. Σημείο αναφοράς, σχετικά με το τελευταίο, αποτέλεσαν οι σχέσεις μεταξύ των Κοινοτήτων και του κράτους, όπως αυτές καταρχάς διαμορφώθηκαν σε θεσμικό επίπεδο βάσει των μετακομμουνιστικών συνταγμάτων, και ιδίως αυτό του 1998. Ο διαχωρισμός των ρόλων και των αρμοδιοτήτων τους στα σχετικά άρθρα είναι ευδιάκριτος και επικυρώνεται από την ποινικοποίηση της όποιας παρεμβατικής ενέργειας του ενός προς το άλλο.

Ο αυστηρά δυτικός προσανατολισμός της χώρας αποσκοπούσε στην προσέγγιση της παγκόσμιας και κυρίως ευρωπαϊκής κοινότητας και ακολούθως στην αποδοχή και ένταξή της σε ευρωπαϊκούς και διεθνείς οργανισμούς. Άλλωστε, δεν ήταν πρωτόγνωρος, αφού και στην προ-Χότζα περίοδο παρατηρούνταν έντονα αυτό μέσω των συμμαχιών της και συχνών συμφωνιών της με την Ιταλία. Αυτό αφενός, ήταν παρελκόμενο μιας πολιτικής στρατηγικής που αναζητούσε «συμμαχίες» και «συνεταιρισμούς», για να ενισχύσει την εθνική ασφάλεια και ακεραιότητα και φυσικά για να εξασφαλίσει οικονομική και υλική βοήθεια από τους έτερους συμμάχους. Αποκήρυσσε, δυναμικά πλέον, τον απομονωτισμό και την εσωστρέφεια που το καθεστώς Χότζα είχε επιβάλει στη χώρα και τους κατοίκους της και αποτέλεσε την αιτία για την οπισθοδρόμηση, στασιμότητα και υπολειτουργία της αλβανικής κοινωνίας. Αφετέρου δε, δεν θα πρέπει να παραβλέψουμε, από την αρχή της ιδρύσεως του αλβανικού κράτους και έπειτα, τον βασικό, μείζονα και απώτερο στόχο των αλβανικών αρχών, όποιες και να ήταν αυτές, ότι και να πρέσβευαν, ότι μέσω και να χρησιμοποιούσαν, ο οποίος ήταν η εμφύσηση στον αλβανικό λαό μιας αποκλειστικά κοσμικής συνείδησης και εθνικών ιδεωδών. Η εθνικότητά και η ομογενοποίησή του λαού θα επιτυγχανόταν μόνο εάν εξαλειφόταν ή περιοριζόταν το πνευματικό ιδεολόγημα της θρησκείας, που κατά καιρούς θεωρούνταν ότι είχε λειτουργήσει διαιρετικά για τους Αλβανούς. Η ελεύθερη επιλογή δόγματος και η

¹⁸⁷ Οι Μουσουλμάνοι, και στα τέλη της Οθωμανικής κυριαρχίας αλλά και σήμερα, αποτελούν την πλειοψηφία του αλβανικού πληθυσμού.

άσκηση της θρησκευτικής λατρείας δημιουργούσε σε πολλές περιπτώσεις την ψευδαίσθηση μιας συνειδητής και ουσιαστικής επιλογής, που εξυπηρετούσε ενδότερες ψυχοπνευματικές ανάγκες· ανάγκες που βγήκαν στην επιφάνεια για πολλούς και για άλλους γιγαντώθηκαν, κυρίως σε περιόδους που έπρεπε να καταπνιγούν. Άλλωστε όσο μεγαλύτερη είναι μια απαγόρευση, τόσο μεγαλώνει η αξία του απαγορευμένου αντικειμένου.

Η θρησκευτική λοιπόν επανόρθωση, που συνδυάστηκε με την πολιτική και κοινωνική αναδιάρθρωση της χώρας, δεν εξυπηρετήσε μόνο τα προφανή. Ειδικότερα, σύμφωνα με την Clayer, από το 1990 και έπειτα, και πιο συγκεκριμένα αρχής γενομένης το 1992, όταν το Δημοκρατικό Κόμμα ηγήθηκε της εξουσίας, οι πολιτικές αρχές με διάφορους μηχανισμούς, τεχνιέντως, διαμορφώνουν με πολυπλοκότητα τις σχέσεις τους με τις διάφορες θρησκευτικές κοινότητες με τέτοιο τρόπο, ώστε να εξυπηρετούν σκοπιμότητες της πολιτικής τους, εγχώριας και εξωτερικής.¹⁸⁸

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται την παρούσα περίοδο στη Μουσουλμανική Κοινότητα, και δη στην Σουνιτική. Εδώ είναι απαραίτητο να υπογραμμίσουμε ότι το Ισλάμ, που αναπτύχθηκε κυρίως μεταξύ της άρχουσας τάξης την περίοδο του μεσοπολέμου, ενδυναμώθηκε κατά την περίοδο του κομμουνισμού. Τη περίοδο αυτή ήταν η πλειοψηφική του υπεροχή που το καθιστούσε έναν σημαντικό σύμμαχο για την κάθε πολιτική εξουσία και τον βασικότερο παράγοντα σταθεροποίησης επερχόμενων κομμάτων και πολιτικών ηγετών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα των παραπάνω αποτελεί ο ίδιος ο Σαλί Μπερίσα, ο οποίος, πολύ πριν ανέλθει στην αρχηγία του Κόμματος και της εξουσίας, είχε καλλιεργήσει σχέσεις με τους ηγέτες της Μουσουλμανικής Σουνιτικής Κοινότητας, της εντός και εκτός Αλβανίας, οι οποίοι στις εκλογές υποστήριζαν τον ίδιο και το Δημοκρατικό Κόμμα¹⁸⁹, οδηγώντας στην επικράτησή τους. Ας σημειωθεί σε αυτό το σημείο ωστόσο ότι βασική παράμετρος για την επικράτηση αυτή ήταν και η αντικομμουνιστική πολιτική διάθεση του Μπερίσα, που ταυτιζόταν με την αντίστοιχη πολιτική διάθεση των κατοίκων πολλών μεγαλύτερων ή μικρότερων αλβανικών περιοχών, ανεξάρτητα πολλές φορές από το θρησκευτικό τους ανήκειν. Ένα δείγμα αυτής της λογικής

¹⁸⁸ Nathalie Clayer, Ισλάμ, Κράτος και Κοινωνία στη μετα-κομμουνιστική Αλβανία, στο Ε.Ζεγκίνης, Μπεκτασήδες, Δερβίσηδες και εθνικό κίνημα στην Αλβανία, σελ145.

¹⁸⁹ Nathalie Clayer, Ισλάμ, Κράτος και Κοινωνία στη μετα-κομμουνιστική Αλβανία, στο Ε.Ζεγκίνης, Μπεκτασήδες, Δερβίσηδες και εθνικό κίνημα στην Αλβανία, σελ146.

βρίσκουμε στην ανάλυση των αποτελεσμάτων του δημοψηφίσματος για το Σύνταγμα το 1994· όπως αποκαλύφθηκε, ο αλβανικός βοράς, όπου κυριαρχεί η σουνιτική και καθολική κοινότητα, στήριξε το Δημοκρατικό Κόμμα κατά πολύ, ενώ ο νότος, όπου η πλειονότητα των κατοίκων είναι ορθόδοξοι και μπεκτασήδες, πολύ λιγότερο. Ασφαλώς όμως, πέρα από τη θρησκευτική σύνθεση των περιοχών αυτών είναι και άλλες παράμετροι υπεύθυνες για αυτό το εκλογικό αποτέλεσμα, με βασικότερη το γεγονός ότι ο αλβανικός νότος θεωρείται ανέκαθεν να ανήκει μεταξύ των περιοχών της αλβανικής επικράτειας, με έντονα κομμουνιστικό πολιτικό προσανατολισμό, ενώ η Σκόδρα και η Καβάγια είναι πόλεις με έντονα αντικομμουνιστικό χαρακτήρα.¹⁹⁰

Επιπρόσθετα, η εκλογική ισχύς της Μουσουλμανικής Σουνιτικής Κοινότητας οφείλεται στο ότι το αλβανικό κράτος τη θεωρεί ως έναν από τους πιο άμεσους- αν όχι τον πιο άμεσο- μηχανισμούς για την πολιτική και οικονομική εμπλοκή της χώρας με τον υπόλοιπο μουσουλμανικό κόσμο, έχοντας γνώση για την πολύ σημαντική υποστήριξη που μπορεί να λάβει από αυτόν. Σημαντικό άνοιγμα προς τον εκτός Αλβανίας μουσουλμανικό κόσμο ήταν το γεγονός της ένταξης της Αλβανίας στον Οργανισμό για την Ισλαμική Διάσκεψη το 1992, αν και η πρωτοβουλία και η σκέψη για αυτήν την πράξη προερχόταν κυρίως από τους ηγέτες της Μουσουλμανικής αλβανικής Κοινότητας, σε συνεννόηση πάντα όμως και με τους πολιτικούς ηγέτες της περιόδου. Μια επιπλέον κίνηση, που αποδείκνυε τις οικονομικές σχέσεις μεταξύ της Αλβανίας και του μουσουλμανικού κόσμου, ήταν και η δημιουργία μιας Αραβο-Αλβανικής Ισλαμικής Τράπεζας Ανάπτυξης, το 1995, στα Τίρανα.¹⁹¹ Ωστόσο, μέσα από μια σωρεία κινήσεων, που έγιναν και γίνονται, είναι αδιαμφισβήτητο το γεγονός ότι η Τουρκία είναι τελικά η μουσουλμανική χώρα με την οποία η Αλβανία έχει αναπτύξει ιδιαίτερα στενές σχέσεις. Οι δύο χώρες έχουν καλλιεργήσει δεσμούς σε οικονομικό, πολιτικό και στρατιωτικό επίπεδο¹⁹², όπως επίσης υπάρχει και ένα θρησκευτικό πλαίσιο συνεργασίας μεταξύ της Αλβανικής Μουσουλμανικής Σουνιτικής Κοινότητας και του Τουρκικού Υπουργείου Θρησκευτικών Υποθέσεων ή, όπως ονομάζεται, Ντιγιανέτ Ισλέρί Μπασκανλιτζί· το 1995 η Αλβανία συμμετείχε ως

¹⁹⁰ Στο ίδιο, σελ.146.

¹⁹¹ Nathalie Clayer, Ισλάμ, Κράτος και Κοινωνία στη μετα-κομμουνιστική Αλβανία, στο Ε.Ζεγκίνης, Μπεκτασήδες, Δερβίσηδες και εθνικό κίνημα στην Αλβανία, σελ.147.

¹⁹² Η Αλβανία δεν αποτελεί μέρος του ΝΑΤΟ, καθώς η αίτησή της στο παρελθόν απορρίφθηκε, όμως συνεργάζεται σε στρατιωτικό επίπεδο με την Τουρκία, με τη συνέναιση του ΝΑΤΟ και των Η.Π.Α.

μία από τις βαλκανικές Μουσουλμανικές Κοινότητες στο Ευρω-Ασιατικό Ισλαμικό Συμβούλιο που διενεργήθηκε με την πρωτοβουλία του ανωτέρω, στην Άγκυρα.¹⁹³

Σε αντίθεση με την Σουνιτική, η Μπεκτασική Κοινότητα δεν φέρεται, τουλάχιστον αυτήν την περίοδο που ακολούθησε της πτώσης του κομμουνισμού, να έχει εμπλακεί αυτόβουλα ή και μη, με τους πολιτικούς μηχανισμούς. Θα μπορούσε, παρά ταύτα, να της αξιωθεί ένας αρκετά σημαντικός ρόλος στα πλαίσια των ελληνο-αλβανικών σχέσεων στα νότια της Αλβανίας, όπου παράλληλα με το ορθόδοξο, υπήρχε σε ευρεία κλίμακα και το μπεκτασικό δόγμα· οι φορείς του τελευταίου, κατά παράδοση εθνικιστές Αλβανοί, ανέκοπταν με την παρουσία τους σε μεγάλο βαθμό τις διεκδικήσεις των Ελλήνων ορθοδόξων της περιοχής.¹⁹⁴

Όπως φαίνεται, οι διεργασίες που ακολούθησαν της αναγέννησης των θρησκειών είναι έντονες και πολύπλοκες. Η θέση της έννοιας της θρησκείας στο αλβανικό κράτος επανατοποθετήθηκε σε νέες βάσεις και η σχέση πολιτείας και θρησκευτικών Κοινοτήτων επανακαθορίστηκαν. Επιπλέον, νέα δεδομένα έκαναν την εμφανισή τους, εξυπηρετώντας νέα ζητούμενα και προκαλώντας πληθώρα συζητήσεων, προβληματισμών, μελετών αλλά και αντιδράσεων στην αλβανική κοινωνία. Η προσέγγιση του ισλαμικού κόσμου και η συστηματικά επιδιωκόμενη καλλιέργεια σχέσεων με αυτόν δημιουργεί ερωτηματικά ως προς τις συνέπειες που μπορεί να επιφέρουν. Πράγματι, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι ελλοχεύει ο κίνδυνος η χώρα να χάσει τον δυτικό προσανατολισμό της και την ευρωπαϊκή της προοπτική και να αποχαρακτηριστεί από κάτι που με τόση επιμέλεια στοιχειοθέτησε. Σαφέστατα, οι επιδιώξεις του Αλβανικού κράτους και στις δύο περιπτώσεις δεν διαφέρουν κατά πολύ. Εγκαταλείποντας τον περιθωριοποιημένο χαρακτήρα ενός κομμουνιστικού κράτους και με νέα δημοκρατική ταυτότητα, η Αλβανία εξακολουθεί να έχει ως βασικό άξονά της την εθνική της ομογενοποίηση, την ενδυνάμωση της εθνικής της ταυτότητας και την εθνική της σταθεροποίηση στο χώρο των Βαλκανίων, της Ευρώπης, αλλά και μεταξύ Ανατολής και Δύσης.

Η προβληματική σχετικά με τα παραπάνω διογκώνεται, αν λάβουμε υπ' όψιν ότι η μεταβατική περίοδος επαναδιάρθρωσης των θρησκειών συνεχίζει να βιώνεται

¹⁹³ Nathalie Clayer, *Islam, State and Society**, στο *Religion et Nation chez les Albanais, XIXe-XXe siècles*, Κωνσταντινούπολη, 2006, σελ.328.

¹⁹⁴ Στο ίδιο, σελ.328-329.

εώς και τη σημερινή εποχή. Αν και η νομοθεσία, που ακολούθησε, ήταν απόλυτα μεταρρυθμιστική εν συγκρίσει με τα δεδομένα που προηγούνταν, και σαφέστατα μέσα στις τροποποιήσεις της αναφορικά με τα θρησκευτικά ζητήματα, διαπιστώνεται σε πρακτικό επίπεδο μια αναντιστοιχία σε σχέση με το θεσμικό πλαίσιο που διαμορφώθηκε.

Οι θρησκευτικές κοινότητες εξακολουθούν να βρίσκονται λιγότερο ή περισσότερο σε φάση επαναδιεκδίκησης των χαμένων τους δικαιωμάτων, αρμοδιοτήτων, προνομίων και ρόλων, προσπαθώντας παράλληλα για τη διεύρυνση αυτών αλλά και για την συγκριτική υπερίσχυση της μίας έναντι της άλλης. Ο ανταγωνισμός τους εστιάζεται, καταρχάς, στην αριθμητική υπεροχή των χώρων λατρείας, στις ανθρωπιστικές δραστηριότητες που επιδίδονται αλλά και στην αισθητή παρουσία των εκπροσώπων τους μέσα στην αλβανική κοινωνία· λειτουργούν υπό μία έννοια προπαγανδιστικά και προσηλυτιστικά για ίδιον όφελος κυρίως, παρά για το «καλό» της αναβίωσης αυτής, επηρεάζοντας, όπως είναι επόμενο, άμεσα ή έμμεσα κάθε Αλβανό κάτοικο της χώρας. Παράλληλα, διαχωρίζονται ιδεολογικά και πολιτικά, αν και όχι πάντα με πολύ μεγάλες αποκλίσεις· βασική πηγή των διαφοροποιήσεων τους είναι ο δυτικός ή ανατολικός επικείμενος προσανατολισμός της Αλβανίας, η ένταξή της σε σχετικές ομαδικότητες και πολιτικούς συνεταιρισμούς, το πλαίσιο των σχέσεων με ομοεθνείς σε γειτονικές χώρες αλλά και η προάσπιση της παράδοσης ή της νεωτερικότητας, με ό,τι αυτές εκπροσωπούν ή ό,τι προασπίζουν.¹⁹⁵

Συγκεκριμένα, οι χριστιανοί σε ομοφωνία με κάποιους μουσουλμανικής καταγωγής διανοούμενους και άθεους κατ' ουσίαν, όπως ο Ισμαήλ Κανταρέ, υποστηρίζουν ότι μια ευρωπαϊκή προοπτική προϋποθέτει την αλλαγή δόγματος για τον μουσουλμανικών καταβολών πληθυσμό και τον προσηλυτισμό του στον χριστιανισμό. Επιπλέον, η επιλογή του Καθολικισμού, θα ήταν η πιο λογική και συνετή επιλογή, σύμφωνα με τα λεγόμενα των Καθολικών, αφού ως δόγμα υπερισχύει στη Δυτική Ευρώπη έναντι της Ορθοδοξίας. Από την άλλη μεριά, οι Αλβανοί Χριστιανοί δεν επιθυμούν τη δημιουργία δεσμών με ομοεθνείς τους γειτονικών χωρών, που στην πλειοψηφία τους είναι μουσουλμάνοι, και την ενσωμάτωσή τους σε μια κοινή εθνική οντότητα, αφού θεωρούν ότι αυτό θα είναι

¹⁹⁵ Nathalie Clayer, Ισλάμ, Κράτος και Κοινωνία στη μετα-κομμουνιστική Αλβανία, στο Ε.Ζεγκίνης, Μπεκτασήδες, Δερβίσηδες και εθνικό κίνημα στην Αλβανία, σελ149.

ιδιαίτερα επιζήμιο για την ποσόστωση της χριστιανικής κοινότητας στην Αλβανία. Τέλος, οι μουσουλμάνοι γίνονται φορείς της «παράδοσης» και της εθνικιστικής ιδεολογίας. Η ιδέα του Αλβανισμού αποτελεί ένα μείζον ζήτημα για τις μουσουλμανικές Κοινοτήτες. Το Ισλάμ εκλαμβάνεται ως ένας διάυλος επικοινωνίας των Αλβανών με τους ομοεθνείς τους στις γειτονικές βαλκανικές χώρες και η Αλβανία της «παράδοσης» εκλαμβάνεται ως ο βασικός σύνδεσμος μεταξύ της Ευρώπης και του μουσουλμανικού κόσμου.¹⁹⁶

Συμπερασματικά, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι οι διακριτοί ρόλοι Κοινοτήτων-Κράτους, που ορίζονται και προσδιορίζονται στο Σύνταγμα του 1998 και εξ' ορισμού θεσμικά είναι επικυρωμένοι, δεν συνάδουν πάντα με τα δεδομένα της πραγματικότητας. Ακόμα και στο άρθρο 10 του Συντάγματος, που λειτουργεί καταλυτικά ως προς το πλαίσιο αυτό, υποφαίνονται σημεία που θα μπορούσαν να δικαιολογήσουν αντίθετες τακτικές. Η θρησκευτική αναβίωση αποτέλεσε την απαρχή συνεχών προσεγγίσεων και παρεμβάσεων στα ζητήματα των εγχώριων θρησκευτικών Κοινοτήτων από αντίστοιχους θρησκευτικούς φορείς και οργανισμούς άλλων κρατών, με απώτερο στόχο τον οικονομικό και διοικητικό έλεγχο πρώτιστα αυτών, μακροπρόθεσμα και κύρια όμως, και της Αλβανίας. Γεγονότα άλλωστε, όπως η ένταξη στον Οργανισμό για την Ισλαμική Διάσκεψη, η ιδιαίτερα αυξημένη οικονομική και υλική υποστήριξη από αραβικές χώρες, η ανάδειξη ενός Έλληνα κληρικού, του Αναστάσιου, ως επικεφαλής της Αλβανικής Ορθόδοξης Εκκλησίας¹⁹⁷, η επίσκεψη του Πάπα και η έντονη παρουσία ιεραποστόλων όλων των δογμάτων, με το προκάλυμμα πάντα της ανθρωπιστικής βοήθειας, επιβεβαιώνουν τη διάθεση παρέμβασης και διαπλοκής.

Ταυτόχρονα και κύρια όμως, το κράτος και η πολιτική ηγεσία αξιοποιεί, όπως διαφάνηκε, τις θρησκευτικές Κοινότητες είτε για ίδιον όφελος είτε για το κοινό εθνικό συμφέρον. Ακόμα και αν η παρέμβαση αυτή όμως γίνεται για λόγους εθνικού

¹⁹⁶ Στο ίδιο, σελ.149, 152.

¹⁹⁷ Miranda Vickers- James Pettifer, Albania: From anarchy to a Balkan identity, http://books.google.gr/books?id=9IbgsDdeVxsC&pg=PR9&hl=el&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false, σελ.112.

Η τοποθέτηση του Αναστασίου από το Πατριαρχείο, ως επικεφαλής της Αλβανικής Ορθόδοξης Εκκλησίας ήταν έκνομη σύμφωνα με το καταστατικό της Εκκλησίας της Αλβανίας, έτσι όπως είχε οριστεί το 1929. Στη θέση αυτή είχαν το δικαίωμα να τοποθετούνται άτομα αλβανικής καταγωγής ή αλβανοί πολίτες. Αυτή η κίνηση προκάλεσε την αντίδραση πολλών Αλβανών καθώς θεωρήθηκε ως προσπάθεια προσεταιρισμού της Αλβανικής Εκκλησίας εκ μέρους της Ελλάδας και εξελληνισμού της Νότιας Αλβανίας.

συμφέροντος, δεν αναιρείται η παραβίαση αφενός των αρχών του Συντάγματος και αφετέρου η παραβίαση και άρση του εκκοσμικευμένου χαρακτήρα της Αλβανίας, τον οποίο ως κράτος προτάσσει. Χαρακτηριστικά επιπλέον παραδείγματα σε πρακτικό επίπεδο, πέραν όσων προαναφέρθηκαν και αφορούν στις σχέσεις διαπλοκής κράτους-Κοινοτήτων, είναι οι άτυποι περιορισμοί που αφορούν στους επικεφαλής των θρησκευτικών Κοινοτήτων, τόσο των Μουσουλμανικών όσο και των Χριστιανικών¹⁹⁸, όπως και φορολογικές εξαιρέσεις που οι θρησκευτικές Κοινότητες λαμβάνουν από το κράτος.¹⁹⁹ Το «κοσμικό» κράτος της Αλβανίας συμπορεύεται και συσχετίζεται συνειδητά με το στοιχείο, που συνειδητά επίσης αποκαθλώνει, τη θρησκεία. Ο Αλβανισμός και ο Μουσουλμανισμός αποτελούν για πολλούς τα δύο σκέλη της ίδιας ισότητας, σίγουρα όχι τυχαία.

¹⁹⁸ Οι Ηγέτες των θρησκευτικών Κοινοτήτων προτιμάται να είναι αλβανικής καταγωγής.

¹⁹⁹ Nathalie Clayer, Ισλάμ, Κράτος και Κοινωνία στη μετα-κομμουνιστική Αλβανία, στο Ε.Ζεγκίνης, Μπεκτασήδες, Δερβίσηδες και εθνικό κίνημα στην Αλβανία, σελ147.

Κεφάλαιο 4^ο Πολυθρησκευτικότητα , θρησκευτική έκφραση και laïcité

Η θέση της θρησκείας στην Αλβανία και, ειδικότερα, των θρησκευτικών Κοινοτήτων και η σχέση αυτών με το κράτος αποτελούν μείζον πολιτικό αλλά και κοινωνικό ζήτημα από την αρχή της σύστασης του αλβανικού κράτους, το 1912. Όμως και πρωτύτερα, κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής κυριαρχίας, αλλά και αργότερα, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, όταν αρχίζει επίσημα και συστηματικά να συγκροτείται ο αλβανικός εθνικισμός, το θρησκευτικό ζήτημα παίρνει νέες διαστάσεις και απασχολεί το πολιτικό γίνεσθαι. Έτσι, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι το ζήτημα αυτό πέρα από την επικαιρότητα που το χαρακτηρίζει, διέπεται και από μία ιστορικότητά.

Μετά την πτώση του κομμουνισμού, όπως είδαμε, έγινε προσπάθεια από την αλβανική ηγεσία να δοθεί μια νέα δημοκρατική και πιο φιλελεύθερη ταυτότητα στο αλβανικό κράτος, στους πολιτικούς και κοινωνικούς του μηχανισμούς. Ο ρόλος της θρησκείας και οι σχέσεις εμπλοκής μεταξύ αυτής και του κράτους έγιναν αντικείμενο επαναδιαπραγμάτευσής και έγινε προσπάθεια απενεχοποίησης της αλλά και αποφόρτισης της αξίας της. Άλλωστε, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι, για την επίτευξη του δεύτερου, προϋποτίθεται η πραγμάτωση του πρώτου.

Ο εκδημοκρατισμός της Δημοκρατίας της Αλβανίας στοιχειοθετήθηκε στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης. Σύμφωνα με το μοντέλο των περισσότερων ευρωπαϊκών κρατών, το κράτος έπρεπε να δημιουργήσει συνθήκες ανοχής αλλά και ανάπτυξης της πολιτιστικής και θρησκευτικής ετερότητας, ώστε να διαμορφώσει πολίτες ικανούς να συνυπάρχουν ειρηνικά. Στα πλαίσια αυτά, η θρησκεία δεν θα έπρεπε να λειτουργεί ούτε ως ενωτικό ούτε ως διασπαστικό στοιχείο. Παράλληλα, το πολυπολιτισμικό και πολυθρησκευτικό κράτος της Αλβανίας θα έπρεπε να φανεί ότι μπορεί να συνεισφέρει στην ειρήνη, στην ανεκτικότητα και στο σεβασμό για τα ανθρώπινα δικαιώματα, όπως αυτά υπογραμμίζονται στην Οικουμενική Διακήρυξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων του Ο.Η.Ε., του οποίου είναι μέλος.

Άλλωστε, ένα από τα σημεία στα οποία η έρευνα εστιάζει την κριτική της είναι τα ανθρώπινα δικαιώματα, έννοια που ενέχει το δικαίωμα της ελεύθερης θρησκευτικής έκφρασης. Το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας ορίζεται στο άρθρο 18 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, που διατυπώθηκε υπό την αιγίδα των Ηνωμένων Εθνών το 1948: «Ο καθένας έχει το δικαίωμα στην ελευθερία της σκέψης, της συνείδησης και της θρησκείας. Στο δικαίωμα αυτό περιλαμβάνεται η ελευθερία για την αλλαγή θρησκείας ή των πεποιθήσεων, καθώς και η ελευθερία είτε μόνος ή μαζί με άλλους, δημόσια ή ιδιωτικά, να εκδηλώνει τη θρησκεία ή τις πεποιθήσεις του, τη διδασκαλία, τη λατρεία και τις τελετές.» Το παραπάνω δείχνει ότι η προστασία της θρησκευτικής ελευθερίας αποτελεί σημαντικό μέλημα της διεθνούς κοινότητας στα Ηνωμένα Έθνη και στην Ευρώπη και ότι η σημασία της θρησκευτικής ελευθερίας τονίζεται από την εποχή της ίδρυσης του ΟΗΕ μέχρι σήμερα. Οι διεθνείς κανονισμοί έχουν ως στόχο την προστασία των μειονοτήτων από τις διακρίσεις και υποστηρίζουν το δικαίωμά τους να εκδηλώνει κανείς τη θρησκεία του δημόσια.²⁰⁰

Όπως προειπώθηκε, στη σημερινή Δημοκρατία της Αλβανίας, την κοσμική και ουδετερόθρησκη, οι θρησκευτικές Κοινότητες αποτελούν νομικά πρόσωπα των οποίων τα δικαιώματα, οι υποχρεώσεις και εν γένει το «status», ορίζονται με αρκετή σαφήνεια από την νομοθεσία. Σύμφωνα με αυτή, η αυτοσυνειδησία, η ουσία και η αποστολή των Κοινοτήτων δε θίγεται, παρά μόνο αν συντρέχουν πολύ ειδικοί λόγοι. Η θρησκευτική ελευθερία, λοιπόν, δεν προαπαιτείται μόνο για τη δημιουργία αυτών των συνθηκών, αλλά έπεται κιόλας ως προϊόν τους.

Την επιτυχή μετάβαση του αλβανικού κράτους από το καθεστώς ανελευθερίας για τα θρησκευτικά δόγματα σε καθεστώς ελεύθερης θρησκευτικής έκφρασης και προστασίας των σχετικών ατομικών δικαιωμάτων, έτσι όπως αυτά ορίζονται και στην παραπάνω Διακήρυξη του Ο.Η.Ε., καθώς και τις ισχύουσες συνθήκες θεσμικές και κοινωνικές σε σχέση με το ζήτημα της θρησκείας, αναδεικνύουν εξ' ολοκλήρου και πολύ χαρακτηριστικά οι ετήσιες εκθέσεις της Υπηρεσίας για τη Δημοκρατία και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, του Υπουργείου Εσωτερικών των Η.Π.Α.,²⁰¹ των

²⁰⁰ Π. Γέμτος, «Θρησκείες και ανθρώπινα δικαιώματα», *Δικαιώματα του Ανθρώπου* 43 (2009), σελ. 681-2.

²⁰¹ Η Υπηρεσία αυτή είναι αρμόδια για την παραγωγή ετήσιων αναφορών, σε παγκόσμιο επίπεδο, σχετικά με τη θρησκευτική ελευθερία και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Οι αναφορές αυτές περιγράφουν

τελευταίων ετών. Όπως αναφέρεται στην έκθεση του Ο.Η.Ε. το 2012, σύμφωνα με την απογραφή που έλαβε χώρα στην Αλβανία το 2011, οι Σουνίτες Μουσουλμάνοι αποτελούν το 57% του πληθυσμού, οι Ρωμαιοκαθολικοί το 10%, οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί το 7%, ενώ οι Μπεκτασήδες το 2%. Επιπλέον, επιβεβαιώνεται η ύπαρξη και άλλων θρησκευτικών δογμάτων όπως οι Μάρτυρες του Ιεχωβά, η Εκκλησία του Ιησού Χριστού, των Αγίων των Τελευταίων Ημερών (Μορμόνοι), οι οπαδοί της Μπαχάι Πίστης κ.α., ενώ από την Κρατική Επιτροπή των Θρησκειών καταμετρώνται περισσότεροι από 230 θρησκευτικοί οργανισμοί, ομάδες και σχετικά εκπαιδευτικά ιδρύματα που λειτουργούν στη χώρα. Ωστόσο, τα ποσοστά αυτά επί του συνολικού πληθυσμού²⁰² έχουν υπολογιστεί με αρκετά μεγάλη δυσκολία και κατά προσέγγιση, αφού ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό των απογραφέντων- περί το 20%- αρνήθηκε να απαντήσει σχετικά με το θρησκευτικό του «ανήκειν». Παράλληλα, τα αποτελέσματα τέθηκαν υπό αμφισβήτηση από διάφορους θρησκευτικούς ηγέτες.

Όσον αφορά στις κυβερνητικές πρακτικές δεν γίνεται, όπως επισημαίνεται, κάποια καταγγελία για παραβίαση της θρησκευτικής ελευθερίας. Στην αναφορά επιβεβαιώνεται ότι στο κοσμικό κράτος της Αλβανίας το Σύνταγμα, η νομοθεσία και οι κρατικές πρακτικές επικυρώνουν τη θρησκευτική ελευθερία και ότι υπάρχει ισότητα μεταξύ των δογμάτων ως προς τα δικαιώματα που απολαμβάνουν, αν και, όπως υπογραμμίζεται, οι Κοινότητες των Σουνιτών, των Μπεκτασήδων, των Καθολικών και των Ορθόδοξων Χριστιανών υπερέχουν ως προς τα προνόμια που λαμβάνουν εξαιτίας της ιστορικότητας τους μέσα στο αλβανικό κράτος. Στη χώρα λειτουργούν η Υπηρεσία του Επιτρόπου για την Προστασία από Διακρίσεις, αρμόδια και για καταγγελίες που αφορούν στις θρησκευτικές πρακτικές, και η Κρατική Επιτροπή των Θρησκειών, υπό την αιγίδα του Υπουργείου Τουρισμού, Πολιτισμού, Νεότητας και Αθλημάτων, που ελέγχει τις σχέσεις μεταξύ του κράτους και των θρησκευτικών Κοινοτήτων, και είναι αρμόδια για την διασφάλιση της θρησκευτικής ελευθερίας και της ομαλής διαθρησκευτικής αλληλεπίδρασης. Η επιτροπή αυτή καταγράφει αναφορές και στατιστικά στοιχεία σχετικά και με ξένες θρησκευτικές

την κατάσταση της θρησκευτικής ελευθερίας σε κάθε χώρα και ελέγχουν κατά πόσο οι κυβερνητικές πολιτικές καταπατούν την ελεύθερη θρησκευτική πίστη και πρακτική των θρησκευτικών Κοινοτήτων, σε συλλογικό και ατομικό επίπεδο.

²⁰² Σύμφωνα με την απογραφή του 2011, ο συνολικός πληθυσμός της Δημοκρατίας της Αλβανίας υπολογίζεται περί τα 2.800.000.

<http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/religiousfreedom/index.htm#wrapper>

οργανώσεις, που επιζητούν την αρωγή της, ενώ συνδράμει και στη χορήγηση αδειών παραμονής για τους αλλοεθνείς υπαλλήλους αυτών των οργανώσεων.

Η κυβέρνηση δεν απαιτεί κάποια ειδική χορήγηση αδείας προς τις διάφορες θρησκευτικές οργανώσεις. Καθεμία από αυτές έχει τη δυνατότητα απόκτησης επίσημης κρατικής υπόστασης, κάνοντας εγγραφή στο περιφερειακό δικαστήριο των Τιράνων, ως μη κερδοσκοπικός οργανισμός, παραβλέποντας τον όποιο πολιτιστικό, θρησκευτικό, ανθρωπιστικό ή ψυχαγωγικό χαρακτήρα του, ενώ με τον τρόπο αυτό λαμβάνει τα προνόμια κατοχής ιδιοκτησίας τραπεζικών λογαριασμών και μερικής φορολογικής απαλλαγής. Επίσης, το κράτος απαιτεί ξεχωριστές διμερείς συμφωνίες μεταξύ αυτού και των Κοινοτήτων για τη ρύθμιση των σχέσεων τους, ενώ, χάριν αυτών των συμφωνιών, οι τελευταίες γίνονται φορείς επίσημης αναγνώρισης και ιδιαίτερων παροχών. Σε αυτές, πέραν των τεσσάρων γνωστών θρησκευτικών Κοινοτήτων, προστέθηκε τελευταία και η Ευαγγελική Αδελφότητα.

Όσον αφορά την εκπαίδευση, σύμφωνα με αναφορές του Υπουργείου Παιδείας, τα δημόσια σχολεία είναι κοσμικά και απαγορεύεται διά νόμου κάθε ιδεολογική και θρησκευτική κατήχηση, όπως και η διδασκαλία εν γένει της θρησκείας. Σύμφωνα με επίσημους υπολογισμούς, οι θρησκευτικές οργανώσεις, Κοινότητες και ομάδες διατηρούν υπό την αιγίδα τους 135 οργανισμούς που ελέγχουν 102 εκπαιδευτικά ιδρύματα. Βάσει νόμου, το αρμόδιο Υπουργείο οφείλει να τους χορηγεί άδεια και παράλληλα το πρόγραμμα σπουδών πρέπει να είναι σύμφωνο με τις εθνικές εκπαιδευτικές προδιαγραφές. Όπως παρατηρείται, η Καθολική και Μουσουλμανική Κοινότητα έχουν υπό τον έλεγχό τους πολυάριθμα τέτοια σχολεία, ενώ η Ορθόδοξη διευθύνει θρησκευτικά σχολεία και ένα πανεπιστήμιο. Εδώ να επισημάνουμε ότι το πρώτο Ισλαμικό Πανεπιστήμιο στην ιστορία της Αλβανίας εγκαινιάστηκε στις 7 Απριλίου του 2011, στα Τίρανα²⁰³. Παράλληλα, αξίζει να υπογραμμίσουμε ότι η κυβέρνηση αναγνωρίζει ως εθνικές αργίες, τις επίσημες αργίες που τηρούν τα τέσσερα μεγάλα θρησκευτικά δόγματα.

Σχετικά με τις κρατικές πρακτικές που ακολουθούνται, η κυβέρνηση εξακολουθεί να γίνεται δέκτης διεκδικήσεων από τις θρησκευτικές Κοινότητες, αναφορικά με την επιστροφή ή αποκατάσταση των περιουσιών τους, οι οποίες είχαν

²⁰³ <http://en.islamtoday.net/artshow-229-4022.htm>

γίνει βορά της ακραίας αντιθρησκευτικής πολιτικής της κομμουνιστικής περιόδου· σε αρκετές, ωστόσο, περιπτώσεις οι διεκδικήσεις αυτές παρέμεναν ανεδαφικές. Για το λόγο αυτό, και ακολούθως των διμερών συμφωνιών που είχαν θεσπιστεί μεταξύ των Κοινοτήτων και του κράτους, ο κρατικός οργανισμός για την αποκατάσταση και την επανόρθωση της ιδιοκτησίας, από το 2008 και μετά, με κυβερνητική εντολή, έδωσε προτεραιότητα στην διεκπεραίωση των αιτημάτων των θρησκευτικών ομάδων. Παρά το γεγονός αυτό, όμως, η πρόοδος που παρατηρείται είναι ιδιαίτερα αργή εξαιτίας διοικητικών και νομικών κωλυμάτων. Αυτές, με την ατελέσφορη διαδικασία της ιδιοκτησιακής αποκατάστασης, καθιστούν επιπλέον δύσκολη και την απόκτηση νέας γης για την οικοδόμηση και ίδρυση χώρων λατρείας, ενώ υπάρχουν καταγγελίες και για παρακώλυση της συγκεκριμένης λειτουργικότητας σε χώρους υπό ενοικίαση. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Αλβανικής Μουσουλμανικής Κοινότητας, η οποία, αφού ανέκτησε τη χαμένη της γη, συνέχισε την πίεσή της προς την κυβέρνηση, απαιτώντας οικοδομική άδεια για την ανέγερση ενός νέου τζαμιού στα Τίρανα.

Αξιοπρόσεκτο είναι επίσης το γεγονός ότι, αν και νομικά δεν υπάρχει κάποια απαγόρευση σε σχέση με τη θρησκευτική ενδυμασία και την εκφορά στην εμφάνιση θρησκευτικών συμβόλων, οι διευθυντές των σχολείων έχουν το δικαίωμα να θέσουν όρια ως προς την ενδεδειγμένη για το σχολείο ενδυμασία, η οποία σε αρκετές περιπτώσεις υπόκειται στην απαγόρευση των θρησκευτικών συμβόλων σε δημόσιες εκδηλώσεις. Εντούτοις, όμως, δεν καταγράφεται καμιά αναφορά για ρατσιστική συμπεριφορά εξαιτίας της θρησκευτικής πίστης ή πρακτικής. Χαρακτηριστικό της κατάστασης που επικρατεί σε κοινωνικό επίπεδο και αναδεικνύει το σεβασμό προς τη θρησκευτική ελευθερία και την έλλειψη θρησκευτικού φανατισμού είναι το περιστατικό της κυκλοφορίας μιας αντι-Μουσουλμανικής ταινίας, η οποία μολονότι πυροδότησε διαμαρτυρίες σε διάφορες χώρες, παραδοσιακά μουσουλμανικές ή με έντονο το μουσουλμανικό στοιχείο, στην Αλβανία δεν προκάλεσε καμία αντίδραση. Αντιθέτως, οι διάφοροι Μουσουλμάνοι ηγέτες έκαναν τηλεοπτικές εμφανίσεις και δημόσιες τοποθετήσεις καταδικάζοντας την βία και προτρέποντας τα μέλη τους να «απαντήσουν» ειρηνικά στο προσβλητικό αυτό βίντεο. Άλλωστε η πιο εύστοχη απάντηση στο παραπάνω περιστατικό, αλλά και σε άλλα παρόμοια με αυτό και εξίσου δυσφημιστικά, δόθηκε και δίνεται από την πρακτική της Μουσουλμανικής Κοινότητας στη Σκόδρα, που αφορά την οργάνωση εκπαιδευτικών εκδηλώσεων και

τη δωρεά αίματος, με σκοπό να εξυπηρετήσουν την κοινότητα και να ενημερώσουν τον κόσμο σχετικά με το Ισλάμ. Επιπλέον εδώ, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι ένα ακόμα ενδεικτικό της διαλλακτικότητας και της θρησκευτικής ανεκτικότητας που επιδιώκεται να υπάρχει ήταν, σύμφωνα πάντα με την Μουσουλμανική Κοινότητα της Αλβανίας, και η ίδρυση του Ισλαμικού Πανεπιστημίου. Ενώ για πολλούς η κίνηση αυτή ισοδυναμεί με μια ακόμα προσπάθεια εδραίωσης του Ισλαμισμού, για τους τελευταίους αποτελεί μια σημαντική προσπάθεια αποτελεσματικής αντιμετώπισης του θρησκευτικού φανατισμού που τα τελευταία χρόνια βρίσκεται σε έξαρση. Η ύπαρξη ενός Ισλαμικού Πανεπιστημίου εντός της Αλβανίας αποσκοπεί στο να ανακόψει την εμφύτευση θρησκευτικής παιδείας και συνείδησης των νέων και τη διάπλαση θρησκευτικών ηγετών σε χώρες παραδοσιακά και ακραία μουσουλμανικές, όπως οι αραβικές. Η πρακτική αυτή που εντάθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1990, κατά τη θρησκευτική αναβίωση, για λόγους που προειπώθηκαν, είχε δημιουργήσει και εξακολουθούσε να δημιουργεί σοβαρές διαμάχες μεταξύ των πιστών και των θρησκευτικών κοινοτήτων που εκπροσωπούσαν την αλβανική μουσουλμανική παράδοση, και της νέας γενιάς πιστών και ιμάμηδων, οι οποίοι είχαν μελετήσει την ισλαμική θεολογία και είχαν καλλιεργήσει θρησκευτική συνείδηση στο εξωτερικό. Η σχέση της παραδοσιακά μετριοπαθούς αλβανικής Μουσουλμανικής κοινότητας και των νέων Αλβανών μουσουλμάνων, που είναι κατά βάση εξτρεμιστές, αποκτά συγκρουσιακό χαρακτήρα σε ιδεολογικό και πρακτικό επίπεδο, στοιχείο που δυσχαιρένει τον δυτικό προσανατολισμό της χώρας, ενώ ενδέχεται να θέσει σε αμφισβήτηση τον κοσμικό χαρακτήρα της Αλβανίας και αξίες διαχρονικές για τους Αλβανούς, όπως η θρησκευτική ανεκτικότητα και ο διαθρησκευτικός σεβασμός. Ακόμα περισσότερο όμως ενδέχεται να αποπροσανατολίσει τους Αλβανούς από το βασικό στοιχείο του αυτοπροσδιορισμού τους- τον Αλβανισμό. Αυτός ο φόβος, άλλωστε, διαφαίνεται και στην ομιλία του Φάτος Νάνο κατά την ανακοίνωση της έγκρισης που προϋπολογισμού του πανεπιστημίου το 2005, όπου χαρακτηριστικά είπε: « Πρέπει να βάλουμε ένα τέλος στην εισαγωγή-εξαγωγή φοιτητών Θεολογίας στις Αραβικές χώρες και αντί αυτού να δημιουργήσουμε ένα πανεπιστήμιο, το οποίο θα διαπλάθει τους μελλοντικούς ηγέτες, οι οποίοι θα διευθύνουν τις τοπικές μας κοινότητες, σύμφωνα πάντα με τη αλβανική πολιτισμική παράδοση της ανεκτικότητας και του διαθρησκευτικού σεβασμού.»²⁰⁴

²⁰⁴ <http://en.islamtoday.net/artshow-229-4022.htm>

Καταλήγοντας η έκθεση αυτή, κάνει ιδιαίτερη μνεία στις ιδιαίτερες και προσεκτικά σχεδιασμένες τακτικές εκ μέρους των αξιωματούχων της πρεσβείας των Η.Π.Α., χάριν της ενίσχυσης της θρησκευτικής ανεκτικότητας και της αρμονικής συνύπαρξης των διαφόρων δογμάτων, αλλά και χάριν της διατήρησης της ασφαλιστικής δικλείδας που διέπει τις σχέσεις Κράτους-Κοινοτήτων. Η δραστηριότητα τους προς την κατεύθυνση αυτή περιλάμβανε, μεταξύ άλλων, την διοργάνωση εκδηλώσεων όπου συμμετείχαν ηγέτες αλλά και μέλη των διαφόρων θρησκευτικών Κοινοτήτων, επισκέψεις σε όλη την επικράτεια της χώρας, και ειδικά σε ισλαμικά διδασκαλία (μεντρεσέδες), σε δημόσια λύκεια και σε άλλους εκπαιδευτικούς οργανισμούς, επιδότηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων όπου οι φοιτούντες σε διάφορα θρησκευτικά εκπαιδευτικά ιδρύματα αναλάμβαναν να προάγουν μέσω εργασιών τη θρησκευτική ανεκτικότητα και φυσικά την, εκ του σύνεγγυς, παρατήρηση σε εκκλησίες, τζαμιά και άλλους χώρους λατρείας των θρησκευτικών πρακτικών και εορτασμών. Επιπλέον, η πρεσβεία σε συνεργασία με τους θρησκευτικούς ηγέτες της Μουσουλμανικής, Ορθόδοξης, Καθολικής, Μπεκτασικής και Ευαγγελικής Κοινότητας, με τον ειδικό εκπρόσωπο από τις Η.Π.Α. για τις μουσουλμανικές κοινότητες και με την διπλωματική αποστολή, αρμόδια για την καταπολέμηση του αντι-σημιτισμού, διοργάνωσε ένα διαθρησκευτικό διάλογο κατά τη διάρκεια του οποίου οι συμμετέχοντες εξέφρασαν διαθέσεις αλληλοϋποστήριξης και τόνισαν ότι ιστορικοί παράγοντες είναι αυτοί που συντέλεσαν σε μια μακράιωνη διαθρησκευτική αρμονία.²⁰⁵

Όπως διαφαίνεται από το περιεχόμενο της παραπάνω αναφοράς, αλλά και από όσες προηγήθηκαν, οι οποίες ελάχιστα διαφοροποιούνται, η πολυθρησκευτική Δημοκρατία της Αλβανίας αποτελεί ένα εκκοσμικευμένο, και γι' αυτό ουδετερόθρησκο, κράτος με σεβασμό πλέον στις θρησκευτικές ετερότητες και στο δικαίωμα του κάθενος να εντάσσεται και να εκφράζεται σε αυτό το επίπεδο ελεύθερα. Πέρα όμως από την αναγνώριση αυτού του δικαιώματος, που κατοχυρώνεται θεσμικά από το σύνταγμα, το κράτος λειτουργεί με τέτοιο τρόπο και σε κοινωνικό επίπεδο, ώστε να αποτρέπεται η όποια προσβολή και παρακώλυσή του, προωθώντας ταυτόχρονα την αρμονική διαθρησκευτική συνύπαρξη πολιτών και Κοινοτήτων.

²⁰⁵ <http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/religiousfreedom/index.htm#wrapper>

Η ερμηνεία αυτής της προσπάθειας και του νέου χαρακτήρα που προσδίδεται, μετά την πτώση του κομμουνιστικού καθεστώτος στο αλβανικό κράτος, είναι διττή. Αφενός αποτελεί μια προσπάθεια επαναπρόσληψης και ενδυνάμωσης της πολιτισμικής ταυτότητας των ουδετερόθηρσων Αλβανών, οι οποίοι αν και μακραίωνα και παραδοσιακά, πολυθρησκευτικός λαός, αυτοπροσδιορίζονται ως έθνος με βάση την «πολιτική» τους θρησκεία, τον Αλβανισμό. Αυτή η πολιτισμική ταυτότητα επιτάσσει το διαθρησκευτικό σεβασμό και σχέσεις ανεκτικότητας μεταξύ του κράτους και των θρησκευτικών Κοινοτήτων. Αφετέρου, όμως, ο χαρακτήρας αυτός αποτελεί τον βασικότερο και αποτελεσματικότερο μηχανισμό της Αλβανίας, η οποία χαρακτηρίζεται ως το μοναδικό μουσουλμανικό κράτος της Ευρώπης, λόγω της πληθυσμιακής υπεροχής των Αλβανών Μουσουλμάνων, για την προσέγγιση της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ο αποχαρακτηρισμός της από οτιδήποτε αναφορικό με τη θρησκευτική της σύνθεση και η εξάλειψη κάθε συσχέτισης μεταξύ του εθνικού και του θρησκευτικού στοιχείου θα επιταχύνουν την ευρωπαϊκή της προοπτική. Η εκκοσμικευμένη Αλβανία, με το βλέμμα στραμμένο στην ανεξίθρησκη και εκκοσμικευμένη, παράλληλα, όμως, Χριστιανική Ευρώπη προσπαθεί να απαλείψει κάθε ταυτοποίησή της με βάση τον μουσουλμανικό της πληθυσμό.

Μπαίνοντας στον 21^ο αιώνα, παράλληλα με την εκκοσμίκευση και τη θρησκευτική ανεκτικότητα που χαρακτηρίζει τουλάχιστον τα ευρωπαϊκά κράτη, παρατηρείται μια έξαρση του θρησκευτικού ενδιαφέροντος, σε τέτοια κλίμακα, που τα θρησκευτικά ζητήματα διαδραματίζουν σοβαρό ρόλο και έχουν πλέον αναχθεί σε μείζονα ζητήματα σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο. Το ευρωπαϊκό σύνολο, το οποίο ειδικά και γενικά, χαρακτηρίζεται από μια γενικότερη πολυμορφία και ενσωματώνει μια πληθώρα αντιθέσεων, προσπαθεί να αποτελέσει μια ολότητα πολυπολιτισμική και αρμονική ως προς τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των ετερόμορφων υποσυνόλων της. Υπό αυτή τη λογική λοιπόν, που συνιστά και το βασικό άξονα του ευρωπαϊκού πνεύματος, η εκκοσμίκευση δεν παρουσιάζεται ανά περίπτωση με την ίδια μορφή· σε κάποια κράτη εκφράζεται μέσω της απλής θρησκευτικής αδιαφορίας, ενώ σε άλλα έχει πιο μαχητικό χαρακτήρα και στοιχειοθετεί τον αποκλεισμό της θρησκείας από τη δημόσια ζωή και τον περιορισμό της στα πλαίσια της ιδιωτικότητας. Η δεύτερη αυτή μορφή φαίνεται να υπερισχύει τα τελευταία χρόνια σε αρκετά ευρωπαϊκά κράτη και να εξελίσσεται αναλογικά με την

διόγκωση της δυναμικής του Ισλάμ, και δη του ακραίου, και την παρελκόμενη ισλαμοφοβία που έχει δημιουργηθεί· ωστόσο, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι δεν αποτελεί μόνο συνέπεια των νέων αυτών συνθηκών αλλά και αιτιατό. Επιπλέον, αδιαμφισβήτητη είναι και η μεγάλη επιρροή της *laïcité*, μιας έννοιας με ιστορικότητα.

Χαρακτηριστικά, αναδεικνύει τα παραπάνω το γεγονός ότι, τα τελευταία χρόνια, η θεωρία και η νομοθεσία στη Γαλλία, στη Γερμανία καθώς και σε άλλα ευρωπαϊκά κράτη έχει ασχοληθεί με το φαινόμενο των θρησκευτικών συμβόλων και δη, της μαντίλας. Η προβληματική τους εστιάζεται στο κατά πόσο έχει το δικαίωμα κάποιος να φέρει τα θρησκευτικά αυτά σύμβολα κατά τη διάρκεια των επαγγελματικών του ενασχολήσεων και κυρίως, στο χώρο της εκπαίδευσης. Το φαινόμενο αυτό έχει αναχθεί σε μείζον ζήτημα, καθώς τα περιστατικά των ατόμων που διεκδικούν το δικαίωμα αυτό είναι πολλά και οι απαγορεύσεις, κατοχυρωμένες ή όχι, με τροπολογίες και νομοθετήματα ειδικά, έχουν επιφέρει έντονες αντιδράσεις. Επιπλέον, εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, ως ο ανώτατος και πλέον αμερόληπτος φορέας προστασίας αυτών, σε περιπτώσεις προσφυγής σχετικής με το ανωτέρω ζήτημα, αποφάνθηκε υπέρ των απαγορεύσεων αυτών. Χωρίς να αναιρεί τη θρησκευτική ελευθερία και έκφραση του καθενός, σαφέστατα θεώρησε ότι, υπό συγκεκριμένες συνθήκες, αυτή μπορεί να αποτελέσει αιτία διατάραξης της θρησκευτικής ειρήνης και της αρμονίας στους χώρους αυτούς. Όλα αυτά αντιβαίνουν σε συνταγματικά άρθρα σχετικά με τη θρησκευτική ουδετερότητα· αυτή δεν ορίζεται μόνο ως απόλυτος διαχωρισμός του κράτους από την εκκλησία, αλλά και ως η ισότιμη, χωρίς διακρίσεις και προκαταλήψεις, συμπεριφορά του κράτους απέναντι σε όλα τα θρησκευτικά δόγματα.

Προκειμένου να κατανοηθεί σε σωστά πλαίσια η διάσταση του προβλήματος που δημιουργεί η επικείμενη απαγόρευση των θρησκευτικών συμβόλων, οφείλουμε να αναφερθούμε στη λεγόμενη *laïcité*. Ο γαλλικός αυτός όρος, αν και αόριστος,²⁰⁶ συνοψίζει την ευρέως αποδεκτή γαλλική πεποίθηση για τη σωστή σχέση μεταξύ θρησκείας και γαλλικού κράτους, που πρεσβεύει ότι το ένα πρέπει να είναι

²⁰⁶ Καραβοκύρης, «Η *laïcité* σε κρίση», σ. 163.

ανεξάρτητο του άλλου.²⁰⁷ Η *laïcité* εκφράζει ότι οι νόμοι της Εκκλησίας διαφέρουν από τους επίσημους νόμους του κράτους, κατά συνέπεια είναι οι κρατικοί νόμοι που ο πληθυσμός πρέπει να σέβεται, ανεξάρτητα από τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις.²⁰⁸ Συνιστά τον απόλυτο διαχωρισμό των διαφόρων θρησκευτικών φορέων από την πολιτεία και λειτουργεί ως εγγύριο της ελευθερίας της συνείδησης και της έκφρασης του καθενός. Έτσι θα υπάρχει ισότητα μεταξύ των πολιτών και ουδετερότητα, δηλαδή ίση μεταχείριση του κράτους προς αυτούς αλλά και των ιδίων στις μεταξύ τους σχέσεις.²⁰⁹ Χαρακτηριστικά, σύμφωνα με την εγκυκλοπαίδεια Larousse, ορίζεται ως «το σύστημα που εξαιρεί τα σώματα των Εκκλησιών από την άσκηση πολιτικής ή διοικητικής δύναμης και κυρίως, από την εμπλοκή τους στην οργάνωση της εκπαίδευσης». Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο όρος αυτός, που δεν μπορεί να αποδοθεί μονολεκτικά στις υπόλοιπες γλώσσες, δεν θα πρέπει να ταυτίζεται ή να συγχέεται με τον όρο «εκκοσμίκευση» (=secularisation), που ορίζει τον χαρακτήρα της κοινωνίας και το επίπεδο αλληλεπίδρασης αυτής με τις διάφορες μορφές θρησκευτικής πίστης. Η ύπαρξη του ενός δεν προϋποθέτει απαραίτητα την ύπαρξη του άλλου, τουλάχιστον στον ίδιο βαθμό.

Η ίδια η έννοια είχε συλληφθεί κατά την περίοδο του γαλλικού Διαφωτισμού, -όπου τα δικαιώματα του ανθρώπου διαχωρίζονται από τις δημόσιες ελευθερίες-, ενσαρκώθηκε όμως κατά τη γαλλική επανάσταση, συνιστώντας μία από τις αξίες που αποτέλεσαν τη βάση της. Η *laïcité* αποτελεί την έκφραση της γαλλικής παράδοσης περι δημοκρατίας και αυτό χαρακτηρίζει προπαντός το σχολικό χώρο, όπου αναμεταδίδονται γνώσεις και αυτός αποτελεί χώρο «απόλυτης ουδετερότητας χωρίς εξωτερικές επιδράσεις πολιτικές, κοινωνικές, θρησκευτικές. Ιδιαιτερότητα αποτελεί ότι η Γαλλία είναι το μόνο κράτος στο οποίο δεν διδάσκεται στα σχολεία ειδικό μάθημα αφιερωμένο στη θρησκεία, ούτε καν μέσω πολιτιστικής ή ηθικής προσέγγισης.»²¹⁰ Ωστόσο, αν και οι Γάλλοι τη θεωρούν ως πεμπτουσία των γαλλικών αξιών, δηλαδή της ισότητας, της ουδετερότητας και της ανοχής, όλα αυτά είναι στην

²⁰⁷ Davis, «The Veil That Covered France's Eye», σ. 739.

²⁰⁸ Καλογήρου, «Η χρήση θρησκευτικών συμβόλων», σσ. 81-93.

²⁰⁹ Καραβοκύρης, «Η *laïcité* σε κρίση», σ. 165.

²¹⁰ Καλογήρου, «Η χρήση θρησκευτικών συμβόλων», σ. 133.

πραγματικότητα ένας μύθος.²¹¹ Η laïcité προέκυψε ύστερα από περιόδους εχθρότητας, ανταγωνισμού, διακρίσεων, και συχνά βίας και σήμερα έχει στόχο τον κοινωνικό, θρησκευτικό και πολιτισμικό ρατσισμό εις βάρος των Μουσουλμάνων της Γαλλίας.²¹² Επίσης, δε θα πρέπει να παραβλέψουμε το γεγονός ότι Γαλλία έχει καταφύγει στο παρελθόν στη χρήση του δόγματος της laïcité προκειμένου να καταστείλει θρησκευτικές πεποιθήσεις, όπως της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, των Προτεσταντών, των Εβραίων, και της Κοινωνίας του Ιησού (Ιησουιτών), ενώ η αντιμετώπιση του μουσουλμανικού πληθυσμού της Γαλλίας είναι αναμφισβήτητα ένα τέτοιο παράδειγμα αυτής της χρήσης της.²¹³ Το υπόβαθρο, λοιπόν, αυτού του δόγματος προειδοποιεί για το μη ρεαλιστικό όραμα αυτών των αξιών ως τέλειων θεμελίων για μια καλώς νοούμενη δημοκρατία. Συνεπώς, βασιζόμενο το κράτος στον κοσμικό και δημοκρατικό χαρακτήρα της laïcité απαγκιστρώνει πληθυσμιακές ομάδες με βαθιά θρησκευτική συνείδηση από το δικαίωμά τους να την εκφράζουν και να την κάνουν πράξη.

Αδιαμφισβήτη, η Δημοκρατία της Αλβανίας αποτελεί ένα πολυθρησκευτικό κράτος, όπου συνυπάρχουν πέντε επίσημα αναγνωρισμένα θρησκευτικά δόγματα και πλήθος άλλων μικρότερων θρησκευτικών μειονοτήτων, τα οποία τυγχάνουν σεβασμού και προστασίας των δικαιωμάτων τους, καταρχάς σε θεσμικό επίπεδο από το Σύνταγμα και, επιπλέον, από το ίδιο το κράτος με πρακτικές πρόνοιας. Το αλβανικό κράτος τηρεί ασφαλώς στάση «ανοικτής» ουδετερότητας, βάσει σχετικών άρθρων του Συντάγματός του, η οποία νοείται ως η παροχή της δυνατότητας να εκφράσει κανείς τη θρησκευτική του άποψη σε δημόσιους και φυσικά ιδιωτικούς χώρους, χωρίς αυτό, ωστόσο, να υποδηλώνει την ταύτιση του κράτους με κάποια συγκεκριμένη θρησκεία.²¹⁴ Επίσης, όπως διαφαίνεται από εκθέσεις παρατηρητών, όπως αυτή που παρατέθηκε προηγούμενα αλλά και άλλες, αποτελεί πρότυπο παράδειγμα της ειρηνικής συνύπαρξης μουσουλμάνων, χριστιανών και των λοιπών

²¹¹ Καραβοκύρης, «Η laïcité σε κρίση», σσ. 167-8.

²¹² Στο ίδιο, σ. 194.

²¹³ Καλογήρου, «Η χρήση θρησκευτικών συμβόλων», σσ. 97-8.

²¹⁴ Αλεξάνδρα Τραντά, Η ισλαμική μαντίλα, «Παρουσίαση και σχολιασμός της σχετικής απόφασης του Γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου», Δικαιώματα του Ανθρώπου 30, (2006), σελ.572.

θρησκευτικών Κοινοτήτων. Ωστόσο, το κεκτημένο για τους πολίτες δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας και της έκφρασής της μπορεί να περιορισθεί, όπως και συνταγματικά ορίζεται, όταν παραβιάζονται τα συμφέροντα τρίτων ή όταν τίθεται σε κίνδυνο το κοινό καλό.

Η δημοκρατία που ακολούθησε μετά την κατάρρευση του κομμουνιστικού καθεστώτος, έγινε το μέσο για την δημιουργία εκ νέου της πολυθρησκευτικής ανεκτικότητας και της ειρηνικής συνύπαρξης των θρησκειών σε ένα κράτος πολυπολιτισμικό. Αυτή η προσπάθεια σε συνδυασμό με τον αθεϊστικό, με βάση το Σύνταγμα, χαρακτήρα του κράτους, αφού καμιά θρησκεία δεν αναγνωρίζεται ως επίσημη, ενισχύουν την εκκοσμίκευσή της Αλβανίας. Η στοχοθετημένα εκκοσμιευμένη Δημοκρατία της Αλβανίας δεν ταυτίστηκε ουσιαστικά με την εκκοσμιευμένη στο σύνολό της Ευρώπη, αφού τα αίτια της ενσωμάτωσης αυτού του ιδιαίτερου χαρακτηριστικού είναι σε αρκετές περιπτώσεις τελείως διαφορετικά για τις χώρες που το φέρουν. Παράλληλα, όμως, αποτελεί ένα αρκετά σημαντικό σημείο συγκερασμού για τις μεταξύ τους σχέσεις· ένα ταυτοτικό τους χαρακτηριστικό.

Ωστόσο, οι στοχευμένες σχέσεις διαπλοκής του κράτους με τις Κοινότητες, σε διαφορετικό βαθμό, φυσικά, με την καθεμία και με αφορμή διαφορετικό λόγο, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι, ως ένα βαθμό, άρουν τον εκκοσμιευμένο χαρακτήρα του κράτους. Ο όρος εκκοσμίκευση, με βάση τα παραπάνω τεκμήρια, χάνει το πραγματικό του νόημα ως προς το ιδεολογικό του περιεχόμενο. Το θρησκευτικό στοιχείο δεν αποτελεί μόνο μέρος της ζωής και της συνείδησης των πιστών και των Κοινοτήτων αλλά επιπλέον, απ' ό,τι φαίνεται, συστατικό της ευρύτερης πολιτικής ζωής της Αλβανίας.

Στο πεδίο της εκπαίδευσης, και σε συνάφεια με όσα προειπώθηκαν για την ισχύουσα κατάσταση σε ορισμένα ευρωπαϊκά κράτη, με πιο χαρακτηριστικό αυτό της Γαλλίας, παρατηρείται μια αναλογία στην υιοθέτηση πρακτικών σχετικών με τις απαγορεύσεις των θρησκευτικών συμβόλων στα σχολικά ιδρύματα. Ένα προσχέδιο νόμου, που προτάθηκε από τον υπουργό Παιδείας, αναγκάζει τους μαθητές να μην εκφέρουν μέσω της ενδυμασίας τους τη θρησκευτική τους πίστη. Το ζήτημα της μαντίλας, αν και ετεροχρονισμένα, τέθηκε και στην Αλβανία. Οι αποφάσεις για απαγόρευση σε μαθήτριες να φέρουν τη συγκεκριμένη ενδυμασία, κατά την είσοδο

τους στο χώρο του σχολείου πληθαίνουν και έχουν προκαλέσει σωρεία αντιδράσεων, τόσο από τα άμεσα προσβεβλημένα άτομα, όσο και από την μουσουλμανική κοινότητα. Ο πρόεδρος της μουσουλμανικής Κοινότητας, Σελίμ Μούσα, αναφέρει σχετικά σε ανακοίνωσή του: «Το δικαίωμα στην παιδεία και την ελευθερία της πίστης εγγυώνται οι νόμοι και το σύνταγμα της χώρας. Εφόσον τα ίδια τα σχολεία δεν εφαρμόζουν τους κανόνες που προβλέπουν τη χρησιμοποίηση μιας κοινής σχολικής στολής, η παραπάνω περίπτωση δεν παραβιάζει τον κοσμικό χαρακτήρα της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Κατά συνέπεια, δεν αποτελούν θρησκευτική προπαγάνδα, αλλά ελεύθερη έκφραση της πίστης και προσωπική επιλογή.»²¹⁵

Παράλληλα οξείες είναι και οι αντιδράσεις της Ορθόδοξης Κοινότητας, αφού οι απαγορεύσεις περιλαμβάνουν και τα υπόλοιπα θρησκευτικά σύμβολα των επιμέρους θρησκευτικών δογμάτων, όπως ο Σταυρός και οι εικόνες. Για τις τελευταίες, οι οποίες χαρακτηρίζουν τους σχολικούς χώρους στα εκπαιδευτικά ιδρύματα της ελληνικής κοινότητας, δρομολογείται επίσης σχετική ρύθμιση στο νομοσχέδιο «Περί του προπανεπιστημιακού εκπαιδευτικού συστήματος στη Δημοκρατία της Αλβανίας». Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται σε δημοσιεύματα, η Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Αλβανίας άμεσα προέβη σε σχετική ανακοίνωση, όπου καταδίκασε και χαρακτήρισε έκνομη και αντισυνταγματική τη θέσπιση και την εφαρμογή του παραπάνω ρυθμιστικού μέτρου. Συγκεκριμένα: «Η Ορθόδοξος Αυτοκέφαλος Εκκλησία της Αλβανίας, κατόπιν προσεκτικής εξέτασής του Νομοσχεδίου «Περί του προπανεπιστημιακού εκπαιδευτικού συστήματος στη Δημοκρατία της Αλβανίας», εξέφρασε τις απόψεις και τις ανησυχίες της προς το Υπουργείο Παιδείας για τα θρησκευτικά ζητήματα που περιλαμβάνονται σ' αυτό. Η εκπεφρασμένη από τα αρμόδια όργανα της Εκκλησίας μας άποψη είναι ότι το άρθρο 36, παράγραφος 4, το οποίο αναφέρεται στην απαγόρευση των θρησκευτικών συμβόλων στα σχολεία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, συνιστά παραβίαση του κατοχυρωμένου από το Σύνταγμα για όλους τους Αλβανούς πολίτες δικαιώματος της ελευθερίας σκέψης, πεποιθήσεων και θρησκείας, αλλά και

²¹⁵ <http://www.skai.gr/news/world/article/75726/%CE%98%CE%AD%CE%BC%CE%B1-%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AF%CE%BB%CE%B1%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%91%CE%BB%CE%B2%CE%B1%CE%BD%CE%AF%CE%B1/>

από αναγνωρισμένες και επικυρωμένες από το Αλβανικό κράτος διεθνείς συμβάσεις και ψηφίσματα. Το δικαίωμα της πίστεως και θρησκευτικών πεποιθήσεων, και κατά συνέπεια και το δικαίωμα της διαθέσεως θρησκευτικών συμβόλων εκ μέρους των μαθητών, είναι σε πλήρη εναρμόνιση με το ρηθέν δικαίωμα και δεν συνιστά σε καμία περίπτωση κώλυμα ή απειλή για τους μαθητές και τα σχολεία μας, διότι η αλβανική κοινωνία, μολονότι πολυθρησκευτική, είναι γνωστή για την αρμονική και ειρηνική συμβίωση των θρησκευτικών κοινοτήτων. Επιπροσθέτως, στην Αλβανία ουδέποτε προέκυψε ζήτημα σύγκρουσης με αφορμή τα θρησκευτικά σύμβολα. Ως εκ τούτου, φρονούμε ότι η δια νόμου απαγόρευσή τους θα επιφέρει αντίθετα από τα προσδοκώμενα αποτελέσματα, θέτοντας σε κίνδυνο την ανεξιθρησκία και την ειρηνική συμβίωση. Για τους ανωτέρω λόγους, στην απαντητική προς το Υπουργείο Παιδείας επιστολή της Εκκλησίας μας, εισηγείται η κατάργηση του αναφερόμενου στην απαγόρευση της εκθέσεως θρησκευτικών συμβόλων παραγράφου 4 του άρθρου 36.»²¹⁶

Εδώ θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι, χάριν της διαφύλαξης της ανεξιθρησκείας και μιας ευπαθούς ουδετερότητας, λανθασμένα νοούμενης σε σχέση με τον πραγματικό της ορισμό, το κράτος ουσιαστικά με τέτοιες πρακτικές παρεμποδίζει την ανάπτυξη της αμοιβαίας θρησκευτικής ανεκτικότητας. Σύμφωνα με το σύνταγμα της Αλβανίας, το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας είναι κοσμικό. Ωστόσο, η έννοια της εκκοσμίκευσης, η οποία αποτελεί το βασικότερο συστατικό στοιχείο του χαρακτήρα που επιδιώκει να προσδίδει το Αλβανικό κράτος στην κοινωνία του, δεν αφορά στο να περιορίζεται η θρησκεία στην ιδιωτικότητα της συνείδησης, του να της αρνείται δηλαδή, η δημόσια έκφραση. Αντίθετα, αναφέρεται στην ελεύθερη έκφραση των θρησκευτικών αισθημάτων και αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της ελευθερίας του ατόμου. Ως εκ τούτου, είναι όχι μόνο θεμιτή, αλλά απαραίτητη για τη διεξαγωγή της δημόσιας συζήτησης σε μια κοσμική δημοκρατία-εφ' όσον οι εκπρόσωποι των διαφόρων θρησκευτικών απόψεων δεν προσπαθούν να κυριαρχήσουν ο ένας στον άλλο.

Η πεποίθηση βέβαια είναι ότι η ύπαρξη των θρησκευτικών συμβόλων στους χώρους εκπαίδευσης- χώρους διάπλασης της ψυχής των παιδιών και νέων και

²¹⁶ <http://www.amen.gr/article4552>

συστηματικής διαμόρφωσης της κοσμοθεωρίας τους- μπορεί να αποτελέσει τροχοπέδη για την εμφύτευση μιας εκκοσμικευμένης πνευματικότητας, βασισμένη σε εθνικιστικά ιδεώδη, αξίες οι οποίες συνθέτουν τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του αλβανικού κράτους. Επιπλέον, η ύπαρξη αυτών των συμβόλων που αντανακλούν τα βασικά και αναγνωρισμένα θρησκευτικά δόγματα της Αλβανίας, ενδέχεται να οδηγήσουν σε μια επικείμενη εμφάνιση πολλών περισσότερων, καθώς στη χώρα παρείσφρησαν, κατά την αναβίωση των θρησκειών, πολλά έτερα δόγματα. Ένα τέτοιο φαινόμενο θα μπορούσε να προκαλέσει όξυνση και πολλαπλασιασμό των αντιθέσεων και των διακριτών χαρακτηριστικών που ορίζουν τα άτομα και, σύμφωνα με το συλλογισμό αυτό, πιθανά να οδηγήσει σε κοινωνικές διαμάχες είτε σε προπαγανδιστικές διαθέσεις και συμπεριφορές του ενός ατόμου προς το άλλο.

Ωστόσο, υπό αυτή τη λογική, διακυβεύεται η λειτουργικότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης, η αξία αυτής και η δυναμική της. Στην πραγματικότητα ενδυναμώνεται και τονίζεται η αξία των στοιχείων, που περιθωριοποιούνται- των θρησκευτικών συμβόλων, των οποίων η ανάρτηση σε σχολεία, στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες, όπως η Αλβανία, θα μπορούσε να ειδωθεί υπό την προοπτική της διαπολιτισμικότητας, ως συνάντησης και διαλόγου των πολιτισμών στην εκπαίδευση.

Συμπεράσματα

Η παρούσα εργασία διαπραγματεύτηκε τη δημιουργία και περαιτέρω εξέλιξη των θρησκευτικών κοινοτήτων στην Αλβανία, όπως αυτές καθορίστηκαν από ιστορικές συνθήκες και πολιτικές σκοπιμότητες. Η Αλβανία αποτέλεσε και αποτελεί μία πολυθρησκευτική χώρα όπου συνυπάρχουν τέσσερις κοινότητες, η Μουσουλμανική (Σουνίτες), η Μπεκτασική, η Ορθόδοξη και η Καθολική, των οποίων η ιστορική πορεία εξαρτήθηκε από τις βουλήσεις του εκάστοτε ηγέτη του Αλβανικού κράτους αλλά και σταδιακά από τις εξελίξεις στον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο καθώς και από τις πιέσεις εξωτερικών δυνάμεων. Η ιστορική αναδρομή έδειξε ότι οι τέσσερις κοινότητες αυτές συνυπάρχουν αρμονικά μετά το 1990, όταν σταμάτησε η δίωξή τους από το κράτος, καθώς ο θάνατος του κομμουνιστή ηγέτη Ενβέρ Χότζα άλλαξε την αντιμετώπιση προς τις κοινότητες και προς τη θρησκεία γενικότερα από το Αλβανικό κράτος.

Αναλυτικότερα, λαμβάνοντας την εξουσία ο Ενβέρ Χότζα και εμποτισμένος με τις κλασικές μαρξιστικές-λενινιστικές αρχές έδωσε έμφαση στον αγώνα κατά της θρησκείας, την οποία θεωρούσε ανασταλτικό παράγοντα στην επιστημονικότητα και στην πνευματική καλλιέργεια που ο «νέος» άνθρωπος όφειλε να διαθέτει. Ως επιστέγασμα της πολιτικής αυτής σκέψης και πρακτικής, το 1967 η Αλβανία ανακηρύχθηκε η πρώτη 'άθνη' χώρα στον κόσμο με το αιτιολογικό ότι με τον τρόπο αυτό θα απάλλαζε τον λαό από την πνευματική καθυστέρηση, τις προκαταλήψεις και τις διαιρέσεις που προκαλούσε το θρησκευτικό αίσθημα. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε από τον Ενβέρ Χότζα στο γεγονός ότι αυτός ο αγώνας κατά του θρησκευτικού "οπίου", όπως δηκτικά έγραφε ο Μαρξ, έπρεπε να πραγματοποιηθεί με συνέπεια, για τα δεδομένα των κομμουνιστικών καθεστώτων, τη χρησιμοποίηση της πειθούς, της διακριτικότητας, του εκπαιδευτικού συστήματος και την αποφυγή διοικητικών ή κατασταλτικών μεθόδων. Το γεγονός ότι η πολεμική εναντίον του θρησκευτικού στοιχείου αποτέλεσε νόμο κράτους, δεν αναιρούσε την παραπάνω πεποίθηση του Χότζα, αφού τα μέσα που χρησιμοποίησε κυρίως, όπως η κρατική προπαγάνδα, ήταν βασισμένα στην επιστημονική αντίληψη ή τουλάχιστον η αντίληψη αυτή κυοφορούνταν στους κρατικούς κόλπους και διακηρυσσόταν στην προπαγάνδα. Η

εξάλειψη παραδοσιακών συμπεριφορών που παρεμπόδιζαν την κοινωνική πρόοδο, όπως οι προσυμφωνημένοι παιδικοί γάμοι, και η εκκρίζωση καθημερινών πρακτικών αναπαραγόμενων στη ζωή των ανθρώπων, όπως η ονοματοδοσία και η χρήση μουσουλμανικών και χριστιανικών ονομάτων καθώς και η αντισυνταγματική, βάσει του συντάγματος του 1944, διακοπή λειτουργίας των θρησκευτικών οργανισμών για τουλάχιστον εννέα χρόνια (1967-1976), ήταν κάποια από τα μέτρα της αντιθρησκευτικής πολιτικής που εφάρμοσε ο Χότζα.

Μόλις το 1976, το δεδομένο status quo απέκτησε και επίσημη θεσμική κατοχύρωση, με την επικύρωση του νέου συνταγματικού χάρτη, σύμφωνα με τον οποίο η Αλβανία έγινε έκτοτε η πρώτη και μόνη χώρα παγκοσμίως που έθεσε εκτός νόμου τη θρησκεία και ενέταξε την εδραίωση και προάσπιση του αθεϊσμού στη νομοθεσία της. Πλέον το καθεστώς γίνεται απροκάλυπτα σε βαθμό απολυταρχισμού, ενεργητικά και άτεγκτα πολεμικό απέναντι στη θρησκεία, και σε ό,τι αυτή περιέκλειε και εκπροσωπούσε. Το κράτος πλέον «δεν αναγνωρίζει καμία θρησκεία και υποστηρίζει την αθεϊστική προπαγάνδα με σκοπό να εντυπώσει την επιστημονική υλιστική παγκόσμια προοπτική στους ανθρώπους». Απο τότε και έπειτα οποιαδήποτε οργάνωση, φασιστικού, αντιδημοκρατικού, θρησκευτικού και αντισοσιαλιστικού χαρακτήρα, όπως και οποιεσδήποτε «φασιστικές, αντιδημοκρατικές... θρησκευτικές...δραστηριότητες» απαγορεύτηκαν. Η τελευταία αυτή διατύπωση έδινε στην έκφραση του θρησκευτικού συναισθήματος χαρακτήρα φασιστικής και αντιδημοκρατικής και επομένως έκνομης δραστηριότητας που πλέον ποινικοποιούνταν, καθιστάμενη αντιθεσμική, αντικαθεστωτική και αντικρατική προπαγάνδα. Η επιβολή όλων των παραπάνω μέτρων και κυρίως η θεσμική κατάργηση της θρησκείας μέσα στο δημόσιο χώρο, που είχαν ως στόχο την εκκρίζωσή της από τη συνείδηση του λαού, δεν κατόρθωσαν να αρθούν στο ύψος του πολιτικού προτάγματος της τότε αλβανικής ηγεσίας καθώς θεωρούμε εύλογα ότι το εγχείρημα του Χότζα δεν είχε τελικά τα αναμενόμενα αποτελέσματα.

Η διαλεκτική πολιτικής ιδεολογίας και θρησκείας κατά την περίοδο του κομμουνιστικού καθεστώτος, αποτέλεσε κρίσιμο διακύβευμα και κυβερνητικό πρόταγμα διότι το θρησκευτικό συναίσθημα ερχόταν σε αντιδιαστολή με τα κομμουνιστικά ιδεώδη και επιπλέον διότι αποτελούσε έναν πολύ σοβαρό ανασταλτικό παράγοντα για την αναδιαμόρφωση και την κατασκευή της Αλβανικής

εθνικής ταυτότητας. Τα ταυτοτικά χαρακτηριστικά που θα έπρεπε να προσδιορίζουν τον «νέο» Αλβανό, ήταν η σοσιαλιστική και αθεϊστική συνείδηση. Η έννοια του Αλβανισμού τροποποιήθηκε μερικώς και απέκτησε νέες διαστάσεις. Ωστόσο, ο σκληροπυρηνικός και αφοριστικός χαρακτήρας του καθεστώτος απέναντι στη θρησκεία και οι ακραίες μέθοδοι που ακολουθήθηκαν προς αρωγήν αυτού, αν και ελαχιστοποίησαν τις αρμοδιότητες της θρησκευτικής εξουσίας (λόγω των ποινικών κυρώσεων) και σχεδόν εξάλειψαν κάθε θρησκευτική έκφραση, δεν εξυπηρέτησαν τελικά την πολιτική του Χότζα καθώς σε μεγάλο βαθμό λειτούργησαν επιζήμια για αυτήν καθώς και για το κράτος. Ο κομμουνιστής ηγέτης δεν ακολούθησε πιστά τις αρχές του σοσιαλισμού, σύμφωνα με τις οποίες ο καθένας είναι ελεύθερος να πιστεύει σε όποιο θρησκευτικό δόγμα επιθυμεί και να εκφράζει την πίστη του ελεύθερα. Παρέκκλινε από τις κλασσικές μαρξιστικές-λενινιστικές αρχές και από την συγκαλυμμένα εχθρική πολιτική που τα έτερα κομμουνιστικά κράτη ακολουθούσαν ως προς τη θρησκεία, δίνοντας ένα ιδιαίτερο αυταρχικό και δογματικό ύφος στο κομμουνιστικό καθεστώς που εφαρμόστηκε στην Αλβανία. Τελικά, όπως παρατηρήθηκε, η αντιθρησκευτική αυτή πολιτική κατόρθωσε να αλλάξει μόνο τους τρόπους με τους οποίους θα εκφραζόταν το θρησκευτικό αίσθημα αλλά όχι το λαϊκό αίσθημα απέναντι στη θρησκεία, αφού τα φαινόμενα κρυφολατρείας σε ιδιωτικούς χώρους ήταν αρκετά, ενώ, και κατά την θρησκευτική αναβίωση, οι Αλβανοί με ευκολία εκ νέου επαναπροσδιόρισαν την καθημερινότητά τους σύμφωνα με πρότερες θρησκευτικές πρακτικές και παραδόσεις.

Να επισημάνουμε εδώ ότι τέτοιες πολιτικές επιλογές θα μπορούσαν να θεωρηθούν ασύμβατες για έναν λαό που αυτοπροσδιορίζεται κατά βάση με την αλβανική εθνικότητά του, δηλαδή την εθνική του γλώσσα και την κοινή καταγωγή και φυλετικά χαρακτηριστικά του και όχι με βάση το θρησκευτικό του ανήκειν, αφού δεν θα πρέπει να παραβλέψουμε ότι η θρησκευτική ταυτότητα δεν ήταν αποτέλεσμα μιας ενσυνείδητης επιλογής και μιας ουσιαστικής πνευματικότητας των Αλβανών, αλλά συνέχεια μιας μακραίωνης παράδοσης και βασικό κομμάτι της καθημερινότητας τους. Αυτό άλλωστε διαφαίνεται από το γεγονός ότι οι νεότερες γενιές που διαμορφώθηκαν στην επί Χότζα περίοδο ήταν είτε αδιάφορες θρησκευτικά είτε ακολούθησαν ακραίες και ριζοσπαστικές θρησκευτικές τάσεις. Αφετέρου δε, μια έτερη ερμηνεία που μπορεί να δοθεί συνδυαστικά με την πρώτη πάντα, είναι ο κοινός

τόπος ότι όσο μεγαλύτερη είναι η ένταση μιας απαγόρευσης τόσο περισσότερο φορτίζεται η αξία του αντικειμένου της-εν προκειμένω της θρησκείας.

Μετά τον θάνατο του Χότζα, ένας άλλος ηγέτης, ο Ραμίζ Αλία, έθεσε τις βάσεις για την πολιτική φιλελευθεροποίηση του Αλβανικού κράτους. Μεταξύ των μεταρρυθμίσεων αυτών που εφαρμόστηκαν σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο, ήταν και ο ριζικός μετασχηματισμός της πολιτικής στρατηγικής απέναντι στη θρησκεία. Ο μαχητικός αθεϊσμός και ο αφοριστικός χαρακτήρας του κομμουνιστικού καθεστώτος αντικαταστάθηκε από την διαλλακτικότητα και την ανοχή προς τη θρησκεία. Το αλβανικό κράτος εξακολουθούσε να είναι αθεϊστικό, σύμφωνα με το Σύνταγμά του, όμως πλέον η θρησκευτική λατρεία συνιστούσε δικαίωμα των πολιτών και επιτρεπόταν, γεγονός που αποτέλεσε το πιο σημαντικό δείγμα της ηπιότερης πολιτικής του αλβανικού κράτους. Επίσης, σε αντίθεση με την επί Χότζα απαγόρευση για οποιαδήποτε οργάνωση θρησκευτικής φύσης, ήρθε να προστεθεί ο καινούριος αστικός κώδικας της χώρας το 1994 στον οποίο καθοριζόταν η δυνατότητα των διαφόρων οργανισμών να οργανώνονται και για θρησκευτικούς σκοπούς. Στο άρθρο 39 αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι, «οι οργανισμοί είναι κοινωνικές οργανώσεις που επιδιώκουν ένα σκοπό πολιτικό, επιστημονικό, πολιτιστικό, αθλητικό, θρησκευτικό, φιλανθρωπικό ή οποιοδήποτε άλλο μη οικονομικό».

Έκφραση της νέας στάσης απέναντι στις θρησκείες ήταν και η ανοικοδόμηση εκκλησιών και τζαμιών που είχαν κλείσει, αλλά και το ότι εκείνη την περίοδο παρατηρήθηκαν τρία ρεύματα σκέψης σχετικά με το αν θα έπρεπε η Αλβανία να αναζητήσει συμμάχους στη Μουσουλμανική Μέση Ανατολή ή στην Χριστιανική Δύση. Το πρώτο ρεύμα εκφράστηκε από τον Αλβανό συγγραφέα Ισμαήλ Κανταρέ. Ο Κανταρέ κάλεσε τους συμπατριώτες του να επιστρέψουν στη χριστιανική πίστη και να απομακρυνθούν από το Ισλάμ. Το κάλεσμα αυτό αποσκοπούσε στην απαλοιφή του οθωμανικού παρελθόντος, που υπήρξε για τους αλβανούς εθνικιστές παράγοντας επιβράδυνσης και δυσχερειών στην διαδικασία της εθνο-κατασκευής τους. Ο χριστιανικός προσανατολισμός θα αποτελέσει, σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, τον βασικότερο μηχανισμό για τη σύνδεση της Αλβανίας με την Ευρώπη της Δύσης, του Διαφωτισμού, του πολιτισμού και των δικαιωμάτων. Είναι το μέσο για την «κοινωνικοποίησή» τους και την πολιτισμική ομογενοποίησή τους χάριν της

Ευρωπαϊκής προοπτικής Το δεύτερο ρεύμα χαρακτηριζόταν από την ευλαβική τήρηση του θρησκευτικού πλουραλισμού, της ανεξιθρησκείας και από τον διαχωρισμό της θρησκείας από την πολιτική και την κοινωνία. Η θρησκεία χάνει τις όποιες αναφορές της σε κοινωνικό και πολιτισμικό επίπεδο και ο ρόλος της στη δημόσια σφαίρα αποκτά πολύ συγκεκριμένη και περιορισμένη σημειολογία. Έτσι ορίζεται και η εκκοσμίκευση στην ουσία της (sécularisation). Το τρίτο ρεύμα προωθούσε τον εξισλαμισμό των Αλβανών και τον παρουσίαζε ως αποτέλεσμα εθνικής στρατηγικής, για να αποφύγουν οι Αλβανοί τη σλαβοποίηση ή την ελληνοποίησή τους. Ο ιδεολογικός αυτός προσανατολισμός θα μπορούσε να θεωρηθεί επακόλουθο των εξωτερικών απειλών που οι Αλβανοί υφίσταντο μετά την πτώση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας καθόλη την προσπάθεια της κατασκευής της εθνικής ταυτότητας, του καθορισμού της εθνικής τους επικράτειας και του εν γένει μετασχηματισμού της «εθνότητας» αυτής σε έθνος-κράτος. Οι εδαφικές διεκδικήσεις των γειτονικών κρατών έλαβαν χώρα υπό τη μορφή έντονης προπαγάνδας από Έλληνες και Σέρβους εθνικιστές και δημιούργησαν σοβαρά προβλήματα στο αλβανικό εθνικό κίνημα, ενώ συνεχίστηκαν και μετά την ίδρυση του αλβανικού κράτους μέχρι το πολύ πρόσφατο παρελθόν. Σύμφωνα πάντα με την οπτική αυτή, οι Έλληνες και Σέρβοι εθνικιστές που αυτοπροσδιορίζονται ως προς την εθνική τους ταυτότητα σε άμεση συνάρτηση με τη θρησκευτική τους, δηλαδή τον χριστιανισμό, χρησιμοποιούν, ως μέσο για την πληθυσμιακή και ακολούθως εδαφική προσάρτηση που επιδιώκουν, τη θρησκευτική ομογενοποίηση των Αλβανών.

Η Αλβανία μετά τη θρησκευτική αναβίωση στις αρχές της δεκαετίας του 1990 έως και σήμερα έχει ενσωματώσει αναντίρρητα, τουλάχιστον σε ιδεολογικό και θεσμικό επίπεδο, το δεύτερο ρεύμα σκέψης, έτσι όπως εκφράστηκε προηγούμενα. Οι σχέσεις πλέον του κράτους και των τεσσάρων θρησκευτικών κοινοτήτων χαρακτηρίζονται από μια θεσμική ουδετερότητα, η οποία δηλώνει τον κοσμικό και λαϊκό χαρακτήρα του αλβανικού κράτους, και από την υιοθέτηση μιας ομογενοποιημένης ιδεολογίας ως προς το ζήτημα της έκφρασης του θρησκευτικού αισθήματος. Το γεγονός ότι το σύνταγμα του 1998 δεν αναγνωρίζει επίσημη θρησκεία, κατοχυρώνει δια νόμου την ισότητα μεταξύ των κοινοτήτων.

Όλα τα παραπάνω δείχνουν ότι το αλβανικό νομοθετικό καθεστώς επιχείρησε να προσαρμόσει την εσωτερική νομοθεσία στα διεθνή πρότυπα και στα δεδομένα της

Ευρωπαϊκής Ένωσης, έτσι ώστε να ανταποκριθεί στις νομικές ανάγκες του κράτους αποτελεσματικά, κατοχυρώνοντας συνταγματικά τα δικαιώματα και τις ελευθερίες του ανθρώπου και δη τη θρησκευτική ελευθερία. Είναι σε θέση πλέον να εγγυάται τη θρησκευτική ελευθερία και να θέτει τη σχέση εθνικής και θρησκευτικής ταυτότητας υπό νέα οπτική. Σημαντικό να τονιστεί εκ νέου ότι η θρησκευτική αναβίωση αποτέλεσε το εφαλτήριο για παρεμβάσεις στις θρησκευτικές κοινότητες της Αλβανίας με απώτερο στόχο τον οικονομικό και διοικητικό έλεγχο και των κοινοτήτων και της χώρας. Η θρησκευτική ελευθερία έδωσε την ευκαιρία να εμφιλοχωρήσουν δυνάμεις στο εσωτερικό της χώρας με το πρόσχημα της ενδυνάμωσης του χριστιανικού ή μουσουλμανικού στοιχείου στην Αλβανία. Η οικονομική και υλική υποστήριξη, η παρουσία ιεραποστόλων και οι κάθε τύπου ανθρωπιστικές βοήθειες είχαν προπαγανδιστικό ρόλο και διάθεση παρέμβασης στο εσωτερικό πολιτικό γίγνεσθαι της χώρας. Παράλληλα όμως και το ίδιο το κράτος επωφελείται με την χορήγηση ελευθεριών προς τις θρησκευτικές κοινότητες είτε για ίδιον όφελος είτε για το κοινό εθνικό συμφέρον. Όμως, ακόμα και στην τελευταία περίπτωση, το γεγονός ότι εμπλέκεται στο πεδίο της θρησκείας, υποδηλώνει την άρση του αναφαίρετου δικαιώματος του ανθρώπου στην προσωπική έκφραση καθώς και την παραβίαση του κοσμικού χαρακτήρα της Αλβανίας. Η εκκοσμίκευση, που θεσμικά και ιδεολογικά αποτελεί θεμελιώδες χαρακτηριστικό του αλβανικού κράτους και βασικό άξονα της πολιτικής του στρατηγικής, χάνει την ουσία του ορισμού της σε πολλές εκφάνσεις της καθημερινότητας και διαστρεβλώνει την εικόνα του ανεξίθρησκου, ουδετερόθρησκου και θρησκευτικά ανεκτικού κράτους.

Η μελέτη της ιστορικής εξέλιξης των θρησκευτικών κοινοτήτων της Αλβανίας αποτελεί μία δίοδο στο να κατανοήσουμε τις βασικές αρχές στις οποίες στηρίχτηκε το σύγχρονο Αλβανικό κράτος και με τις οποίες συγκροτήθηκε η αλβανική εθνική ταυτότητα, καθώς και πώς το κράτος της Αλβανίας εξελίχθηκε με το πέρασμα των δεκαετιών αναπροσαρμόζοντας τις εσωτερικές του δομές, τη φυσιογνωμία του και την πολιτικο-κοινωνική του οπτική απέναντι στο θρησκευτικό στοιχείο με βάση πάντα το εθνικό συμφέρον. Εν κατακλείδι, θα μπορούσε να ειπωθεί, ότι, αν και διεθνείς και ευρωπαϊκές εκθέσεις συγκλίνουν στην άποψη ότι η Αλβανία αποτελεί πρότυπο-κράτος ως προς τη θρησκευτική ανεκτικότητα που η πολιτεία επιδεικνύει και ως προς τη διαθρησκευτική αρμονία που υπάρχει μεταξύ των θρησκευτικών

Κοινοτήτων και των πιστών τους, ο σεβασμός προς τη θρησκεία δεν είναι ουσιαστικός. Διαχρονικά και ιστορικά αποτυπώνεται ως εργαλείο πολιτικών σκοπιμοτήτων όπως αποδεικνύεται και από τη λιγότερο ή περισσότερο ευνοϊκή ή επιθετική προσέγγιση και στάση του αλβανικού κράτους απέναντι στην κάθε θρησκευτική Κοινότητα ανά περίοδο.

Εύλογα λοιπόν σήμερα η ευρωπαϊκή προοπτική και ο δυτικός προσανατολισμός με τα πολύ σημαντικά οφέλη που συνεπάγεται αυτός, συστήνουν μια Αλβανία καταρχάς διαλλακτική ως προς το θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα του σεβασμού προς τις θρησκευτικές επιλογές των πολιτών της. Πέραν αυτού όμως, η άλλη όψη της σύγχρονης πραγματικότητας υποδεικνύει μια Αλβανία που δεν εφαρμόζει ισότιμα το σεβασμό και τη διαλλακτικότητα αυτή απέναντι στο Ισλάμ. Και αυτό φυσικά αιτιολογείται και θα μπορούσε εν μέρει να χαρακτηριστεί θεμιτό για την εκκοσμικευμένη και ουδετερόθρησκη Αλβανία, αφού στη χριστιανική Ευρώπη είναι έντονο το φαινόμενο της Ισλαμοφοβίας για πολλούς και διάφορους λόγους, και το Ισλάμ εν γένει υφίσταται αρκετές διώξεις στο όνομα της *laïcité* και όχι μόνο.

Παράρτημα εικόνων

Πλατεία Σκεντέρμπεη-Τίρανα {Sheshi Skënderbej}

Πρόκειται για την κεντρική πλατεία της πόλης, η οποία πήρε το όνομά της από τον εθνικό ήρωα της Αλβανίας , Γεώργιο Καστριώτη {Gjergj Kastrioti Skënderbej}

Πλατεία της Μητέρας Τερέζας-Τίρανα {Sheshi Nënë Tereza}

Η πλατεία της Μητέρας Τερέζας είναι η δεύτερη μεγαλύτερη πλατεία της πόλης. Η Μητέρα Τερέζα, καθολική μοναχή, αλβανικής καταγωγής, αφιέρωσε τη ζωή της σε ιεραποστολές φιλανθρωπίας. Της απονεμήθηκε το Βραβείο Νόμπελ Ειρήνης το 1979, ενώ αγιοποιήθηκε το 2003 από τον Πάπα Ιωάννη-Παύλο II. Η 19^η Οκτωβρίου, μέρα αγιοποίησης και εορτασμού της, αποτελεί μέρα εθνικής αργίας στην Αλβανία.

*Ο νέος Καθεδρικός ναός της «Αναστάσεως του Χριστού»-Τίρανα
{Katedralja Orthodhokse Ngjallja e Krishtit}*

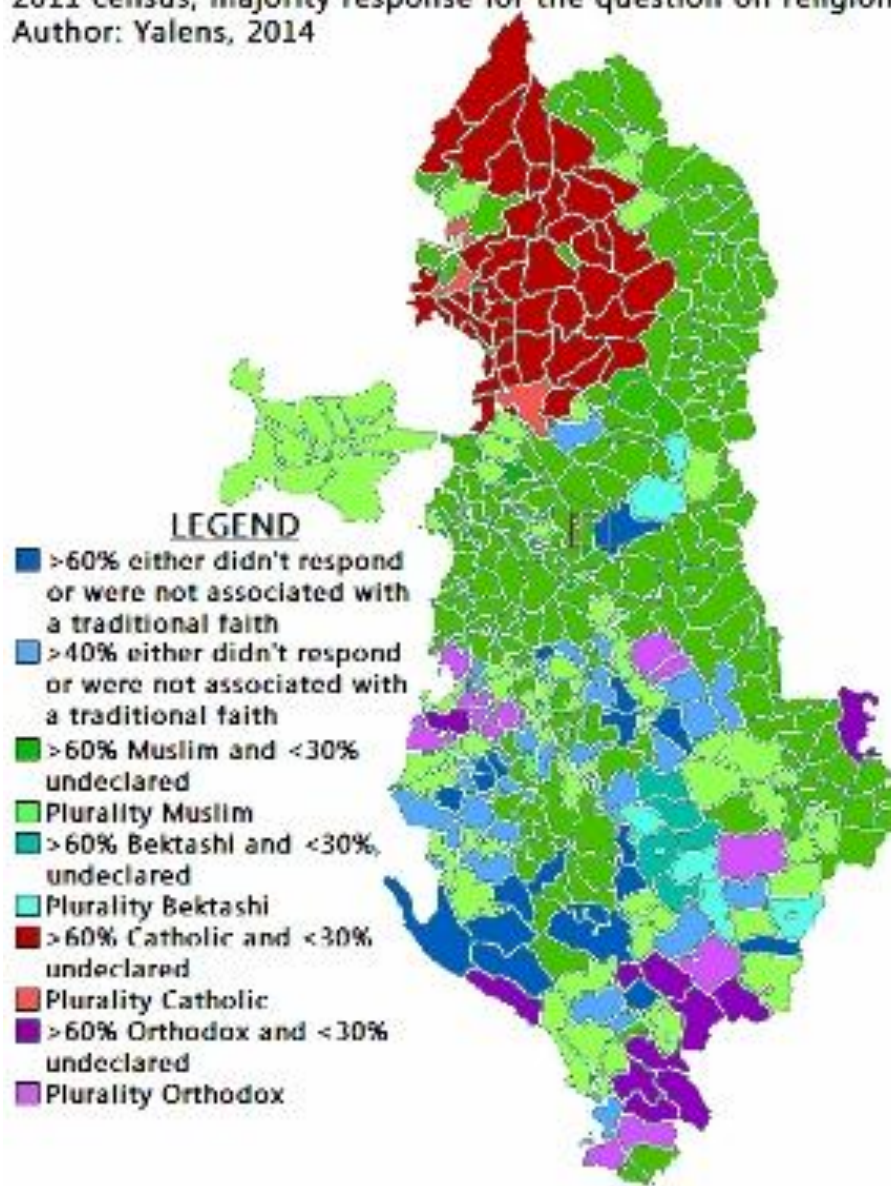
*Ο ναός αυτός αποτελεί σύμβολο της «ανοικοδόμησης» της Ορθόδοξης
Αυτοκέφαλης Εκκλησίας της Αλβανίας, από το 1991 μέχρι σήμερα.
Αντικατέστησε τον παλαιό Καθεδρικό ναό, στην κεντρική πλατεία των
Τιράνων, ο οποίος, το 1967, κατεδαφίσθηκε και στη θέση του χτίστηκε
δεκαπενταόροφο ξενοδοχείο.*

Μουσουλμανικό Τέμενος Ετ'χέμ Μπέη-Τίρανα {Xhamia e Et'Hem Beut}

Στην πλατεία Σκεντέρμπεη, βρίσκεται και το Μουσουλμανικό Τέμενος Ετ'χέμ Μπέη, το οποίο φημίζεται για τις εξαιρετικές τοιχογραφίες του. Η κατασκευή του ξεκίνησε το 1794 και ολοκληρώθηκε το 1821, από τον Ετ'χέμ Μπέη. Πρόκειται για έναν από τους λίγους χώρους λατρείας, που διασώθηκε από το καθεστώς του Χότζα. Άνοιξε ξανά, το 1991, χωρίς την άδεια των αρχών.

REPUBLIC OF ALBANIA
 2011 census, majority response for the question on religion
 Author: Yalens, 2014

Χάρτης με την κατανομή του πληθυσμού στην Αλβανία με βάση το θρήσκευμα-απογραφή του 2011.

Jeta dhe vepre e shokut Enver
 Hoxha është historia e gjallë e
 Shqipërisë së sotme. Enri i Tij është
 i lidhur me të gjithë botëjat mëson
 dhe me të gjitha libret e Partisë
 e të popullit shqiptar.

ZERI POPULLIT
 ORGANI I KOMITETIT QENDRORE TË PPShK
 100000
 100000
 100000

**DHIMBJE E THELLE PER PARTINE E GJTHE
 POPULLIN SHQIPTAR**
VDIQ UDHEHEQESI YNE I DASHUR SHOKU ENVER HOXHA

(Text of the article follows in Albanian script)

Vrasja e shokut Enver Hoxha për organizimin e shtetit
si shokut Enver Hoxha

(Text of the article follows in Albanian script)

SHKURTIMET E SHKÛRIMEVE

(List of abbreviations follows in Albanian script)

Η «Φωνή του Λαού», Τίρανα, 12 Απριλίου 1985: « Ο Ενβέρ Χότζα είναι νεκρός».

Η δολοφονία του παπά Κρίστο Νεγκοβάνι (Drita, Σόφια, νο 79, 1/6/1906, σ.1)

Πηγή: Clayer N., Οι απαρχές του αλβανικού εθνικισμού, Ισνάφι, Α. Σιδέρης (μτφρ.), Α. Εμπειρίκος-Α. Σιδέρης (επιμ.), Ιωάννινα, 2009 (γαλλική έκδοση 2007).

Η Αλβανία (το λιοντάρι) σπάει τις αλυσίδες του Ισλάμ και της Ορθοδοξίας που την συνέδεαν με τον Τούρκο και τον Έλληνα, ενώ Σέρβος και Μαυροβούνιος παραμονεύουν. Ο Τούρκος (Χαλδούπης) δανείζεται τη χαρακτηριστική μύτη του Αμπντούλ Χαμίντ και έχει δεμένο το κεφάλι του, σαφής αναφορά στην έκφραση «ο μεγάλος ασθενής» που αφορά στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ο Έλληνας και ο Σέρβος με πονηρά και μοχθηρά χαρακτηριστικά φορώντας ο καθένας το εθνικό του φέσι, ενώ ο Μαυροβούνιος παρουσιάζεται σαν μαύρος αρουραίος (Drita, Σόφια, νο 72, 15/1/1906, σ.1)

Πηγή: Clayer N., Οι απαρχές του αλβανικού εθνικισμού, Ισνάφι, Α. Σιδέρης (μτφρ.), Α. Εμπειρικός-Α. Σιδέρης (επιμ.), Ιωάννινα, 2009 (γαλλική έκδοση 2007).

Βιβλιογραφία

Ελληνική

- Αντωνιάδης Χ.Γ., *Βαλκάνια: ανασκόπηση γεγονότων 1989-2004: Αλβανία, Γιουγκοσλαβία, Βουλγαρία, Ρουμανία*, Ιστορικό και Λογοτεχνικό Αρχείο Καβάλας, 2007.
- Α. Τραντά, *Παρουσίαση και σχολιασμός της σχετικής απόφασης του Γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου*, Δικαιώματα του Ανθρώπου 30 (2006), σσ. 563-580.
- Βασίλειος Κόντης (επιμέλεια), *Ελληνισμός της Βορείου Ηπείρου και ελληνοαλβανικές σχέσεις*, Βιβλιοπωλείον της 'Εστίας', Αθήνα, 1997.
- Γλαβίνας Α.Α., *Το αυτοκέφαλον της εν Αλβανία Ορθοδόξου Εκκλησίας επί τη βάσει ανεκδότων εγγράφων*, Ιδρυμα Μελετών Ιονίου και Αδριατικού χώρου: Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα, 1978.
- Νίνα Β., *Η κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού και η πορεία του εκδημοκρατισμού στην Αλβανία, 1985-1999*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2007.
- Τζίμας Στ., *Στον αστερισμό του εθνικισμού. Αλβανία και Ελλάδα στη μετα-Χότζα εποχή*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2010.

Ξένη

- Άντερσον Μπ., *Φαντασιακές Κοινότητες*, Νεφέλη, Αθήνα, 1997
- Alia R., *Ο ενβέρης μας*, Πλανήτης, Αθήνα, 1989.
- Beeson Tr., *Discretion and Valour, Religious Conditions in Russia and Eastern Europe*, London, 1974.
- Clayer N., *Islam, State and Society in Post-Communist Albania*, στο Poulton H.-Farouki S.T. (εκδ.), *Muslim Identity and the Balkan State*, Hurst & Co., London, 1997.
- Clayer N., *Μπεκτασισμός και Αλβανικός εθνικισμός*, στο Ζεγκίνης Ε.Χ., *Μπεκτάσηδες, δερβίσηδες και εθνικό κίνημα στην Αλβανία*, Ισνάφι, 2005.

- Clayer N., *Οι απαρχές του αλβανικού εθνικισμού*, Ισνάφι, Α. Σιδέρης (μτφρ.), Α. Εμπειρίκος-Α. Σιδέρης (επιμ.), Ιωάννινα, 2009 (γαλλική έκδοση 2007).
- Clayer N., *Quelques réflexions sur le phénomène de conversion à l'islam à travers le cas des catholiques albanais observé par une mission jésuite à la fin de l'époque ottomane*, Mésogeios 2, Paris, 1998.
- Clayer N., *Religion et Nation Chez les Albanais XIXe - XXe Siècle*, Isis, Istanbul, 2003.
- Ditchchev I.-Combe S., *Albanie Utopie: huis clos dans les Balkans*, Autrement, No 90, Paris, 1996.
- Fischer B.J., *Balkan strongmen: dictators and authoritarian rulers of South Eastern Europe*, Purdue University Press, U.S.A., 2007.
- Fuga Ar., *L'Albanie entre la pensée totalitaire et la raison fragmentaire*, L'Harmattan, 1998.
- Hall D.R., *Albania and the Albanians*, Pinter Pub, London, 1994.
- Hobsbawm Er., *Έθνη και εθνικισμός, από το 1780 μέχρι σήμερα*, Χρ. Νάντρις (μτφρ.), Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1994 (αγγλική έκδοση 1990).
- Hoxha E., *History of the Party of Labour of Albania*, The «8 NËNTORI» Publishing House, Tirana, 1982.
- Hoxha E., *Laying the Foundations of the New Albania*, The «8 NËNTORI» Publishing House, Tirana, 1984.
- Hoxha E., *Speeches, conversations, and articles, 1967-1968*, v.4, "8 Nentori Pub. House, Tirana, 1978.
- Hoxha E., *The Selected Works of Enver Hoxha*, Vol. II, The «8 NËNTORI» Publishing House, Tirana, 1975.
- Hoxha E., *Two friendly people*, Marx, Engels, Lenin, Stalin Institute, Toronto, 1985.
- Jandot G., *L' Albanie d' Enver Hoxha, 1944-1985*, L' Harmattan, Paris, 1994.
- Καπλάνι Γκ., *Θρησκεία και Αλβανική εθνική ταυτότητα*, στο Δ. Παπαδημητρίου και Σ. Σεφερειάδης (επιμ.) *Αθέατες όψεις της ιστορίας. Κείμενα αφιερωμένα στον Γιάννη Γιανουλόπουλο*, Αθήνα, 2012.
- Logoreci A., *The Albanians :Europe's forgotten survivors*, V. Gollancz, London, 1977.

- Muru G.- Hoxha E., *Η Σημερινή Αλβανία χώρα του νέου ανθρώπου*, Μνήμη, Αθήνα, χ.χ.
- Pollo St.-Puto Ar., *Ιστορία της Αλβανίας*, Εκδοτική Ομάδα, Θεσσαλονίκη, χ.χ.
- Qosja R., *La question albanaise*, Fayard, Paris, 1995.
- Roberto Morozzo della Rocca, *Nazione e religione in Albania 1920 –1944*, ed. Il Mulino, Bologna, 1990.
- Schwandner-Sievers St., *Αλβανικές ταυτότητες. Μύθος και Ιστορία*, Παπαζήση, B.J. Fischer (επιμ.), Στ. Παπαγεωργίου (μτφρ.), Αθήνα, 2012 (αγγλική έκδοση 2002).
- Skendi St., *The Albanian national awakening, 1872-1912*, Princeton U.P., Princeton, N. Jersey, 1967.
- Vickers M., *Οι Αλβανοί*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1997 (αγγλική έκδοση 1995).
- Vickers M.-Pettifer J., *Αλβανία: Από την αναρχία σε μια Βαλκανική ταυτότητα*, Καστανιώτη, Ερ. Μπαρτζινόπουλος (μτφρ.), Αθήνα, 1998 (αγγλική έκδοση 1997).
- Vickers M.-Pettifer J., *The Albanian question: reshaping the Balkans*, I.B. Tauris, London, 2009.

Δικτυογραφία

- http://www.albanianhistory.net/texts20_1/AH1918_3.html
- <http://www.elsie.de/pdf/articles/A1995Why.pdf>
- <http://www.elsie.de/pdf/articles/A1998Islam.pdf>
- <http://www.elsie.de/pdf/articles/A2001CountriesCultures.pdf>
- <http://www.albanianhistory.net/texts21/AH2010.html>
- <http://www.orthodoxalbania.org/al/index.php/el>
- <http://www.islamicpluralism.org/2286/albanian-islam-the-best-example-of-islam-in>
- <http://assr.revues.org/18443#tocto2n7>
- Fuga A., Médias albanais entre Églises et mosquées, *Diogenes* 2/ 2005 (n° 210) , http://www.cairn.info/revue-diogene-2005-2-page-59.htm#anchor_plan.

- Clayer N., Les musulmans des Balkans, *Le Courrier des pays de l'Est* 5/ 2004 (n° 1045), <http://www.cairn.info/revue-le-courrier-des-pays-de-l-est-2004-5-page-16.htm#s1n7>
- Wilmart M., La religion de l' Albanais est l' Albanité. Indifférence, tolérance et identité nationale, http://hal.archives-ouvertes.fr/docs/00/42/50/28/PDF/albanite_wilmart.pdf
- Clayer N., Islam et identité nationale dans l' espace albanais (Albanie, Macédoine, Kosovo) 1989-1998, *Archives de sciences sociales des religions*, 115- juillet-septembre 2001, mis en ligne le 19 août 2009, consulté le 17 novembre 2013, <http://assr.revues.org/18443#tocto2n1>
- Gilles de Rapper , Espace et religion : chrétiens et musulmans en Albanie du Sud, *Études balkaniques*, 9 | 2002, mis en ligne le 08 juin 2009, Consulté le 24 février 2014, <http://etudesbalkaniques.revues.org/127>
- Schreiber. Albanie : les débuts du post-communisme, *στο Πολιτική étrangère* N°2 - 1992 -é 57e année pp. 317-322, http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/polit_0032-342x_1992_num_57_2_4124
- Mond Georges H.. Les nouvelles constitutions de l'U.R.S.S. et de la Chine comparées aux récentes lois fondamentales de la Pologne et de l'Albanie. In: *Revue d'études comparatives Est-Ouest*. Volume 9, 1978, N°3. pp. 169-194. http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/receo_0338-0599_1978_num_9_3_2184, Consulté le 04 mars 2014.
- Courbage Youssef. Les transitions démographiques des Musulmans en Europe orientale. In: *Population*, 46e année, n°3, 1991 pp. 651-677. http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/pop_0032-4663_1991_num_46_3_3697, Consulté le 04 mars 2014.
- Schreiber. L'Albanie : un pays à part ?. In: *Politique étrangère* N°4 - 1985 - 50e année pp. 925-933. http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/polit_0032-342x_1985_num_50_4_3512, Consulté le 05 mars 2014.

- Stark Hans. La question albanaise. In: *Politique étrangère* N°1 - 1994 - 59e année pp. 209-222.
http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/polit_0032-342x_1994_num_59_1_4256, Consulté le 05 mars 2014.
- Pelletier Denis. L'Europe des religions aujourd'hui. In: *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*. N°66, avril-juin 2000. pp. 5-12.
http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/xxs_0294-1759_2000_num_66_1_4558, Consulté le 05 mars 2014.
- Paul Garde « Le rôle des religions dans les conflits balkaniques », *Cités* 2/ 2003 (n° 14) , p. 91-104 . www.cairn.info/revue-cites-2003-2-page-91.htm.
- <http://albanisches-institut.ch/wp-content/uploads/2011/12/National-Identity-ReligionsGurakuqi.pdf>.
- <http://www.greekhelsinki.gr/english/reports/CEDIME-Reports-Minorities-in-Albania.html>, Bektashis (04/09/2000).
- <http://www.greekhelsinki.gr/english/reports/CEDIME-Reports-Minorities-in-Albania.html>, Catholics (08/09/2000).
- <http://countrystudies.us/albania/59.htm>.
- <http://www.ipls.org/services/kusht/cp1.html>.
- <http://almanac.afpc.org/Albania>.
- <http://www.balkaninsight.com/en/article/albanian-muslims-grapple-with-religious-identity>.
- Odile Daniel (1990) The historical role of the Muslim community in Albania, *Central Asian Survey*, 9:3, 1-28,
<http://dx.doi.org/10.1080/02634939008400712>.
- Clayer N., God in the «Land of the Mercedes»-The religious Communities in Albania since 1990, http://halshs.archives-ouvertes.fr/docs/00/18/98/19/PDF/Dieu_au_pays_des_Mercedes.pdf.
- <http://eudo-citizenship.eu/NationalDB/docs/ALB%20Law%20on%20the%20Major%20Constitutional%20Provisions%20the%20Peoples%20Assembly%20of%20the%20Republic%20of%20Albania%201991%28consolidated%20version%29.pdf>.
- <http://www.osce.org/albania/41888>.

- <http://www.davidpublishing.com/show.html?3485>
- Tönnies B., http://biblicalstudies.org.uk/pdf/rcl/10-3_242.pdf
- <http://kisha-e-shqiperise-kryepiskop-anastas.blogspot.gr/>
- <http://bjoerna.dk/dokumentation/Albanian-Constitution-1976.htm>
- Tönnies B., http://www.biblicalstudies.org.uk/pdf/rcl/03-1_3_04.pdf
- http://www.unric.org/el/index.php?option=com_content&view=article&id=18&Itemid=33
- <http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/2007/90160.htm>
- <http://www.constitutionnet.org/country/constitutional-history-albania>
- <http://www.marxists.org/ellinika/archive/lenin/works/1909/05/26/religion.htm>
- <http://www.marxists.org/ellinika/archive/lenin/works/1905/12/03/socreligion.htm>
- Enver Hoxha, Oeuvres Choisies, Juin 1960-Octobre 1965, Edition électronique réalisée par Vincent Gouysse à partir de l'ouvrage publié en 1980 aux Editions «8 NËNTORI», Tirana, v.III,
http://ciml.250x.com/archive/hoxha/french/enver_tome3.pdf
- Institut des études Marxistes-Leninistes, Histoire du Parti du travail d'Albanie, Naim Frasheri, Tirana, 1971,
http://ciml.250x.com/archive/hoxha/french/histoire_du_parti_du_travail_d_albanie_seconde_edition_fr.pdf
- Jacques E. Edwin, The Albanians: An Ethnic History from Prehistoric Times to the Present,
http://books.google.gr/books?id=IJ2s9sQ9bGkC&pg=PA433&lpg=PA433&dq=the+albanian+constitution+of+1946&source=bl&ots=YJMTRinVEE&sig=ZJ6XwY0VDyge7zD6YVek31kFPAI&hl=el&sa=X&ei=_A1PU9zyNlbW4ATgo4DoBA&ved=0CGUQ6AEwCDgK#v=onepage&q=the%20albanian%20constitution%20of%201946&f=false
- Miranda Vickers, Bota Shqiptare, traduzione per Osservatorio sui Balcani, La fede degli albanesi,
<http://www.balcanicaucaso.org/aree/Albania/La-fede-degli-albanesi-34897>
- http://www.katolsk.dk/fileadmin/katolsk/User_uploads/dokumenter_andre/Final_Declaration.2011.J_P_Europe_from_Albania.pdf

- <http://www.news.va/en/news/europealbania-albanian-model-of-inter-religious-an>